

Het werken waard

Het werken waard

Het arbeidsaanbod van laagopgeleide vrouwen vanuit een economisch en sociologisch perspectief

Mariëlle Cloin

Het Sociaal en Cultureel Planbureau is ingesteld bij Koninklijk Besluit van 30 maart 1973.

Het Bureau heeft tot taak:

- a wetenschappelijke verkenningen te verrichten met het doel te komen tot een samenhangende beschrijving van de situatie van het sociaal en cultureel welzijn hier te lande en van de op dit gebied te verwachten ontwikkelingen;
- b bij te dragen tot een verantwoorde keuze van beleidsdoelen, benevens het aangeven van voor- en nadelen van de verschillende wegen om deze doeleinden te bereiken;
- c informatie te verwerven met betrekking tot de uitvoering van interdepartementaal beleid op het gebied van sociaal en cultureel welzijn, teneinde de evaluatie van deze uitvoering mogelijk te maken.

Het Bureau verricht zijn taak in het bijzonder waar problemen in het geding zijn die het beleid van meer dan één departement raken. De minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport is als coördinerend minister voor het sociaal en cultureel welzijn verantwoordelijk voor het door het Bureau te voeren beleid. Omtrent de hoofdzaken van dit beleid treedt de minister in overleg met de minister van Algemene Zaken, van Justitie, van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, van Financiën, van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, van Economische Zaken, van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

© Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2010
scp-publicatie 2010/23
Zet- en binnenwerk: Textcetera, Den Haag
Figuren: Mantext, Moerkapelle
Vertaling samenvatting: Julian Ross, Carlisle, Engeland
Omslagontwerp: Bureau Stijlzug, Utrecht
Omslagillustratie: © Herve Baudry | Getty Images

ISBN 978-90-377-0514-0
NUR 740

Voorzover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.repro-recht.nl). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (art. 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

Sociaal en Cultureel Planbureau
Parnassusplein 5
2511 VX Den Haag
Telefoon (070) 340 70 00
Fax (070) 340 70 44
Website: www.scp.nl
E-mail: info@scp.nl

De auteurs van scp-publicaties zijn per e-mail te benaderen via de website.

Inhoud

Voorwoord	9	
1	Het arbeidsaanbod van laagopgeleide vrouwen	11
1.1	Vrouwen op de arbeidsmarkt: arbeidsparticipatie, arbeidsduur en opleiding	13
1.2	De focus op laagopgeleide vrouwen	17
1.3	Centrale vraag en onderzoeksvragen	20
1.4	Relevantie voor beleid	24
1.5	Data	25
1.6	Opzet van de studie / leeswijzer	26
	Noten	27
2	Theorie en empirie: de arbeidsdeelname van (laagopgeleide) vrouwen	29
2.1	Micro-economische en sociologische theorieën en onderzoek	31
2.2	De micro-economische benadering	31
2.2.1	De theorie van het arbeidsaanbod: de keuze tussen consumptie en vrije tijd	31
2.2.2	Arbeidsparticipatie en arbeidsduur: het substitutie-effect en het inkomenseffect	34
2.2.3	Opleiding: menselijk kapitaal en de hoogte van het uurloon	36
2.2.4	Aanvullingen op het standaard arbeidsaanbodmodel	37
2.2.5	Resultaten van empirisch onderzoek	39
2.3	De sociologische benadering	42
2.3.1	Roltheorie	42
2.3.2	Ruil- en rationele-keuzetheorie: economische hulpbronnen	44
2.3.3	Preferentietheorie	45
2.3.4	Resultaten van empirisch onderzoek.	46
2.4	Samenvatting	50
	Noten	51
3	Een combinatie van factoren: een rijkere analyse van de arbeidsdeelname van (laagopgeleide) vrouwen	53
3.1	Reflectie op economische en sociologische theorieën, hypothesen en methoden	55
3.2	Het combineren van verschillende invalshoeken	55
3.2.1	Een multidisciplinair kader voor hypothesevorming en empirische toetsing: het kader voor dit onderzoek	58
3.3	Hypothesen: de invloed van financieel-economische en sociaal-culturele factoren	59
3.3.1	De participatiebeslissing van laag- en hogeropgeleide vrouwen	59

3.3.2	De urenbeslissing van laag- en hogeropgeleide vrouwen	61
3.3.3	De participatiebeslissing van laagopgeleide vrouwen onderling	62
3.3.4	De urenbeslissing van laagopgeleide vrouwen onderling	63
3.4	Methode	63
3.5	Samenvatting	66
	Noot	68
4	De arbeidsparticipatie van laag-, middelbaar- en hoogopgeleide moeders	69
4.1	Waarom werken laagopgeleide vrouwen minder vaak buitenshuis dan hogeropgeleide vrouwen?	71
4.2	Gebruikte data en operationalisering	72
4.2.1	Het opleidingsniveau en de arbeidsdeelname van de moeders	72
4.2.2	Leeftijd, gezinssamenstelling en kenmerken van de partner	74
4.2.3	Operationalisering van financieel-economische variabelen	75
4.2.4	Operationalisering van sociaal-culturele variabelen	77
4.3	Verklaring van de arbeidsparticipatie van moeders	84
4.3.1	De participatiebeslissing van moeders	84
4.3.2	De participatiebeslissing van laag-, middelbaar- en hoogopgeleide moeders vergeleken	88
4.4	Samenvatting	91
	Noten	93
5	De arbeidsduur van werkende laag-, middelbaar- en hoogopgeleide moeders	95
5.1	Waarom werken laagopgeleide vrouwen minder uren buitenshuis dan hogeropgeleide vrouwen?	97
5.2	Verklaring van de arbeidsduur van werkende moeders	98
5.2.1	De urenbeslissing van werkende moeders	99
5.2.2	De urenbeslissing van werkende laag-, middelbaar- en hoogopgeleide moeders	103
5.3	Tevredenheid van werkende moeders met de arbeidsduur	106
5.3.1	Willen laagopgeleide moeders meer uren werken?	107
5.3.2	Financieel-economische en sociaal-culturele factoren en de wens om meer uren te werken	108
5.3.3	De urenbeslissing van werkende laag-, middelbaar- en hoogopgeleide moeders en de wens om meer uren te werken	111
5.4	Samenvatting	113
	Noten	114
6	De arbeidsdeelname van laagopgeleide vrouwen onderling vergeleken	115
6.1	Waar komen de verschillen in arbeidsparticipatie en arbeidsduur bij laagopgeleide vrouwen vandaan?	117
6.2	Gebruikte data en operationalisering	118

6.2.1	Het opleidingsniveau en de arbeidsdeelname van de laagopgeleide vrouwen	119
6.2.2	Leeftijd, gezinssamenstelling en kenmerken van de partner	120
6.2.3	Taalbeheersing, gezondheid en generatie/migratiegeschiedenis	121
6.2.4	Operationalisering van financieel-economische variabelen	122
6.2.5	Operationalisering van sociaal-culturele variabelen	123
6.3	Verklaring van de arbeidsparticipatie van laagopgeleide vrouwen	126
6.3.1	De participatiebeslissing van laagopgeleide vrouwen onderling vergeleken	127
6.4	Verklaring van de arbeidsduur van werkende laagopgeleide vrouwen	131
6.5	De participatiebeslissing van laagopgeleide autochtone, mediterrane en Caribische vrouwen vergeleken	134
6.6	Samenvatting	137
	Noten	139
7	Verder met het arbeidsaanbod van laagopgeleide vrouwen	141
7.1	Samenvatting: het arbeidsaanbod van laagopgeleide vrouwen in Nederland	143
7.1.1	Economen belichten economische factoren, sociologen sociologische	144
7.1.2	Een combinatie van financieel-economische en sociaal-culturele factoren	147
7.1.3	De combinatie van factoren in dit onderzoek	148
7.2	Resultaten	150
7.2.1	Waarom werken laagopgeleide vrouwen minder vaak buitenshuis dan hogeropgeleide vrouwen?	150
7.2.2	Waarom werken laagopgeleide vrouwen minder uren buitenshuis dan hogeropgeleide vrouwen?	151
7.2.3	Waarom werkt een deel van de laagopgeleide vrouwen wel buitenshuis en een ander deel niet?	153
7.2.4	Waarom werkt een deel van de laagopgeleide vrouwen in kleine banen en een andere deel in grotere banen?	154
7.3	Slotbeschouwing	155
7.3.1	Wel een rijkere analyse, maar nauwelijks een betere verklaring voor de lage arbeidsdeelname van laagopgeleide vrouwen	155
7.3.2	Reflectie op de theorie: financieel-economische en sociaal-culturele factoren naast elkaar bekeken	157
7.3.3	Beperkingen van het onderzoek en toekomstig onderzoek	159
7.3.4	Beleid	161
	Noot	162

Summary	165
Bijlagen A-C (te vinden via www.scp.nl bij het desbetreffende rapport)	
Literatuur	180
Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau	189

Voorwoord

Steeds meer vrouwen in Nederland verrichten betaald werk, al is dat overwegend in deeltijd. Opvallend is echter dat laagopgeleide vrouwen de weg naar de arbeidsmarkt beduidend minder vaak vinden dan hogeropgeleide vrouwen. En als laagopgeleide vrouwen werken, doen zij dat vaak in een kleine deeltijdbaan.

Velen zijn van mening dat laagopgeleide vrouwen weinig werken omdat het hun financieel te weinig oplevert. Anderen wijzen erop dat laagopgeleide vrouwen traditionelere opvattingen hebben over de taakverdeling tussen de seksen, en dat zij er sterk de voorkeur aan geven om zelf voor huishouden en gezin te zorgen.

De arbeidsdeelname van vrouwen is veelvuldig in onderzoek aan bod gekomen. Toch is er betrekkelijk weinig bekend over de redenen waarom nu juist de laagopgeleide vrouwen relatief weinig werken. Gezien het feit dat de overheid streeft naar uitbreiding van de arbeidsdeelname van vrouwen, valt er bij de laagopgeleide vrouwen dus veel winst te behalen. Om die reden willen we met dit rapport de achterliggende oorzaken achterhalen van de geringe arbeidsdeelname van laagopgeleide vrouwen. Daartoe proberen we meer zicht te krijgen op factoren die van invloed zijn op de arbeidsbeslissingen van vrouwen, waarbij het met name gaat om de financieel-economische en sociaal-culturele factoren.

Dit rapport verschijnt tevens als proefschrift. Speciale dank gaat uit naar prof. dr. Janneke Plantenga van de Universiteit van Utrecht, die samen met prof. dr. Saskia Keuzenkamp (Sociaal en Cultureel Planbureau) als promotor optrad.

Prof. dr. Paul Schnabel
Directeur SCP

1

Het arbeidsaanbod van laagopgeleide vrouwen

1.1 Vrouwen op de arbeidsmarkt: arbeidsparticipatie, arbeidsduur en opleiding

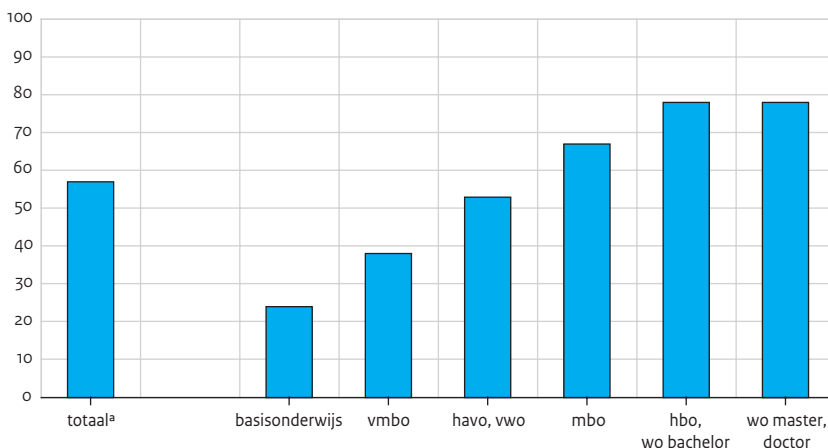
Nederlandse vrouwen hebben de laatste decennia een forse inhaalslag gemaakt op de arbeidsmarkt. Gaandeweg hebben zij hun achterstand op vrouwen in andere landen weggewerkt. Inmiddels prijkt Nederland zelfs in de voorhoede met het aandeel vrouwen dat betaald werkt. Zo had volgens de officiële definitie van het CBS in 2008 59% van de vrouwen die deel uitmaakten van de potentiële beroepsbevolking (alle werkzame en werkloze vrouwen van 15 tot en met 64 jaar) een betaalde baan van minstens 12 uur per week (CBS 2009). Dat aandeel stijgt gestaag verder, al blijkt de arbeidsdeelname van vrouwen niet geheel ongevoelig voor economische schommelingen. Zowel rond de economische dip in 2005/06 als ten tijde van de economische crisis in het najaar van 2009 stond de groei van de arbeidsparticipatie onder druk. De verwachting is echter dat de werkgelegenheid van vrouwen minder lijdt onder de crisis dan die van mannen (CPB 2009). Vrouwen werken immers veelal in sectoren die minder gevoelig zijn voor economische schommelingen dan veel traditionele mannensectoren zoals de bouw en het transport.

Nederland is weliswaar niet uniek in de opmars van vrouwen op de arbeidsmarkt, maar wel in de omvang van het aantal vrouwen dat in deeltijd werkt. In geen ander westers land is deeltijdwerk zo wijdverspreid als in Nederland: driekwart van de werkende vrouwen werkt minder dan 35 uur per week. In andere landen ligt dat aandeel tussen de 5% en 50% (Keuzenkamp en Steenvoorden 2008). Anders dan vaak aangenomen wordt, werken niet alleen moeders met jonge kinderen in deeltijd. Ook 38% van de jonge werkende vrouwen die (nog) geen kinderen hebben, werkt minder dan 35 uur per week. Voor vrouwen ouder dan 40 jaar zonder (jonge) kinderen is deeltijd zelfs eerder regel dan uitzondering (Portegijs et al. 2008). Internationaal bezien werken vrouwen in Nederland dus relatief vaak, maar relatief weinig uren per week. Het gevolg is dat Nederland in het aantal uren dat vrouwen gemiddeld werken achterblijft bij veel andere landen. Wel kiezen vrouwen over de tijd bezien wat vaker voor grotere deeltijdbanen van 20-34 uur per week (Bosch et al. 2008; Beckers et al. 2009).

De groeiende arbeidsdeelname van vrouwen in Nederland laat onverlet dat er achter de gemiddelden grote verschillen schuilgaan. Sommige groepen vrouwen participeren veel minder op de arbeidsmarkt dan andere. Er is een scherp contrast tussen hoog-, middelbaar- en laagopgeleide vrouwen. Net als in andere westerse landen geldt in Nederland: hoe lager opgeleid, hoe lager de arbeidsmarktparticipatie (Cantillon et al. 2001; OECD 2008; Evertsson et al. 2009). De verschillen zijn behoorlijk prominent, zoals de cijfers in figuur 1.1 laten zien. Zo participeerde in 2007 in Nederland 24% van de vrouwen met alleen basisonderwijs, tegenover 78% van de vrouwen met een afgeronde hogere beroepsopleiding (hbo) of een wetenschappelijk diploma.

Figuur 1.1

Netto-arbeidsparticipatie: betaalde baan van ten minste 12 uur per week, vrouwen van 15-64 jaar (excl. studenten), naar opleidingsniveau, 2007 (in procenten)

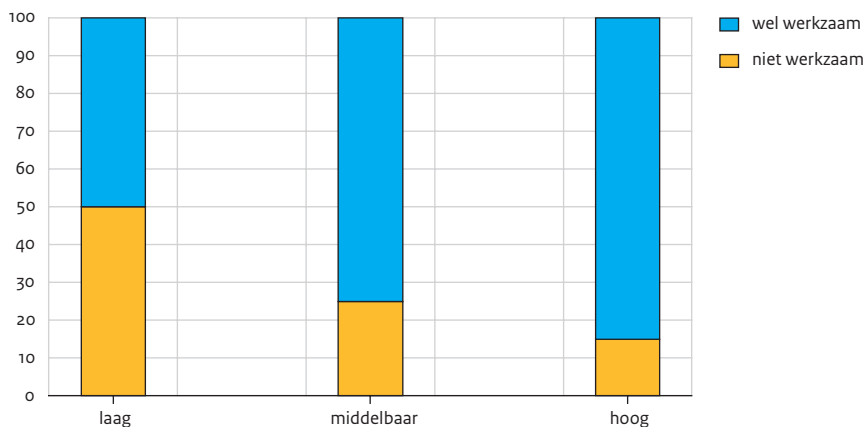
a Totaal is inclusief opleidingsniveau onbekend.

Bron: CBS (EBB '07); Beckers et al. (2009)

Figuur 1.1 toont de netto-arbeidsparticipatiecijfers van het CBS, waarbij het gaat om het aandeel vrouwen in de potentiële beroepsbevolking dat minimaal 12 uur per week betaald werkt. Als we vervolgens in figuur 1.2 kijken naar de arbeidsdeelname van vrouwen die minstens 1 uur per week betaald werken, afgezet tegen het opleidingsniveau (laag, middelbaar en hoog), dan blijkt dat het aandeel buitenshuis werkende laagopgeleide vrouwen in 2007 precies 50% bedroeg. In navolging van de International Standard Classification of Education (ISCED, vgl. OECD 2002) en het Nederlandse equivalent SOI (Standaard onderwijsindeling, CBS 2006) bestaat de categorie 'laagopgeleid' hier uit de vrouwen die basisonderwijs als hoogst behaalde opleiding hebben (of niet hebben afgemaakt) en uit vrouwen met maximaal een lbo- of mavo- (mulo-) diploma. De arbeidsparticipatiecijfers van middelbaaropgeleide vrouwen (met een diploma van mbo, havo of vwo) en hoogopgeleide vrouwen (met een afgeronde hogere beroeps- of universitaire opleiding) liggen, met respectievelijk 75% en 85%, een stuk hoger (figuur 1.2, vgl. Portegijs en Keuzenkamp 2008).

Figuur 1.2

Arbeidsdeelname: betaalde baan van ten minste 1 uur per week, vrouwen van 15-64 jaar (excl. studenten), naar opleidingsniveau, 2007 (in procenten)

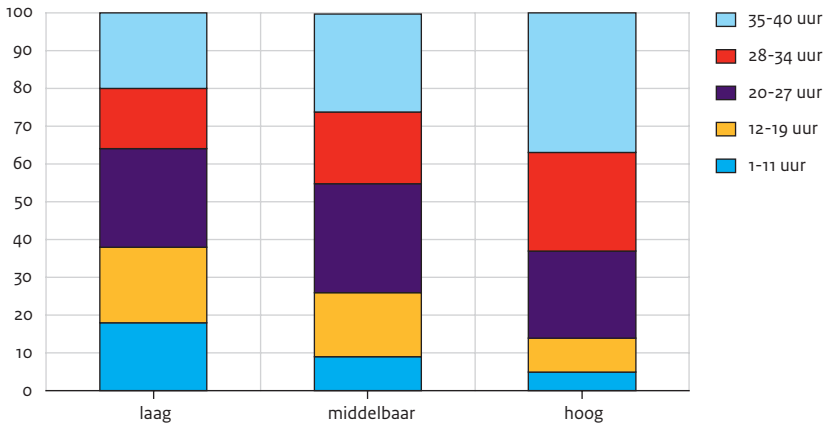
Bron: CBS (EBB '07) eigen berekening

Niet alleen de arbeidsparticipatie, ook de wekelijkse arbeidsduur van werkende laagopgeleide vrouwen blijft achter bij die van hogeropgeleide vrouwen (middelbaar- en hoogopgeleid). In 2007 bedroeg de gemiddelde arbeidsduur van werkende laagopgeleide vrouwen 23 uur per week. Figuur 1.3 laat zien dat rond de 18% van hen een kleine deeltijdbaan heeft van 1-11 uur per week. Zij behoren met die bescheiden arbeidsduur volgens de definitie van het CBS niet eens tot de werkzame beroepsbevolking.

Onder hoogopgeleide vrouwen zijn de grotere deeltijdbanen populairder: een kwart van de hoogopgeleide vrouwen werkt tussen de 28 en 34 uur per week. Tevens werken hoogopgeleide vrouwen het vaakst voltijds (38%). Gemiddeld bedraagt de wekelijkse arbeidsduur onder hoogopgeleide vrouwen 30 uur per week. Middelbaaropgeleide vrouwen werken gemiddeld 26 uur per week. Zij nemen daarmee zowel qua opleiding als qua arbeidsduur een tussenpositie in tussen de laag- en hoogopgeleide vrouwen. Deeltijdwerk mag dan sterk verbonden zijn met Nederlandse vrouwen (o.a. Portegijs en Keuzenkamp 2008), de kleine deeltijdbanen blijken vooral kenmerkend voor laagopgeleide vrouwen.

Figuur 1.3

Arbeidsduur, werkende vrouwen van 15-64 jaar (excl. studenten), naar opleidingsniveau, 2007 (in procenten)

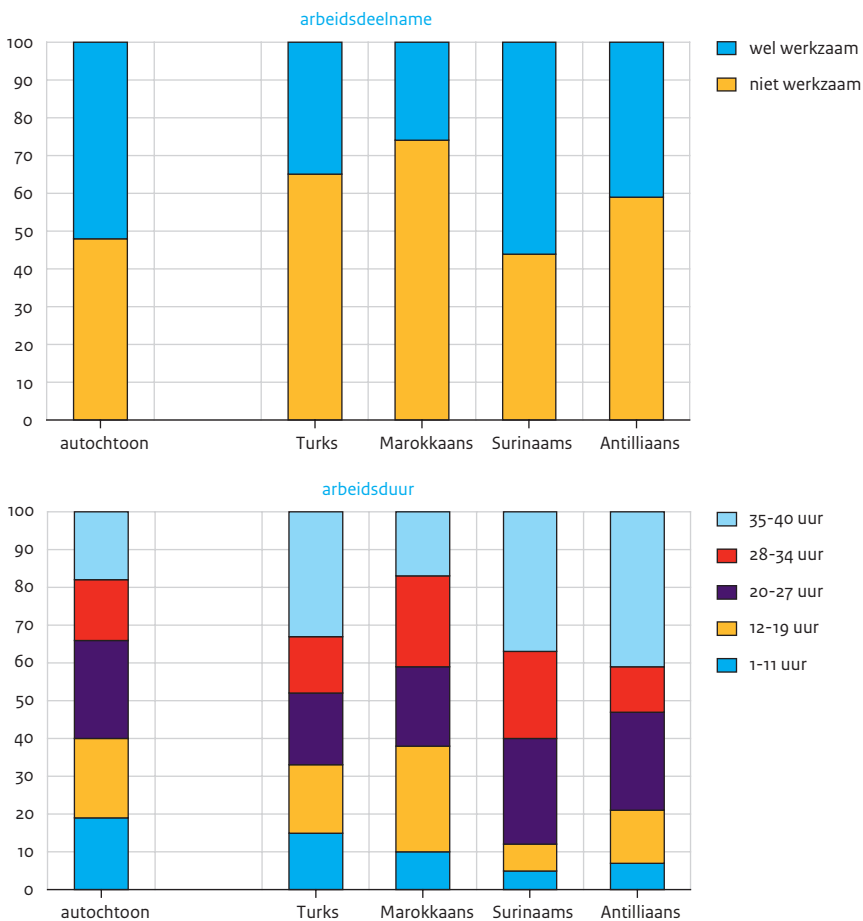
Bron: CBS (EBB '07) eigen berekening

Dat laagopgeleide vrouwen geen homogene groep zijn wat betreft hun arbeidsdeelname, blijkt in het bijzonder als we kijken naar de verschillen in arbeidsdeelname tussen laagopgeleide autochtone Nederlandse vrouwen en laagopgeleide niet-westerse migrantenvrouwen en hun kinderen (eerste en tweede generatie). Vooral de geringe arbeidsdeelname van laagopgeleide vrouwen van Turkse en Marokkaanse herkomst, die in 2007 rond de 30% lag, springt in het oog (figuur 1.4). Deze kan niet los gezien worden van het feit dat zij vaak nauwelijks opleiding hebben genoten (vgl. Bevelander en Groeneveld 2006; Merens 2009). Surinaams-Nederlandse laagopgeleide vrouwen daarentegen participeren vaker op de arbeidsmarkt dan laagopgeleide autochtone vrouwen. Met betrekking tot de arbeidsduur laat figuur 1.4 zien dat ook veel laagopgeleide niet-westerse migrantenvrouwen in deeltijd werken. Tegelijkertijd werken zij gemiddeld meer uren per week en ook werken zij vaker voltijds dan autochtone laagopgeleide vrouwen. Vooral laagopgeleide vrouwen van Surinaamse en Antilliaanse origine werken relatief vaak voltijds. De wekelijkse arbeidsduur van werkende laagopgeleide autochtone vrouwen ligt, met gemiddeld 22 uur, het laagst (niet in figuur). Daarna volgen de laagopgeleide vrouwen van Marokkaanse origine (23,7 uur per week), van Turkse origine (25,5 uur per week) en van Antilliaanse origine (27,7 uur). De laagopgeleide werkende Surinaams-Nederlandse vrouwen spannen, met een gemiddelde wekelijkse arbeidsduur van 29 uur, de kroon.

Figuur 1.4

Arbeidsdeelname en arbeidsduur: betaalde baan van ten minste 1 uur per week, laagopgeleide vrouwen van 15-64 jaar (excl. studenten), naar etnische herkomst, 2007 (in procenten)

Bron: CBS (EBB '07) eigen berekening

1.2 De focus op laagopgeleide vrouwen

De voorgaande gegevens roepen een aantal vragen op over de arbeidsdeelname van laagopgeleide vrouwen. Waarom werken zij niet in dezelfde mate buitenshuis als hogeropgeleide vrouwen? Waarom valt, als zij werken, hun arbeidsduur gemiddeld lager uit dan die van hogeropgeleide werkende vrouwen? Wat maakt dat de ene helft van de laagopgeleide vrouwen wel betaald werkt en de andere helft niet? Wat veroorzaakt de grote onderlinge variatie in de arbeidsduur van werkende laagopgeleide vrouwen?

In deze studie beogen we een antwoord te vinden op deze vragen. Het doel is om meer zicht te krijgen op de factoren die van invloed zijn op de arbeidsbeslissingen van vrouwen, en op de factoren die ten grondslag liggen aan de geringe arbeidsdeelname van laagopgeleide in het bijzonder. Bij 'laagopgeleid' gaat het volgens de gangbare definitie om vrouwen die geen diploma behaald hebben na de basisschool, of die ten hoogste met een vbo- of mavo-diploma (inmiddels vmbo) van school zijn gegaan. Deze groep is de laatste decennia, als gevolg van het toenemende opleidingsniveau van de bevolking, in omvang afgenomen. Waarom dan toch de aandacht op laagopgeleide vrouwen richten? Daar zijn meerdere redenen voor. Ten eerste is de groep laagopgeleide vrouwen weliswaar geslonken, maar is hun aandeel nog altijd aanzienlijk. In 2007 had 30% van de vrouwen tussen de 25 en 65 jaar als hoogste opleiding basisonderwijs, lager beroepsopleiding (vbo) of mavo (vmbo) (Hartgers en Portegijs 2009). Ten tweede wijzen wetenschappers erop dat na een lange tijd van onderwijsexpansie de inhaalslag van vrouwen mogelijk over zijn hoogtepunt heen is. Wel valt er voor de nabije toekomst nog een stijging van de arbeidsparticipatie te verwachten, omdat oudere generaties plaatsmaken voor jongere vrouwen met hogere participatiecijfers. De verwachting is echter dat deze 'vervanging' rond 2020 grotendeels voltooid is en dat de participatie als gevolg van vervanging niet verder zal stijgen (Van Erp et al. 2009). Ten derde zij gewezen op de hardnekkigheid van de achterblijvende arbeidsdeelname: laagopgeleide vrouwen zijn ook door de tijd heen lage participatiecijfers blijven houden (Schettkat en Yocarini 2001; Tijdens 2006). Met andere woorden: de arbeidsdeelname van vrouwen is vooral gestegen doordat meer vrouwen een hogere opleiding hebben gevolgd. De verschillen tussen laag- en hogeropgeleide vrouwen zijn groot en zullen vermoedelijk niet snel verdwijnen.

De geringe arbeidsdeelname van laagopgeleide vrouwen is dus niet iets van de korte termijn en zal waarschijnlijk ook in de toekomst blijven bestaan. Maar waarom zijn het eigenlijk juist laagopgeleide vrouwen die weinig werken? Zij zijn immers bij uitstek degenen die doorgaans moeten rondkomen van een betrekkelijk laag inkomen. Zij zouden toch door een baan hun financiële positie kunnen verbeteren, of op zijn minst kunnen bijdragen aan het huishoudinkomen. Want de kans is groot dat ook hun partner laagopgeleid is en een laag inkomen heeft. Tegen die achtergrond is het eerder te verwachten dat laagopgeleide vrouwen juist wel een baan hebben, omdat zij het zich simpelweg niet kunnen permitteren om niet of nauwelijks te werken.

Waarom laagopgeleide vrouwen weinig werken: de antwoorden vanuit de wetenschap

Volgens economen is de lage arbeidsdeelname van laagopgeleide vrouwen vooral een gevolg van het feit dat zij relatief weinig kunnen verdienen op de arbeidsmarkt. Ze hebben immers niet veel geïnvesteerd in opleiding, waarvan ze op de arbeidsmarkt de vruchten zouden kunnen plukken. In de arbeidsaanbodtheorie worden beslissingen over betaald werk geanalyseerd als keuzes over tijdsbesteding: een uur werken levert een bepaald netto-uurloon op. Cruciaal is de vraag of dit bedrag opweegt tegen de waarde van het uur aan tijd dat hiervoor moet worden opgegeven. Deze tijd kan men immers ook anders besteden: als vrije tijd bijvoorbeeld, iets wat mensen over het algemeen

graag hebben, of aan de zorg voor het huishouden en eventuele kinderen. Zorgtaken kunnen weliswaar (deels) worden uitbesteed, maar daar hangt een prijskaartje aan. De afweging gaat in dat geval tussen het uitvoeren van zorgtaken met 'eigen' tijd of het inkopen van zorg/verzorging (werkster, kinderopvang, huishoudelijke apparaten, kant-en-klarmaaltijden, vgl. Tijdens 2006). De omvang van zorgtaken en het overig huishoudinkomen (waarvoor men niet zelf hoeft te werken, maar waarvan men wel kan consumeren) wegen alle mee in de keuzes rond betaald werk (Cahuc en Zylberberg 2004). De arbeidsaanbodtheorie wijst dus vooral op de financiële prikkelstructuur voor het verklaren van (verschillen in) het arbeidsaanbod van vrouwen. Hoe (on)aantrekkelijk is het in financiële termen om tijd aan betaald werk te besteden? Economen spreken ook over relatieve prijzen of de relatieve prijsverhouding tussen betaalde arbeid en vrije tijd. Daarbij is het uitgangspunt dat de geringe arbeidsdeelname van laagopgeleide vrouwen vooral het gevolg is van de voor hen specifieke prikkelstructuur: omdat laagopgeleide vrouwen financieel relatief weinig te winnen hebben bij betaald werk, loont het voor hen niet om er (veel) tijd aan te besteden. Overigens is het ook mogelijk dat laagopgeleide vrouwen meer waarde hechten aan (vrije) tijd of aan het zelf verrichten van zorgtaken. Individuen of sociale groepen kunnen immers verschillen in hun voorkeuren. Verschillen in arbeidsdeelname kunnen dus het gevolg zijn van zowel verschillen in de restricties als verschillen in de preferenties (Schipper 2001; Plantenga 2008). Het laatste valt echter veelal buiten het blikveld van economisch onderzoek, waarin de aandacht primair gericht is op het bestuderen van de gevoeligheid van het arbeidsaanbod voor financiële prikkels. Wat gebeurt er bijvoorbeeld als het netto-uurloon door belastingverlaging hoger uitvalt of als de kinderopvangtoeslagen omhooggaan? En wat is de invloed van het inkomen van de partner, uitkeringen en subsidies op het arbeidsaanbod?

Sociologen vinden het evenmin verwonderlijk dat laagopgeleide vrouwen relatief ondervertegenwoordigd zijn op de arbeidsmarkt. Deels zien zij hiervoor min of meer vergelijkbare redenen als economen, en deels heel andere. Ook in de sociologie heeft opleiding een economische betekenis, namelijk als economische hulpbron. In die hoedanigheid staat opleiding, samen met andere economische hulpbronnen (zoals inkomen en beroepsstatus), voor de kansen die iemand heeft op de arbeidsmarkt, en voor de mate waarin men over financiële middelen beschikt (Van de Werfhorst en Kraaykamp 2000; Kraaykamp 2009). Echter, anders dan in de arbeidsaanbodtheorie gaat het hier niet om de gevoeligheid van het arbeidsaanbod voor financiële prikkels, maar om de positie die men op basis van het bezit aan economische hulpbronnen inneemt in de samenleving. Vanuit dit perspectief hebben laagopgeleide vrouwen ongunstige kansen op de arbeidsmarkt, en bijvoorbeeld beperktere mogelijkheden om arbeid en zorg te combineren (o.a. Risman et al. 1999; Walters 2005).

Daarnaast heeft opleiding in de sociologie ook een sociaal-culturele betekenis. Opleiding staat dan vooral voor de sociaal-culturele positie die men inneemt in de samenleving, de sociale klasse of de sociale context waarvan men deel uitmaakt. Men spreekt in dat kader ook wel van de culturele hulpbronnen of het cultureel kapitaal waarover mensen beschikken (Bourdieu en Passeron 1977; Bourdieu 1989; Kraaykamp 2009). Vanuit deze invalshoek vertonen vrouwen uiteenlopend arbeidsmarktgedrag vanwege de

verschillende normen en opvattingen die zij tijdens hun opvoeding hebben aangeleerd, en vanwege de opvattingen en normen die gelden in de sociale omgeving tijdens hun volwassen leven. De lage arbeidsdeelname van laagopgeleide vrouwen is vanuit dit perspectief primair toe te schrijven aan hun geringere acceptatie van modernere normen en opvattingen over betaald werk door vrouwen en over de combinatie van betaalde arbeid en zorgtaken (o.a. Van Wel en Knijn 2006; Crompton 2006).

Hoewel sociale normen, door processen van internalisering, mede van invloed zijn op individuele voorkeuren en opvattingen, worden normen, algemene opvattingen en individuele voorkeuren in de recente theorievorming meer afzonderlijk van elkaar gezien. Relatief nieuw in de wetenschappelijke literatuur is de expliciete aandacht voor de persoonlijke voorkeuren van vrouwen in relatie tot hun arbeidsdeelname (Versantvoort 2000; Hakim 2000, 2002). Deze aandacht is primair ingegeven door de gedachte dat in de moderne samenleving gedrag minder dan vroeger wordt voorgeschreven door sociale normen (incl. de bijbehorende sociale controle) (Giddens 1991; Beck 1992). Individualisering en modernisering maken op allerlei domeinen dat het leven in toenemende mate kan worden ingericht naar de eigen voorkeuren. Terwijl vrouwen vroeger als vanzelfsprekend na het huwelijk, en zeker na de komst van kinderen, (voorgoed) verdwenen van de arbeidsmarkt, is er nu sprake van een veelzijdigheid aan arbeidsmarktpatronen. Voorbeelden hiervan zijn tijdelijk stoppen met werken en deeltijdwerk.

Ondanks de toegenomen keuzemogelijkheden wordt in de preferentiëtheorie gesteld dat er enkele duidelijke ideaaltypen te onderscheiden zijn (Hakim 2000, 2002). Zo geven de sterk op huis en gezin georiënteerde vrouwen niet of nauwelijks om betaald werk, laat staan om een carrière (anders hadden ze wel meer geïnvesteerd in opleiding of carrière). Deze vrouwen werken niet of in kleine deeltijdbanen. Aan de andere kant van het spectrum bevinden zich de voltijds werkende, vaak kinderloze carrièrevrouwen. In het midden bevinden zich de vrouwen die zowel betaald werk als een gezin belangrijk vinden. Deze grote groep 'adaptieve' vrouwen (60% tot 80%, Hakim 2000) kiest niet exclusief voor de ene of de andere leefstijl, maar wil beide. De leefstijlvoorkeuren van vrouwen liggen natuurlijk niet vast bij de geboorte, maar wel ontstaan zij al vroeg in het leven, onder invloed van een combinatie van factoren (persoonlijkheidskenmerken, omgevingsfactoren en opvoeding). Daardoor zullen jonge vrouwen die geen carrière ambiëren, minder in opleiding investeren (Hakim 2002; Debacker 2004; Fernandez 2007). Hoewel dit niet hun exclusieve domein is, zijn laagopgeleide vrouwen volgens de preferentiëtheorie toch vooral te vinden in de groep vrouwen met op huis en gezin gerichte levensstijlvoorkeuren.

1.3 Centrale vraag en onderzoeksvragen

Uit het voorgaande blijkt dat het belangrijk is aandacht te besteden aan zowel financieel-economische factoren (de eigen verdien capaciteit op de arbeidsmarkt, overig huishoudinkomen, kosten voor kinderopvang) als sociaal-culturele factoren (normen, opvattingen en individuele voorkeuren) bij het bestuderen van de arbeidsdeelname van

vrouwen en het achterhalen van de oorzaken van het geringe arbeidsaanbod van laagopgeleide vrouwen. In dit onderzoek kiezen we daarom voor een aanpak waarin beide factoren aan bod komen. Dat betekent dat verschillende theoretische inzichten uit de economie en sociologie gecombineerd zullen worden.

Zowel economen als sociologen doen veel onderzoek naar de (ongelijke) arbeidsdeelname van vrouwen. Vaak is er nog geen sprake van een aanpak waarbij de financieel-economische en sociaal-culturele invalshoek samenkomen of van een integratie van benaderingen (Siegiers 1991; Van der Lippe 1993; Schippers 2001). De vraag naar de geringe arbeidsdeelname van laagopgeleide vrouwen lijkt echter niet goed te kunnen worden beantwoord binnen het kader van één invalshoek: laagopgeleide vrouwen nemen immers zowel vanuit financieel-economisch als vanuit sociaal-cultureel oogpunt een bijzondere positie in. Met als uitgangspunt dat zowel financieel-economische als sociaal-culturele factoren een rol spelen in de arbeidsbeslissingen van vrouwen, staat in dit proefschrift de vraag centraal of het specifieke arbeidsaanbod van laagopgeleide vrouwen nu vooral toe te schrijven is aan financieel-economische of aan sociaal-culturele factoren. We vergelijken daartoe de arbeidsbeslissingen van laagopgeleide vrouwen met die van hogeropgeleide vrouwen. Omdat er tussen laagopgeleide vrouwen onderling een grote diversiteit in arbeidsdeelname is, gaan we tevens na hoe de verschillen tussen laagopgeleide vrouwen te verklaren zijn. De centrale vraag van dit onderzoek luidt als volgt.

Centrale vraag

In hoeverre kunnen de verschillen in de arbeidsdeelname tussen laagopgeleide vrouwen en hogeropgeleide vrouwen en tussen laagopgeleide vrouwen onderling worden verklaard door financieel-economische dan wel sociaal-culturele factoren?

De centrale vraag valt uiteen in een aantal onderzoeksvragen. Het is immers niet gezegd dat de invloed van financieel-economische en sociaal-culturele factoren op de participatiebeslissing en de beslissing over het wekelijks te werken aantal uren, dezelfde is. De eerste onderzoeksvraag in dit proefschrift gaat daarom over het verschil in arbeidsparticipatie tussen laag-, middelbaar- en hoogopgeleide vrouwen. De vraag die we stellen, is in hoeverre dit verschil toe te schrijven zijn aan de invloed van financieel-economische dan wel aan die van sociaal-culturele factoren in de participatiebeslissing. Is het, met andere woorden, vooral hun lagere verdien capaciteit die maakt dat laagopgeleide vrouwen weinig participeren vergeleken met hogeropgeleide vrouwen? Is het de relatief grote impact van kinderopvangkosten op hun inkomen en andere financieel-economische factoren? Of ligt de oorzaak vooral bij hun traditionelere normen en opvattingen, of sterk op huis en gezin gerichte voorkeuren? Kortom, de eerste onderzoeksvraag luidt als volgt.

Onderzoeksvraag 1

In hoeverre is het verschil in arbeidsparticipatie tussen laag- en hogeropgeleide vrouwen toe te schrijven aan verschillen in het gewicht van financieel-economische dan wel van sociaal-culturele factoren in de participatiebeslissing van vrouwen met verschillende opleidingsniveaus?

De tweede onderzoeksvraag heeft betrekking op de verschillen in de wekelijkse arbeidsduur tussen laag- en hogeropgeleide vrouwen. Als laagopgeleide vrouwen werken, ligt hun gemiddelde wekelijkse arbeidsduur immers lager dan die van hogeropgeleide vrouwen. Het is de vraag of financieel-economische en sociaal-culturele factoren bij deze beslissing eenzelfde rol spelen als bij de participatiebeslissing, of dat hun gewicht anders is. Toegespitst op werkende vrouwen met verschillende opleidingsniveaus luidt de tweede onderzoeksvraag als volgt.

Onderzoeksvraag 2

In hoeverre is het verschil in de wekelijkse arbeidsduur tussen laag- en hogeropgeleide werkende vrouwen toe te schrijven aan verschillen in het gewicht van financieel-economische dan wel van sociaal-culturele factoren in de urenbeslissing van werkende vrouwen met verschillende opleidingsniveaus?

De derde en vierde onderzoeksvraag spitsen zich toe op de (verklaring van de) verschillen in arbeidsdeelname van laagopgeleide vrouwen onderling. Doorgaans blijft namelijk onderbelicht in zowel beleid als onderzoek dat de helft van de laagopgeleide vrouwen in Nederland wel betaald werkt en de andere helft niet. En hoewel relatief veel laagopgeleide vrouwen kleine deeltijdbanen hebben, werkt ongeveer 20% van hen voltijds. Waarom vertonen laagopgeleide vrouwen onderling qua arbeidsdeelname zulk divers gedrag? Men zou immers veronderstellen dat laagopgeleide vrouwen onderling relatief veel op elkaar lijken qua financiële positie, normen en opvattingen. In onderzoeksvragen 3 en 4 staan daarom de verschillen in arbeidsdeelname binnen de – naar doorgaans wordt aangenomen – betrekkelijk homogene groep laagopgeleide vrouwen centraal. Daarbij proberen we zoveel mogelijk rekening te houden met de diversiteit binnen de groep laagopgeleide vrouwen, zoals het feit dat niet-westerse migrantenvrouwen een belangrijk deel uitmaken van de groep laagopgeleide vrouwen in Nederland. De derde en vierde onderzoeksvraag luiden als volgt.

Onderzoeksvraag 3

In hoeverre is het verschil in arbeidsparticipatie tussen laagopgeleide vrouwen onderling toe te schrijven aan verschillen in het gewicht van financieel-economische dan wel van sociaal-culturele factoren in de participatiebeslissing van laagopgeleide vrouwen?

Onderzoeksvraag 4

In hoeverre is het verschil in de wekelijkse arbeidsduur tussen laagopgeleide werkende vrouwen onderling toe te schrijven aan verschillen in het gewicht van financieel-economische dan wel van sociaal-culturele factoren in de urenbeslissing van laagopgeleide vrouwen?

Hoe opvattingen gedrag kunnen bepalen en vice versa

De combinatie van economische en sociologische inzichten is reeds vruchtbaar gebleken in onderzoek naar de arbeidsdeelname van vrouwen (o.a. Siegers 1991; Van der Lippe 1993). In toenemende mate wordt het belang van het combineren van verschillende inzichten erkend, maar tegelijkertijd wordt het nog lang niet altijd in de praktijk toegepast. De achtergronden hiervan zijn divers. In sommige theorieën ligt

de nadruk nu eenmaal op de factoren waarvan men veronderstelt dat ze het belangrijkste zijn voor de verklaring van de (ongelijke) arbeidsdeelname van vrouwen. Andere factoren doen er misschien ook wel toe, maar blijven min of meer buiten beschouwing. Zo worden in de economische theorievorming voorkeuren en opvattingen doorgaans als gegeven beschouwd. Andersom is er in de sociaal-culturele hoek in het algemeen weinig aandacht voor de financiële zaken die mogelijk meespelen in de arbeidsaanbodbeslissingen van vrouwen.

Er zijn theorieën waarin tot op zekere hoogte wel sprake is van een combinatie van factoren, maar vaak staat de dominantie van één model voorop. Wanneer niet a priori financieel-economische of sociaal-culturele factoren voorop worden gesteld, rijzen er al snel vragen over de manier waarop beide factoren zich onderling tot elkaar verhouden. Zo acht men het uit financieel-economisch oogpunt mogelijk dat vrouwen die niet veel kunnen verdienen, vaker zullen (gaan) vinden dat vrouwen vooral voor het huis houden en het gezin moeten zorgen (vgl. het sociaal-psychologische concept 'cognitieve dissonantie'). Vanuit het sociaal-culturele perspectief ziet men het eerder omgekeerd: traditionelere vrouwen zijn minder geneigd om veel te investeren in opleiding en carrière, omdat zij dat van huis uit niet hebben meegekregen en omdat daar hun prioriteiten niet liggen. Als gevolg daarvan is hun verdien capaciteit minder. Modernere, ambitieuze vrouwen die carrière willen maken, zullen wel eerder geneigd zijn te investeren in opleiding en in hun loopbaan (vgl. Vella 1994; Hakim 2000; Debacker 2004).

Het bestuderen van de onderlinge relaties tussen financieel-economische en sociaal-culturele factoren is belangrijk voor een goed begrip van de (ongelijke) arbeidsdeelname van vrouwen. Dergelijk onderzoek stelt echter veel eisen aan de beschikbare data en analysemethoden. Longitudinaal onderzoek biedt de beste mogelijkheden, doordat daarmee de opvattingen en het gedrag op verschillende momenten in de tijd bezien kunnen worden. Studies met een dergelijke opzet komen tot de bevinding dat er sprake is van wederzijdse relaties (o.a. Jansen en Kalmijn 2000; Kan 2007; Berrington et al. 2008; Steiber en Haas 2009). Er is dus inderdaad sprake van een onderlinge relatie, maar het is reëel om te veronderstellen dat beide factoren een zelfstandige invloed hebben op de arbeidsdeelname van vrouwen.

Hoewel de kennis over de onderlinge relatie tussen financieel-economische en sociaal-culturele factoren en de invloed ervan op de arbeidsdeelname nog verre van volledig is, is dit proefschrift niet gericht op het verder onderzoeken van deze relatie op zichzelf. De centrale vraag in dit onderzoek is of het nu vooral financieel-economische of sociaal-culturele factoren zijn die maken dat laagopgeleide vrouwen relatief weinig actief zijn op de arbeidsmarkt. Door de financieel-economische en de sociaal-culturele invalshoek te combineren in een rijkere analyse, willen we bezien of we tot een betere verklaring kunnen komen van het lage arbeidsaanbod van laagopgeleide vrouwen: in hoeverre verschilt het gewicht van beide factoren in de arbeidsbeslissingen van laagopgeleide en hoogopgeleide vrouwen, en tussen laagopgeleide vrouwen onderling? Doen zich verschillen voor tussen de participatiebeslissing en de beslissing over de wekelijkse arbeidsduur?

Positionering ten opzichte van internationaal vergelijkend onderzoek

De laatste jaren springt in de wetenschappelijke literatuur over de arbeidsdeelname van vrouwen de grote stroom aan internationaal vergelijkende studies in het oog. In dit onderzoek gaat, veelal geïnspireerd op de typen verzorgingsstaten van Esping-Andersen (1999), de aandacht uit naar de invloed die instituties in de verzorgingsstaat (regelingen op het vlak van sociale zekerheid, arbeidsmarkt, gezin of familie) hebben op de arbeidsdeelname van vrouwen en naar de (aanzienlijke) verschillen die zich hierin tussen landen voordoen (bv. Mandel en Semyonov 2006). Soms ligt de nadruk vooral op de aanwezigheid van instituties, soms vooral op de prikkels die daarvan uitgaan op de arbeidsdeelname (Dingeldey 2001; Jaumotte 2003; Koopmans en Schippers 2006) en soms ook op de sociale normen die heersen in de verschillende landen (Fortin 2005; Pettit en Hook 2005; Uunk et al. 2005).

Vele van deze studies gaan over de arbeidsparticipatiegraad van vrouwen. Zelfs als onderzoek verder gaat en een verband legt tussen het land waarin vrouwen wonen en individuele kenmerken van die vrouwen (de macro-microbenadering; Van der Lippe en Van Dijk 2002), gaat er toch nog weinig aandacht uit naar de verschillen in arbeidsparticipatie naar opleidingsniveau in de verschillende landen. Enkele studies gaan in op de mate waarin instituties de verschillen in arbeidsdeelname tussen hoog- en laagopgeleide vrouwen verkleinen, of misschien wel vergroten (Cantillon et al. 2001; Steenvoorden 2008; Evertsson et al. 2009). Deze studies laten zien dat in landen met veel voorzieningen op het terrein van arbeid en zorg, de verschillen in de arbeidsdeelname van vrouwen met verschillende opleidingsniveaus kleiner zijn dan in landen met weinig voorzieningen. Dat wijst erop dat laagopgeleide vrouwen gebaat zijn bij voorzieningen die in een land geboden worden, dan wel dat zij vaker betaald werken in landen met moderne normen ten aanzien van de arbeidsdeelname van vrouwen (o.a. Fortin 2005). Hoewel internationaal vergelijkend onderzoek interessant is, raken door de sterke nadruk erop de grote verschillen die zich binnen landen voordoen buiten beeld. Het zijn juist deze verschillen die we in deze studie voor het voetlicht willen brengen.

1.4 Relevantie voor beleid

De vraag naar de afwegingen van vrouwen over betaald werk en naar de achterblijvende arbeidsdeelname van laagopgeleide vrouwen is beleidsmatig van belang, vanwege het streven om de arbeidsdeelname van vrouwen verder te verhogen. In beleidskringen is de roep om verhoging van de arbeidsdeelname in Nederland groot. Immers, door de vergrijzing neemt het aandeel ouderen toe, terwijl door ontgroening de potentiële beroepsbevolking in omvang afneemt (Commissie arbeidsparticipatie 2008). Voor de financiering van de verzorgingsstaat is het daarom zaak dat zoveel mogelijk mensen zo lang mogelijk aan het werk gaan en blijven. De groei kan voor een belangrijk deel van vrouwen komen, in het bijzonder van laagopgeleide vrouwen. Zij nemen vaak niet of voor slechts een beperkt aantal uren per week deel aan het arbeidsproces en vormen een omvangrijk potentieel aan arbeidskrachten. De Commissie arbeidsparticipatie (2008) stelt onder meer voor de aandacht te richten op de participatie van vrouwen aan de onderkant van de arbeidsmarkt, en op het verhogen van de deeltijdarbeidsduur van

vrouwen in het algemeen. De commissie komt met een aantal voorstellen van fiscale aard (zoals het afschaffen van de heffingskorting), voorstellen die gericht zijn op het vergroten van de flexibiliteit in arbeidstijden en voorstellen voor het verbeteren van voorzieningen op het terrein van voor- en naschoolse opvang (Commissie arbeidsparticipatie 2008; Van Erp et al. 2009).

Een toename van de arbeidsdeelname van vrouwen is niet alleen vanuit financiële overwegingen gewenst. Ook uit emancipatoir oogpunt is toename van de arbeidsdeelname van vrouwen belangrijk. Het verhogen van de arbeidsparticipatie van vrouwen is al jarenlang een speerpunt in het emancipatiebeleid. De aandacht is daarbij met name op laagopgeleide vrouwen gericht, vanwege de kwetsbare positie waarin zij verkeren. Dit heeft dan vooral betrekking op hun geringe mate van economische zelfstandigheid en de relatief grote kans die zij lopen om in armoede terecht te komen, bijvoorbeeld na echtscheiding of door het overlijden van de partner. Uitbreiding van de wekelijkse arbeidsduur van vrouwen is sinds 2006 eveneens een beleidsdoelstelling (TK 2005/2006; TK 2007/2008). Om dit streven kracht bij te zetten is in 2008 de Taskforce DeeltijdPlus (TDP) in het leven geroepen. Deze taskforce moet voornamelijk vrouwen met kleine deeltijdbanen, onder wie veel laagopgeleide vrouwen, stimuleren meer uren te gaan werken. Hiertoe wil de taskforce (in aanvulling op het beleid gericht op financiële aspecten en voorzieningen) de discussie stimuleren en aanzetten tot een cultuuromslag in de ideeën over de arbeidsdeelname van vrouwen (TDP 2008). In de voorliggende studie gaan we na hoe verschillende factoren van invloed zijn op de arbeidsdeelname van vrouwen (zowel in participatie als in uren), en hoe die factoren een aangrijpingspunt kunnen vormen voor beleid gericht op de bevordering van die arbeidsdeelname.

1.5 Data

De gegevens waarop we ons in dit proefschrift baseren, zijn cross-sectioneel van aard. Dat betekent dat inkomensgegevens, opvattingen, huishoudkenmerken en de arbeidsdeelname gemeten zijn op een en hetzelfde moment in de tijd. Daardoor zijn de onderlinge verbanden tussen financieel-economische en sociaal-culturele factoren en hun invloed op de arbeidsdeelname van laagopgeleide vrouwen empirisch gezien niet helemaal zuiver vast te stellen. Het doel is echter om meer zicht te krijgen op de relatieve invloed van financieel-economische en sociaal-culturele factoren in de arbeidsaanbodbeslissingen van vrouwen, en de mogelijk verschillende invloed van beide factoren voor laagopgeleide en hogeropgeleide vrouwen, en bij laagopgeleide vrouwen onderling. Door het gebruik van multivariate modellen ontstaat er zicht op wat er bijvoorbeeld met het effect van inkomen gebeurt als er tegelijkertijd met opvattingen rekening wordt gehouden, en vice versa.

Een moeilijkheid bij het vinden van geschikte gegevensbestanden is dat financieel-economische en sociaal-culturele variabelen vaak gescheiden verzameld worden. Zo zijn in economische of financieel-administratieve bestanden inkomensgegevens doorgaans wel goed gemeten, maar ontbreken sociaal-culturele kenmerken of komen die slechts globaal aan de orde. In andere bestanden zijn juist sociaal-culturele opvattingen

wel goed gemeten, maar zijn nauwelijks of niet inkomensgegevens beschikbaar. Voor de beantwoording van de onderzoeksvragen zijn we op twee bruikbare bestanden uitgekomen. Het eerste is het Gebruikersonderzoek kinderopvang uit 2004, verder aangeduid als GKO'04 (voor een uitgebreidere beschrijving zie bijlage A (te vinden via www.scp.nl bij het desbetreffende rapport) en Portegijs et al. 2006; Ooms et al. 2007). Voor dit onderzoek is een groep van bijna 2000 moeders ondervraagd² over een breed scala aan zowel financieel-economische als sociaal-culturele zaken. Dit bestand biedt de mogelijkheid om aspecten die te maken hebben met de zorg voor kinderen in de analyse te betrekken, zoals de kosten van kinderopvang en het belang dat vrouwen hechten aan het thuis zorgen voor hun kind(eren). Het gaat echter wel om een specifieke groep vrouwen, namelijk die met jonge kinderen: alle ondervraagde vrouwen hadden minstens één kind jonger dan 13 jaar ten tijde van het onderzoek. Het gevolg van het gebruik van dit databestand is dat de beantwoording van onderzoeksvraag 1 en 2 over verschillen in de arbeidsdeelname tussen laag- en hogeropgeleide vrouwen toegespitst is op laag- en hogeropgeleide moeders met jonge kinderen.

Het tweede geschikte bestand is de Survey integratie minderheden uit 2006 (SIM'06; zie bijlage A en Dagevos et al. 2007). Dit bestand bevat meer variatie dan het vorige bestand als het gaat over kenmerken als leeftijd, huishoudsituatie (met en zonder partner en/of jonge kinderen) en etnische herkomst. Ook in de vragenlijst van deze survey passeerden verschillende financieel-economische en sociaal-culturele aspecten de revue, maar minder uitgebreid dan in het onderzoek onder moeders. De SIM'06 wordt gebruikt voor het beantwoorden van de onderzoeksvragen die gaan over de verschillen in arbeidsdeelname tussen laagopgeleide vrouwen onderling (onderzoeksvraag 3 en 4). We houden er daarbij rekening mee dat ook niet-westerse migrantenvrouwen deel uitmaken van de groep laagopgeleide vrouwen in Nederland.

1.6 Opzet van de studie / leeswijzer

In dit inleidende hoofdstuk zijn de verschillende theorieën die in dit proefschrift centraal staan, al kort besproken. De hoofdstukken 2 en 3 staan in het teken van het theoretisch kader en de vertaling daarvan naar de uitvoering van dit onderzoek. Hoofdstuk 2 is een overzichtshoofdstuk, waarin verschillende theoretische visies (zowel uit de economie als uit de sociologie) op de arbeidsdeelname van vrouwen aan bod komen. Tevens bevat het hoofdstuk een overzicht van relevante onderzoeksresultaten. Hoofdstuk 3 staat in het teken van het theoretisch kader en het formuleren van hypothesen over verschillen in het gewicht van financieel-economische en sociaal-culturele factoren op de arbeidsbeslissingen (participatie en arbeidsduur) van vrouwen. Eerst komen de hypothesen voor de verschillen in arbeidsdeelname tussen laag- en hogeropgeleide vrouwen aan bod, en daarna die voor de verschillen binnen de groep laagopgeleide vrouwen. Hoofdstuk 4, 5 en 6 staan vervolgens in het teken van het beantwoorden van de onderzoeksvragen. In hoofdstuk 4 staat de arbeidsparticipatiebeslissing van moeders centraal. Hier beantwoorden we de vraag in hoeverre financieel-economische en sociaal-culturele factoren van invloed zijn op de beslissing van moeders met jonge kinderen om al dan niet buitenshuis te werken, en gaan we in op de verschillen in dit

opzicht tussen laag- en hogeropgeleide moeders. In hoofdstuk 5 gaat de aandacht uit naar de wekelijkse arbeidsduur. Naast financieel-economische en sociaal-culturele factoren komt in dit hoofdstuk nog een specifiek soort preferentie aan bod, namelijk de wens om de arbeidsduur uit te breiden. Het laatste empirische hoofdstuk (hoofdstuk 6) staat in het teken van het verklaren van de verschillen in arbeidsparticipatie en wekelijkse arbeidsduur tussen laagopgeleide vrouwen onderling. In het afsluitende hoofdstuk 7 wordt de balans opgemaakt. De onderzoeksvragen en de belangrijkste bevindingen worden op een rij gezet. Daarna volgt een slotbeschouwing over de implicaties van de bevindingen met betrekking tot het theoretisch kader, toekomstig onderzoek en het beleid.

Noten

- 1 Waar in de tekst staat 'werken' wordt steeds betaald werk buitenshuis bedoeld.
- 2 Deze vrouwen zijn panelrespondenten. Dat heeft als voordeel dat de non-respons erg laag is. Tegelijkertijd is het de vraag of vrouwen die deel uitmaken van een panel een selecte groep vormen. In Portegijs et al. (2006) wordt hier dieper op ingegaan.

2

Theorie en empirie: de arbeids-
deelname van (laagopgeleide)
vrouwen

2.1 Micro-economische en sociologische theorieën en onderzoek

Op zowel de micro-economische als de sociologische onderzoeksagenda nemen de theorievorming over en het onderzoek naar de arbeidsdeelname van vrouwen een prominente plaats in. Er zijn echter sterke verschillen in de factoren die economen en sociologen bezien in hun wetenschappelijk onderzoek en in de kennis die empirisch onderzoek oplevert. In dit hoofdstuk beschrijven we de stand van zaken binnen beide disciplines. Allereerst staat in paragraaf 2.2 de micro-economische benadering centraal. Hier komt de arbeidsaanbodtheorie aan bod (§ 2.2.1 en (§ 2.2.2). Daarna volgen aanvullingen en uitbreidingen op deze theorie; deze betreffen met name opleiding als bron van menselijk kapitaal (§ 2.2.3), de invloed van beleid en instituties, en de rol van onbetaalde arbeid (§ 2.2.4). In paragraaf 2.2.5 komt het empirisch onderzoek aan bod en staan we kort stil bij enkele economische studies waarin onderzoekers over de grens van hun eigen discipline heen op zoek gaan naar (aanvullende) verklaringen voor de (diversiteit in de) arbeidsdeelname van vrouwen. Vervolgens staat paragraaf 2.3 in het teken van de sociologische benadering. Hier bespreken we achtereenvolgens de roltheoretische traditie en de rol van culturele hulpbronnen (§ 2.3.1), de ruiltheoretische en rationele-keuzebenadering (§ 2.3.2) en de preferentietheorie (§ 2.3.3).

De opbouw per paragraaf is als volgt. Eerst zetten we kort de theorie uiteen en komen de basisveronderstellingen aan bod; dan bezien we welke verklaring de theorie aanreikt voor de verschillen in de arbeidsdeelname naar opleidingsniveau. Na de theorie volgt de empirie; we kijken naar de resultaten van empirisch onderzoek op het gebied van de arbeidsparticipatie (het wel of niet werken) en de wekelijkse arbeidsduur van vrouwen in het algemeen, dus zonder dat de aandacht al expliciet uitgaat naar opleidingsverschillen. Ten slotte komen de studies aan bod die wel zijn toegespitst op laagopgeleide vrouwen. Bij de selectie van de internationale literatuur gaat het voornamelijk om publicaties in Engelse of Amerikaanse wetenschappelijke tijdschriften.¹ We hebben gezocht naar artikelen met trefwoorden waarin begrippen uit de vraagstelling voorkwamen (of synoniemen daarvan). De grens hebben we grofweg gelegd bij publicaties verschenen vanaf het jaar 2000. De Nederlandse literatuur daarentegen is vanaf ongeveer medio jaren negentig geïnventariseerd. Tot slot bevat paragraaf 2.4 een samenvatting van het hoofdstuk.

2.2 De micro-economische benadering

2.2.1 De theorie van het arbeidsaanbod: de keuze tussen consumptie en vrije tijd

De arbeidsaanbodtheorie stelt de individuele arbeidsaanbodbeslissing voor als een tijdsverdelingsvraagstuk: tijd kan besteed worden aan ofwel betaald werk, ofwel – in de simpele vorm van het model – vrije tijd² (Siegers 1985; Cahuc en Zylberberg 2004). Centraal in de arbeidsaanbodtheorie staat de notie dat betaald werk dient om inkomen te verwerven waarmee consumptiegoederen gekocht worden. Daartegenover staat het opofferen van vrije tijd.

De theorie heeft als doel te verklaren hoe individuen komen tot de optimale combinatie van betaalde arbeid en vrije tijd; immers, feitelijk wil iedereen zoveel mogelijk

consumeren, maar tegelijkertijd van zoveel mogelijk vrije tijd genieten. Beide zijn echter gelimiteerd: iedereen heeft te maken met inkomens- en tijdsrestricties. De inkomensrestrictie bestaat uit het totale bedrag waarover men kan beschikken voor consumptie. De inkomensrestrictie is dus afhankelijk van het eigen inkomen, dat verdiend kan worden op de arbeidsmarkt (een combinatie van het netto-uurloon en het aantal gewerkte uren), en overige inkomsten inkomen uit andere bronnen, zoals het inkomen van de partner en uit uitkeringen, subsidies, toeslagen enzovoort. De tijdsrestrictie is voor iedereen gelijk, aangezien een dag 24 uur telt, en een week 168 uur. Door onder meer het biologisch bepaalde dag-/nachtritme, sociale behoeften en (arbeidstijden)wetgeving zijn we beperkt in de uren die we aan betaald werk kunnen en mogen besteden. De arbeidsaanbodtheorie biedt een kader voor de analyse van het individuele arbeidsmarktgedrag. Een centraal uitgangspunt in de theorie is dat mensen rationeel zijn: ze streven naar maximaal nut door een optimale combinatie te kiezen van betaald werk en vrije tijd. Het uiteindelijke nut hangt af van relatieve voorkeuren (preferenties) voor inkomen en vrije tijd in combinatie, of beter gezegd in confrontatie, met de restricties van geld en tijd. Zo zal iemand met een relatief grote voorkeur voor vrije tijd (t.o.v. inkomen) minder geneigd zijn (veel) tijd te (gaan) besteden aan betaald werk. Daarentegen zal iemand met een relatief grote voorkeur voor inkomen sneller vrije tijd willen opgeven voor een extra uur inkomen op de arbeidsmarkt (Ehrenberg en Smith 2003).

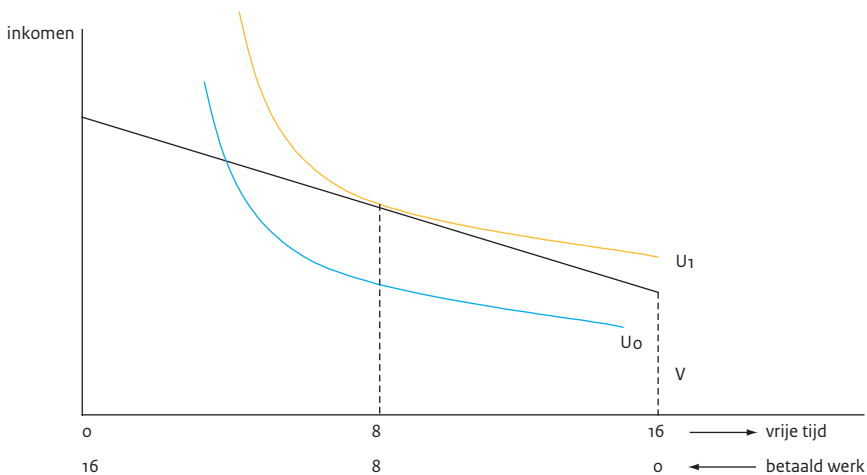
Hoe de confrontatie van restricties en preferenties in zijn werk gaat, wordt vaak grafisch weergegeven, zoals in figuur 2.1 (zie bv. Ehrenberg en Smith 2003: 177). In de figuur staat op de verticale y-as het inkomen en op de horizontale x-as de (vrije) tijd. De budgetlijn loopt tussen de twee assen en geeft alle mogelijke combinaties van inkomen en vrije tijd weer, gegeven de restricties van geld en tijd. Voor iemand zonder betaald werk ligt het inkomen ter hoogte van V , het niet-arbeidsinkomen. Bij 16 uur werk (hier als maximum genomen vanwege de tijdsrestricties die gelden) is het inkomen voor consumptie maximaal, en de hoeveelheid vrije tijd minimaal.

Gegeven de budgetlijn kiest iemand de combinatie van inkomen en vrije tijd die hem of haar het hoogste nut oplevert. In principe bestaat de weergave van preferenties (in economische termen: de nutsfunctie)³ uit een oneindig aantal curven. In figuur 2.1 staan er twee weergegeven (U_0 en U_1). Deze worden indifferentiecurven genoemd, omdat zij de combinaties van vrije tijd en inkomen verbinden die evenveel nut opleveren: het individu is onverschillig (indifferent) over combinaties van tijd en inkomen die op dezelfde curve liggen. Hoger gelegen curven staan voor een hoger nut en hebben dus de voorkeur – individuen streven immers naar een zo groot mogelijk nut. De curve loopt half rond (convex); dit geeft aan dat als men over meer beschikt van bijvoorbeeld vrije tijd, men steeds minder geneigd is om inkomen op te geven in ruil voor nog meer vrije tijd (de economische wet van het afnemend marginaal nut). De vorm van de curven zegt iets over de relatieve voorkeuren van het individu: een steilere curve duidt op een grote voorkeur voor vrije tijd ten opzichte van inkomen. Met een steile curve is er veel (extra) loon nodig voordat het individu bereid is een uur (extra) vrije tijd op te geven. Met een plattere curve is men eerder bereid een uur vrije tijd op te geven voor extra loon (Pindyck en Rubinfeld 2005; Ehrenberg en Smith 2003: 176). In figuur 2.1 ligt de optimale

combinatie van inkomen en vrije tijd bij 8 uur betaald werk en 8 uur vrije tijd. De hoogst gelegen indifferentiecurve (die de preferenties weergeeft), raakt bij die waarden de budgetlijn: dat is het punt waarop een uurloon voor het individu evenveel waard is als een uur vrije tijd en de optimale verdeling van betaalde arbeid en vrije tijd is bereikt.

Figuur 2.1
Het individuele arbeidsaanbod, budgetlijn en indifferentiecurve

x-as: tijd (vrije tijd / betaald werk)
y-as: inkomen
U= indifferentiecurve
V= niet-arbeidsinkomen

Het bestuderen van het arbeidsaanbod in empirisch onderzoek

In de arbeidsaanbodtheorie gaat het om de confrontatie van de mogelijkheden (in tijd en geld) met de voorkeuren van het individu voor consumptie en vrije tijd. In economische analyses echter staan de mogelijkheden centraal en worden preferenties doorgaans als exogeen beschouwd. Het bestuderen van preferenties wordt gewoonlijk overgelaten aan onder meer sociologen (vgl. Sen 1985). Als voorkeuren buiten beschouwing blijven, is conform het 'doelstellingen (zijnde nutsmaximalisatie)-restricties (van tijd en geld)-gedrag'-schema het gedrag als enige onbekende te verklaren (Siegers 1985; Berkhout en De Graaf 2005). Hoewel verschillen in het arbeidsaanbod in theorie dus kunnen voortkomen uit verschillen in restricties en preferenties, worden verschillen primair toegeschreven 'aan verschillende omstandigheden waarin mensen verkeren respectievelijk verschillende restricties waarmee zij geconfronteerd worden, maar in principe niet uit verschillende preferenties' (Schippers 2001: 4; Plantenga 2008). Het geringe arbeidsaanbod van laagopgeleide vrouwen is dan primair toe te schrijven aan de

specifieke restricties waarmee zij worden geconfronteerd, niet aan eventuele verschillen in de preferenties van vrouwen met verschillende opleidingsniveaus.

2.2.2 Arbeidsparticipatie en arbeidsduur: het substitutie-effect en het inkomenseffect

De analyse van het arbeidsaanbod begint doorgaans bij de arbeidsparticipatiebeslissing – het besluit wel of niet te werken. Daarna komt de arbeidsduurbeslissing. Hoewel deze twee beslissingen met elkaar samenhangen, zijn er deels verschillende krachten aan het werk. Dit kan worden geïllustreerd aan de hand van de twee effecten die gepaard gaan met een loonsverhoging, te weten het substitutie-effect en het inkomenseffect (Ehrenberg en Smith 2003; Kok et al. 2007; Plantenga 2008). Het substitutie-effect verwijst naar de verandering in de relatieve prijsverhouding tussen betaalde arbeid en vrije tijd: een loonsverhoging maakt betaald werk lucratiever en vrije tijd duurder. Het gevolg is een vermindering van de vrije tijd en een stijging van het arbeidsaanbod. Het inkomenseffect daarentegen verwijst naar de gevolgen die een stijging van het inkomen (als gevolg van een loonsverhoging) heeft voor het arbeidsaanbod. Uitgaande van de veronderstelling dat bij een stijgend inkomen de vraag naar vrije tijd stijgt, heeft het inkomenseffect een negatief effect op het arbeidsaanbod.

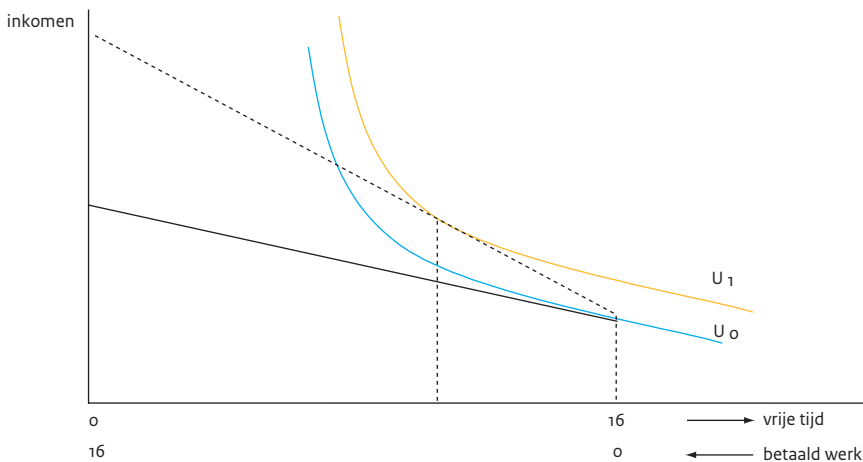
De participatiebeslissing; effecten van een loonsverhoging voor niet-werkenden

Bij de participatiebeslissing staat het reserveringsloon centraal; dit is het minimale loon waarvoor iemand bereid is toe te treden tot de arbeidsmarkt. Voor niet-werkenden ligt het reserveringsloon kennelijk hoger dan het daadwerkelijke (potentiële) netto-uurloon op de arbeidsmarkt, anders zouden zij immers wel participeren. De hoogte van het reserveringsloon hangt onder meer af van de relatieve voorkeur voor vrije tijd en inkomen. Zo heeft iemand die veel waarde toekent aan vrije tijd een hoger reserveringsloon dan iemand die veel waarde toekent aan inkomen voor consumptie. Ook hangt de hoogte van het reserveringsloon af van de hoogte van het overig inkomen: een hoger niet-arbeidsinkomen verhoogt het reserveringsloon en veroorzaakt dus een negatieve prikkel voor toetreding tot de arbeidsmarkt (Cahuc en Zylberberg 2004). Na een loonsverhoging loopt men door niet te werken meer arbeidsuurloon mis dan daarvoor; als gevolg daarvan stijgt de prijs van vrije tijd. Mogelijk is na de loonsverhoging het uurloon hoger dan het reserveringsloon. Dat is het moment waarop iemand de beslissing neemt te gaan participeren op de arbeidsmarkt: men ruilt vrije tijd in, omdat men het te verdienen uurloon meer waard vindt dan een uur vrije tijd. Bij de participatiebeslissing speelt alleen het substitutie-effect (beter gezegd: het inkomenseffect is gelijk aan nul). De beslissing om na een loonsverhoging wel te gaan participeren is het resultaat van een dominant positief substitutie-effect (Ehrenberg en Smith 2003: 185). Als iemand ook na een loonsverhoging niet besluit om te gaan werken, is de prikkel die van die loonsverhoging uitgaat kennelijk niet sterk genoeg, en verandert het arbeidsaanbod niet.

Grafisch weergegeven bevindt de combinatie van inkomen en vrije tijd voor een individu dat niet participeert zich daar waar V (het niet-arbeidsinkomen) de indifferentiecurve raakt (zie figuur 2.2, indifferentiecurve U_0). Door een loonsverhoging is de budgetlijn steiler. Dit is in figuur 2.2 weergegeven als de gestippelde budgetlijn. Wanneer de loonsverhoging maakt dat het loon boven het reserveringsloon komt te liggen, verandert de afweging van het individu. In figuur 2.2. ligt het nieuwe optimum bij een arbeidsduur van rond de 6 uur per dag.

Figuur 2.2

De participatiebeslissing met veranderingen in de budgetrestrictie; positief substitutie-effect

x-as: tijd (vrije tijd / betaald werk)

y-as: inkomen

U = indifferentiecurve

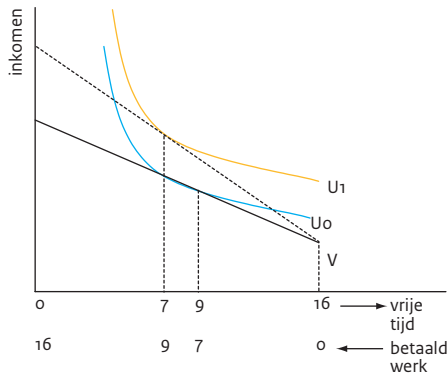
V = niet-arbeidsinkomen

De urenbeslissing; effecten van een loonsverhoging voor werkenden

Voor werkenden veroorzaakt een loonsverhoging twee tegen elkaar inwerkende effecten. Net als bij de participatiebeslissing stijgt door het hogere netto-uurloon de relatieve prijs van vrije tijd. Het arbeidsaanbod kan dus toenemen als gevolg van het positieve substitutie-effect. Tegelijkertijd echter stijgt de vraag naar vrije tijd als gevolg van de loonsverhoging: hoe hoger het inkomen, hoe groter immers de vraag naar vrije tijd, zo luidt de veronderstelling in de arbeidsaanbodtheorie. Dit inkomenseffect heeft een negatieve invloed op de wekelijkse arbeidsduur. Doordat de effecten tegelijkertijd optreden, is van tevoren het effect van een loonsverhoging op de wekelijkse arbeidsduur niet duidelijk: enerzijds ontstaat er een prikkel om de arbeidsduur uit te breiden (als gevolg van het substitutie effect, zie figuur 2.3), anderzijds zal men minder uren gaan werken als het inkomenseffect overheerst (figuur 2.4).

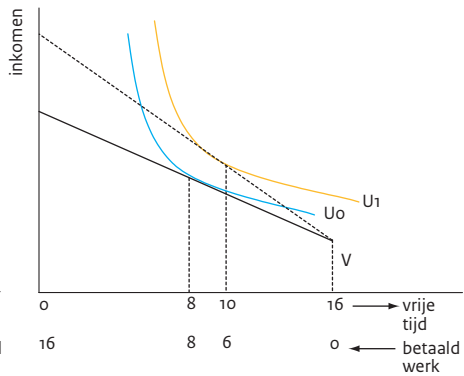
Figuur 2.3

Verandering in gewerkte uren als gevolg van een loonsverhoging; substitutie-effect domineert

Figuur 2.4

Verandering in gewerkte uren als gevolg van een loonsverhoging; inkomenseffect domineert

x-as: tijd (vrije tijd / betaald werk)

y-as: inkomen

U= indifferentiecurve

V= niet-arbeidsinkomen

Hoe het substitutie- en het inkomenseffect het arbeidsaanbod beïnvloeden, is afhankelijk van de vraag hoe gevoelig mensen zijn voor loons- en inkomensveranderingen.⁴ Dit hangt af van het inkomensniveau en de preferenties, en is vooral een empirische kwestie. De resultaten van onderzoek naar de gevoeligheid van het arbeidsaanbod van vrouwen voor financiële prikkels komen in paragraaf 2.2.5 aan bod. Eerst bespreken we in paragraaf 2.2.3 de rol die opleiding speelt in het arbeidsaanbodmodel. Daarna volgen in paragraaf 2.2.4 enkele andere relevante aanvullingen op het arbeidsaanbodmodel (o.a. de rol van instituties en onbetaalde arbeid).

2.2.3 Opleiding: menselijk kapitaal en de hoogte van het uurloon

De individuele verdien capaciteit (het netto-uurloon op de arbeidsmarkt) speelt een centrale rol in de arbeidsaanbodtheorie. De theorie van het menselijk kapitaal (*human capital*) leert dat deze verdien capaciteit primair afhankelijk is van de kennis en vaardigheden die men (voornamelijk) verkregen heeft tijdens de initiële onderwijsfase, ofwel het hoogste opleidingsniveau dat bereikt is. Mensen met meer menselijk kapitaal beschikken volgens de theorie over meer productieve vaardigheden, en hebben daarmee een hogere waarde (verdien capaciteit) op de arbeidsmarkt (Becker 1964; Mincer 1974). Individuen investeren volgens de theorie net zolang in onderwijs totdat de extra kosten (o.a. opleidingskosten en het uitgestelde inkomen doordat men langer in de schoolbanken zit) hoger zijn dan de opbrengst in de vorm van het extra (toekomstig) inkomen op de arbeidsmarkt.

Volgens de theorie van het menselijk kapitaal gaat een hogere opleiding dus gepaard met een hoger uurloon. Deze hogere verdien capaciteit heeft een positief effect op de kans op arbeidsparticipatie. Immers, ‘the opportunity cost of staying out of the labor market is greater for a person with considerable education than for a person with relatively little education’ (Bowen en Finegan 1966: 568). De theorie zegt in principe niets over het effect van een hogere verdien capaciteit op de arbeidsduur: het effect op de arbeidsduur is immers het resultaat van het substitutie-effect (+) en het inkomenseffect (-). Het is vooraf onduidelijk welk effect domineert. In empirisch onderzoek vindt men doorgaans dat een hoger uurloon resulteert in een groter arbeidsaanbod in participatie (dus: hoger-opgeleiden werken vaker dan lageropgeleiden) en in uren (dus hogeropgeleiden werken meer uren dan lageropgeleiden) (Nelissen en De Vos 2006). De empirie wijst dus uit dat het substitutie-effect domineert.

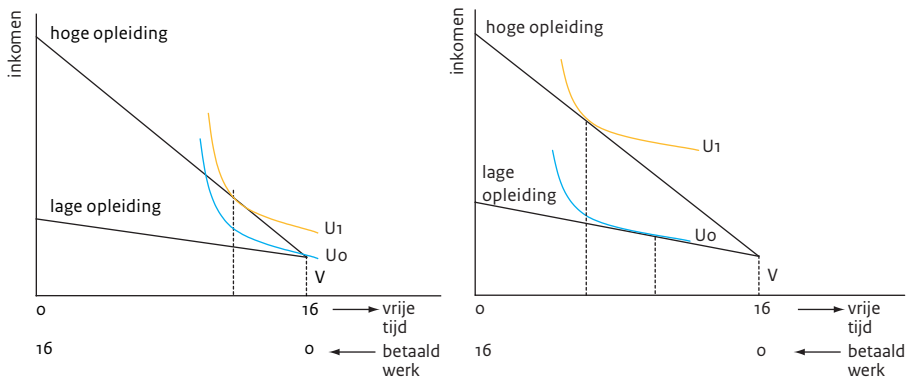
Net zoals bij het basismodel al aan de orde kwam, worden de verschillen in arbeidsaanbod naar opleidingsniveau primair toegeschreven aan verschillen in restricties. In confrontatie met de (gegeven) preferenties maken de verschillen in restricties dat laagopgeleide vrouwen eerder geneigd zijn niet te werken (figuur 2.5) of minder uren te werken (figuur 2.6) dan hoogopgeleide vrouwen.

Figuur 2.5

De participatiebeslissing, naar opleidingsniveau

Figuur 2.6

De urenbeslissing, naar opleidingsniveau

x-as: tijd (vrije tijd / betaald werk)

y-as: inkomen

U= indifferentiecurve

V= niet-arbeidsinkomen

2.2.4 Aanvullingen op het standaard arbeidsaanbodmodel

Het arbeidsaanbodmodel is in de loop der tijd op verschillende fronten aangevuld en uitgebreid. Relevant voor dit onderzoek zijn in het bijzonder de uitbreidingen over de rol van instituties en de invloed van onbetaalde arbeid.

De invloed van instituties

De opbrengst van betaald werk is niet alleen afhankelijk van individuele kenmerken, zoals het opleidingsniveau, maar ook van institutionele factoren, zoals de socialezekerheids- en belastingwetgeving, en van kosten van voorzieningen, zoals kinderopvang (o.a. Jaumotte 2003). Deze verminderen immers de netto-opbrengst van betaald werk. Op de arbeidsparticipatie is het effect van deze factoren negatief, aangezien een lagere opbrengst van betaald werk ontmoedigend werkt op de beslissing om te participeren. Voor werkenden is het effect van dergelijke instituties theoretisch onzeker, vanwege de tegengestelde werking van het substitutie- en het inkomenseffect. De empirie wijst echter op negatieve effecten op de arbeidsduur (o.a. Pott-Buter en Tijdens 2002).

In relatie tot het ontmoedigende effect van instituties spreekt men van verschillende ‘vallen’, zoals de werkloosheidsval, de herintredersval en de deeltijdval. Een val doet zich voor als de overgang naar (meer uren) werk financieel nauwelijks iets oplevert (o.a. Janssen 2001; Taner en Hendrix 2007). De vallenproblematiek wordt vaak in verband gebracht met het arbeidsaanbod aan de onderkant van de arbeidsmarkt. In die regionen verdwijnt namelijk de aanspraak op inkomensafhankelijke regelingen zoals de heffingskorting en huur- en zorgtoeslag geheel of gedeeltelijk bij de stap naar (meer uren) betaald werk. In dat kader wordt ook wel gezegd dat inkomensbescherming leidt tot onvoldoende financiële prikkels aan de onderkant van de arbeidsmarkt (Nekkers et al. 2008).

De overheid zet met beleidsinstrumenten, zoals kinderopvangsubsidies en de arbeids- en combinatiekorting, in op het aantrekkelijker of lonender maken van betaald werk. De mogelijke effecten van dat beleid op het arbeidsaanbod zijn vergelijkbaar met die van een loonsverhoging. Zo kan het voor niet-werkenden aantrekkelijk worden om te gaan participeren op de arbeidsmarkt (als gevolg van het positieve substitutie-effect). Werkenden worden enerzijds geprikkeld om de arbeidsduur uit te breiden (positief substitutie-effect), maar kunnen anderzijds besluiten minder te gaan werken (negatief inkomenseffect). Overigens is de empirische toetsing van de invloed van instituties op het arbeidsaanbod ingewikkelder dan toetsing van het standaardmodel, doordat heffingen en (inkomensafhankelijke) subsidies leiden tot knikken in de budgetlijnen (Grift 1998; Cahuc en Zylberberg 2004). De budgetlijn is niet langer lineair (zoals in figuur 2.1 wel het geval is), doordat men boven een bepaalde inkomensgrens (meer) moet betalen, of juist minder (of helemaal geen) subsidie meer ontvangt.

Onbetaalde arbeid

Vrije tijd is in werkelijkheid niet het enige alternatief voor betaalde arbeid. Mincer (1962, 1974) maakte de uitbreiding naar de driedeling ‘betaald werk – vrije tijd – onbetaald huishoudelijk werk’ (Siegers 1991; Gronau 1977). Onder de noemer ‘*New Home Economics*’ werkte Becker (1965, 1981) dit verder uit tot een model waarin arbeidsaanbodbeslissingen het resultaat zijn van een afweging tussen betaalde arbeid en onbetaalde arbeid thuis, oftewel huishoudelijke productie (Wunderink-van Veen 1997). Becker beargumenteerde dat er voordelen uitgaan van taakspecialisatie voor huishoudens. Volgens Becker zijn

vrouwen productiever in huishoudelijke productie dan mannen. Dit heeft te maken met de specifieke kennis, vaardigheden en ervaring die zij van oudsher verworven hebben en deels ook biologisch in zich hebben (zoals het krijgen van kinderen). Daarom nemen vrouwen relatief veel huishoudelijke taken en zorgtaken voor hun rekening en is voor hen de uitruil tussen betaald werk en zorgtaken van groter belang dan voor mannen, aldus Becker. Net als in het standaard arbeidsaanbodmodel is in het raamwerk van de *New Home Economics* de arbeidsaanbodbeslissing het resultaat van de afweging tussen consumptie en tijd. Het verschil is echter dat in het laatste geval de afweging gaat tussen betaalde arbeid en huishoudelijke productietijd. Gronau (1977) maakte de stap naar een model waarin beschikbare tijd wordt verdeeld over de drie domeinen betaald werk, vrije tijd en onbetaald huishoudelijk werk. Wanneer vrouwen gaan werken, moeten zij dus óf vrije tijd opgeven óf het huishoudelijk werk uitbesteden, of beide.

Hoe die afweging uitpakt is opnieuw afhankelijk van onder meer de verdiencapaciteit op de arbeidsmarkt. Voor vrouwen met een hoog (potentieel) netto-uurloon is de relatieve prijs van huishoudelijke productie hoog (Wunderink-van Veen 1997; Van der Lippe et al. 2004). Zij lopen immers per uur relatief veel loon mis als zij tijd besteden aan huishoudelijke productie. Hogeropgeleide vrouwen met een relatief hoog verdienpotentieel zullen er dus eerder toe neigen huishoudelijke arbeid uit te besteden en zelf te werken dan laagopgeleide vrouwen, die eerder zelf veel tijd zullen besteden aan huishoudelijke productie en minder betaald werk zullen verrichten.

Naast dat onbetaalde arbeid aan het model is toegevoegd, is het model ook uitgebreid met het feit dat een gezin vaak uit meerdere personen bestaat. In andere uitbreidingen wordt het arbeidsaanbod beschouwd over de gehele levensloop of een deel daarvan. De basisprincipes van het model blijven echter onveranderd. Deze uitbreidingen liggen buiten de focus van dit onderzoek. Hier ligt de nadruk op het individuele arbeidsaanbod van vrouwen, en het lage arbeidsaanbod van laagopgeleide vrouwen in het bijzonder. Uiteraard wordt daarbij rekening gehouden met de aanwezigheid en het inkomen van de partner en met de verschillende fasen in de levensloop waarin vrouwen zich bevinden (bv. de aanwezigheid van kleine kinderen).

2.2.5 Resultaten van empirisch onderzoek

Het arbeidsaanbodmodel is een veelgebruikt model in empirisch onderzoek. Onderzoekers modelleren bijvoorbeeld de invloed op het arbeidsaanbod van (veranderingen in) het netto-uurloon, het overige huishoudinkomen en variabelen zoals leeftijd en gezinssituatie. De resultaten worden doorgaans uitgedrukt in elasticiteiten: wat is bijvoorbeeld het effect op het arbeidsaanbod van een 1% hoger netto-uurloon of 1% lagere kosten van een uur formele kinderopvang? Elasticiteiten groter dan 1 wijzen erop dat het arbeidsaanbod gevoelig (elastisch) is voor de betreffende financiële prikkel. Elasticiteiten kleiner dan 1 (rond de 0) wijzen erop dat financiële prikkels een beperkt dan wel miniem effect hebben op het arbeidsaanbod.

De 'eigen loonelasticiteit' drukt de gevoeligheid van het arbeidsaanbod uit voor de hoogte van het eigen netto-uurloon. Evers et al. (2008) komen in een internationale

overzichtsstudie uit op een gemiddelde loonelasticiteit voor vrouwen van 0,43. Dit houdt in dat bij een loonstijging van 1% het totale arbeidsaanbod van vrouwen naar schatting met 0,43% toeneemt. Voor Nederlandse vrouwen ligt de gevonden elasticiteit een fractie hoger, namelijk op 0,50. De spreiding van de gevonden elasticiteiten is echter groot. Los van verschillen in methoden en beschikbare gegevens blijkt over het algemeen het arbeidsaanbod van getrouwde vrouwen⁵ en van moeders met jonge kinderen wat gevoeliger dan dat van vrouwen zonder partner en/of kinderen (Blau en Kahn 2007). Ook in Nederlandse studies vindt men voor vrouwen met een partner en /of jonge kinderen meestal de relatief grootste elasticiteiten (Vlasblom 1998; Van Soest en Das 2001; Kok et al. 2007).

Arbeidsparticipatie

Wanneer onderzoekers het onderscheid maken tussen de participatie- en de arbeidsduur, blijkt in het bijzonder de participatie gevoelig te zijn voor de hoogte van het eigen netto-uurloon. Dit strookt met de theoretische verwachting; bij de participatiebeslissing speelt immers uitsluitend het positieve substitutie-effect een rol, terwijl bij de urenbeslissing het positieve substitutie-effect wordt getemperd door het negatieve inkomenseffect. Het positieve effect van de hoogte van het netto-uurloon op de arbeidsparticipatie doet zich voor ongeacht het inkomen van de partner en de aanwezigheid van jonge kinderen (Blundell en MaCurdy 1999; Evers et al. 2008). Zo vinden Blau en Kahn (2007) een elasticiteit van 0,3 voor de participatiebeslissing en van 0,14 voor de urenbeslissing. De elasticiteit voor het inkomen van de partner is klein; schattingen liggen rond de -0,20 (Kok et al. 2007; Blau en Kahn 2007). Het effect van het overige niet-arbeidsinkomen is, zoals verwacht, negatief, maar tevens zeer klein.

De kosten van kinderopvang lijken de arbeidsparticipatie van moeders enigszins te temperen, maar erg eenduidig zijn de onderzoeksresultaten niet. Blau en Currie (2004) vinden in een overzichtsstudie in de Verenigde Staten elasticiteiten variërend van -1,26 tot -0,09. In het meest uitgesproken geval neemt de arbeidsparticipatie van moeders dus met 1,26% af als de kosten van kinderopvang met 1% stijgen. In de minder uitgesproken gevallen zijn de kosten van kinderopvang weliswaar negatief van invloed op de arbeidsparticipatiebeslissing, maar is de sterkte van het effect beperkt. In Europese studies vindt men elasticiteiten die liggen tussen de -0,4 en -0,1, wat zeer bescheiden te noemen is (Ooms et al. 2003; Wrolich 2004; Viittanen 2005; Dekker en Ederveen 2005). Studies uitgevoerd in Nederland zijn schaars en de gevonden effecten van de kosten van kinderopvang op de participatiebeslissing zijn klein en niet significant (Maassen van den Brink 1994; Graafland 2000; Wetzels 2005; Jongen 2008, 2010).

Arbeidsduur

De gevonden effecten van het netto-uurloon op de arbeidsduur zijn doorgaans positief. Wel zijn, zoals reeds benadrukt, de effecten kleiner dan bij de arbeidsparticipatiebeslissing. Evers et al. (2008) komen op basis van een meta-analyse uit op een urenelasticiteit (elasticiteit die het effect weergeeft van een 1%-verhoging van het nettoloon op het aantal gewerkte uren) van 0,44 voor vrouwen in Nederland.

In een overzichtsstudie naar de effecten van de kosten van kinderopvang op de arbeidsduur concluderen Jongen en Van Vuuren (2004) dat de meeste urenelasticiteiten liggen tussen de 0 en $-0,32$. Zij vinden de grootste effecten in Amerikaanse studies. In Europese landen liggen de elasticiteiten tussen de $-0,04$ en $-0,09$ (Choné et al. 2003; Wrolich 2004). Andr n (2003) vindt een wat hogere elasticiteit ($-0,16$) voor alleenstaande moeders. In de weinige Nederlandse onderzoeken gaat het eveneens om kleine, maar negatieve effecten: Maassen van den Brink (1994) en Kok et al. (2007) vinden urenelasticiteiten van respectievelijk $-0,05$ en $-0,06$. De effecten van de kosten van kinderopvang op de arbeidsduur zijn dus gering. Een verklaring hiervoor is volgens Jongen en Van Vuuren (2004) en Plantenga (2006) dat subsidies op kinderopvang slechts een bescheiden deel van het loon vormen. Bovendien kan er altijd substitutie van informele naar formele kinderopvang plaatsvinden, zonder dat dit effect heeft op het arbeidsaanbod (Jongen 2008, 2010).

Laagopgeleide vrouwen

In de grote vloed aan empirische literatuur rond het arbeidsaanbodmodel zijn er slechts enkele studies te vinden die een uitsplitsing naar opleidingsniveau maken als het gaat om de gevoeligheid van het arbeidsaanbod van vrouwen voor financiële prikkels. Dat komt doordat opleidingsniveau, vanwege de veronderstelde relatie met de verdien-capaciteit op de arbeidsmarkt, van oudsher diende als proxy voor het uurloon. Men gebruikte, bij gebrek aan inkomensgegevens, opleiding dus als indicator voor de hoogte van het uurloon (Kooreman en Kapteyn 1986). Inmiddels zijn er voor onderzoek vaak wel inkomensgegevens beschikbaar, waardoor het niet nodig is de proxy opleiding te gebruiken.

In slechts enkele studies zijn elasticiteiten te vinden voor vrouwen met verschillende opleidingsniveaus. Daartoe behoort ook de studie van Blau en Kahn (2007); zij presenteren deze elasticiteiten, omdat ze veronderstellen dat het bij opleiding niet uitsluitend gaat om de verdien-capaciteit op de arbeidsmarkt, maar ook om een bepaalde arbeidsori ntatie. Voor laagopgeleide vrouwen (*high school dropouts*) vinden ze een kleine en niet significante loonelasticiteit van $-0,1$. Ook vinden ze geen effect van het inkomen van de partner op het arbeidsaanbod van laagopgeleide vrouwen. Controle voor de invloed van inkomensafhankelijke regelingen verandert deze resultaten niet. Daarentegen vinden Van Soest en Das (2001) voor Nederlandse laagopgeleide vrouwen wel een hogere loonelasticiteit ($0,93$ t.o.v. $0,71$ voor de totale groep). Ook lijkt bij hen de gevoeligheid voor het inkomen van de partner wat groter onder hoogopgeleide vrouwen ($-0,43$ versus $-0,36$ de totale groep). Baum (2002) en Anderson en Levine (1999) vinden grotere effecten van de kosten van kinderopvang voor moeders met een lage opleiding en/of een laag inkomen (resp. $-0,59$ en $-0,37$). De kosten van kinderopvang drukken volgens deze bevindingen dus relatief zwaar op het arbeidsaanbod van laagopgeleide moeders.

Van economie naar sociologie

De arbeidsaanbodtheorie biedt een gevestigd kader voor de analyse van de wijze waarop het individuele arbeidsaanbod reageert op financieel-economische factoren, oftewel, in termen van de economische theorie, hoe het arbeidsaanbod reageert op veranderingen in relatieve prijzen. De theorie is echter bekritiseerd vanwege de beperkte aandacht voor

de invloed van sociaal-culturele factoren op de arbeidsdeelname (o.a. Sen 1985; Folmer 2007). Vanuit het idee dat het gebruik van uitsluitend economische aspecten een te eenzijdig beeld oplevert en niet genoeg verklaring biedt voor de grote veranderingen en verschillen in de arbeidsdeelname van vrouwen, verbreden sommige arbeidseconomen hun blik naar sociale aspecten. Verwijzend naar de sociologische theorieën, nemen zij bijvoorbeeld als uitgangspunt dat individuen sociaal verankerd zijn (Davis 2005). Vanuit het idee van sociale verankering is het van belang dat rekening gehouden wordt met de sociale omgeving waarin het individuele arbeidsaanbod tot stand komt (Cörvers en Vendrik 2005; Grodner en Kniesner 2007). De aandacht gaat tevens uit naar wat vrouwen zelf gewend zijn (gewoontevorming): als zij eraan gewend zijn (een bepaald aantal uren) te werken, blijken vrouwen niet zo snel geneigd hun uren te veranderen onder invloed van kleine financiële prikkels (Woittiez 1990; Kapteyn en Woittiez 1998). Auteurs wijzen erop dat de invloed van financiële prikkels wordt overschat wanneer er geen rekening wordt gehouden met dergelijke sociale invloeden (Woittiez 1990; Grodner en Kniesner 2007). Opleiding staat in de arbeidsaanbodtheorie primair voor de verdien capaciteit van een vrouw op de arbeidsmarkt. Echter, opleiding kan eveneens invloed uitoefenen op de arbeidsdeelname van vrouwen omdat er een samenhang bestaat tussen het opleidingsniveau dat iemand genoten heeft en zijn of haar sociale normen, opvattingen en preferenties. Vanuit dat perspectief is er in de economische theorie en analyse sprake van een onderschatting van de sociaal-culturele dimensie van opleiding. Daarom zijn er theorieën nodig die de invloed van sociaal-culturele factoren op gedrag centraal stellen, zodat tot een rijkere analyse van het specifieke arbeidsaanbod van laagopgeleide vrouwen gekomen kan worden.

2.3 De sociologische benadering

De sociologie kent geen dominant paradigma, zoals het micro-economische arbeidsaanbodmodel. Er is niet één theorie of theoretisch model dat steeds terugkomt in onderzoek. In deze paragraaf bezien we verschillende sociologische theorieën die een verklaring bieden voor de (ongelijke) arbeidsdeelname van vrouwen en de rol van het opleidingsniveau daarbij. Dit zijn achtereenvolgens de roltheorie (§ 2.3.1), de ruil- en rationele-keuzetheorie (§ 2.3.2) en de preferentietheorie (§ 2.3.3).

2.3.1 Roltheorie

In de roltheorie ligt de nadruk op de sociale structuur van de samenleving en de posities die individuen daarin innemen. Centrale gedachte in de roltheorie is dat mensen geneigd zijn zich te gedragen conform de normen die gelden binnen de sociale groep waarvan zij deel uitmaken (Biddle en Thomas 1966). Het aanleren van die normen en gedragsverwachtingen gebeurt vooral tijdens de opvoeding, maar is een proces dat ook later in de sociale omgeving doorgaat. Vaak vindt het aanleren van sociale normen onbewust plaats, en worden ze onderdeel van de eigen persoonlijkheid (Horne 2003). Uiteindelijk wordt het gedrag dus gestuurd door een samenspel van de eigen verwachtingen en die van de sociale omgeving.

De theorievorming en het onderzoek naar de arbeidsdeelname van vrouwen is vanuit dit perspectief vooral gericht op de 'genderrol' – de verwachting die de maatschappij heeft van het gedrag van vrouwen en mannen op basis van hun geslacht (Parsons en Bales 1956; Eagly 1987; Willemsen 1996). De rol van vrouwen was lange tijd die van huisvrouw en moeder. De mannen namen de rol van kostwinner voor hun rekening. Genderrollen zijn, in tegenstelling tot biologische verschillen tussen mannen en vrouwen, sociaal-cultureel bepaald en aan verandering onderhevig. Zo is onder invloed van processen van individualisering en emancipatie de nadruk in de samenleving meer op gelijkheid van vrouwen en mannen komen te liggen (Oppenheim Mason et al. 1976; Harris en Firestone 1998). Vanuit het roltheoretische perspectief ligt de verklaring voor de toename in de arbeidsdeelname van vrouwen bij deze veranderingen in genderrollen. Echter, hoewel velen het belang erkennen van veranderende rollen voor de arbeidsdeelname van vrouwen, is volgens critici de roltheorie te deterministisch: vrouwen worden neergezet alsof zijzelf geen handelende actoren zijn die keuzevrijheid hebben in hun beslissingen over betaald werk; zij kunnen eigenlijk niets anders dan uitvoering geven aan de hun voorgeschreven rol (Giddens 1991; Hakim 2000). Er is tevens kritiek geuit op het feit dat de theorie geen acht slaat op de ongelijkheid in de rollen van vrouwen en mannen en de machtsverschillen die zich hierbij voordoen (Brouns en Schokker 1990; Booth en Amato 1994). Tevens heeft de theorie geen oog voor de financieel-economische omstandigheden die de context vormen waarin vrouwen hun keuze maken (Van der Lippe 1993).

Hoewel opleiding, net als gender, een maatschappelijk ordeningsprincipe is, oftewel een kenmerk op basis waarvan individuen tot een bepaalde sociale groep gerekend worden, krijgt opleiding weinig aandacht in roltheoretisch onderzoek naar de arbeidsdeelname van vrouwen (Van der Lippe 1993). Voor verdere theoretisering over de rol van opleiding is het daarom zinvol om het werk van Bourdieu (1989) te bezien.

Bourdieu onderscheidt verschillende vormen van kapitaal, waarover mensen in uiteenlopende mate beschikken. Dit zijn: economisch kapitaal (inkomen, opleiding in de zin van menselijk kapitaal, beroepsstatus), cultureel kapitaal (van huis uit meegekregen culturele bagage en cultuurparticipatie) en sociaal kapitaal (netwerk, connecties, de sociale groep waartoe men behoort). Bourdieu legt, als het om de werking van opleiding gaat, de nadruk op cultureel kapitaal – de aan opleiding gebonden verschillen in socialisatie en cultuuroverdracht via het ouderlijk milieu en via de sociale omgeving (Bourdieu 1989). Zo is de beslissing om een opleiding te volgen, die volgens de theorie van het menselijk kapitaal volledig afhangt van kosten en toekomstige baten op de arbeidsmarkt, volgens Bourdieu vooral onderdeel van de levensstijl van hogere sociale groepen. Ook heeft volgens Bourdieu het opleidingssysteem zelf een socialiserende functie (Bourdieu en Passeron 1977), en speelt opleiding een belangrijke rol in processen van sociale verandering. Hogeropgeleiden zijn bijvoorbeeld vaak voorlopers bij sociale verandering, omdat zij het zich kunnen permitteren af te wijken van de traditionele normen (Inglehart 1990; De Graaf en De Graaf 1996). Door socialisatie krijgen kinderen in een hoger sociaal milieu moderne normen en opvattingen aangeleerd, terwijl laagopgeleiden, vanwege de zekerheden die met traditie gepaard gaan, sterker vasthouden aan traditionele rollen. Bij dat laatste past een traditionele rolverdeling tussen vrouw en

man (Harris en Firestone 1998; Myers en Booth 2002). Opleiding staat in dit perspectief voor een belangrijk kenmerk van de sociale context waarvan men deel uitmaakt (ouders, partner, vrienden enz.), en heeft via socialisatieprocessen en de goed- en afkeuring van die sociale omgeving invloed op de normen, opvattingen en het gedrag van vrouwen. Hoewel Bourdieu relatief weinig aandacht besteedt aan genderrollen, wijst hij wel op het belang ervan (Keuzenkamp 1995). Ook verwijzen anderen naar Bourdieu voor een beter begrip van het belang van opleiding voor de arbeidsdeelname van vrouwen (zie bv. Van den Heuvel 1997). Crompton (2006) benadrukt, onder verwijzing naar Bourdieu, dat de specifieke arbeidsmarktpatronen van laagopgeleide vrouwen 'cannot be adequately conceptualized as economic or material categories alone, but are also conceptualized by cultural and normative practices' (Crompton 2006: 164).

2.3.2 Ruil- en rationele-keuzetheorie: economische hulpbronnen

In andere sociologische theorieën die gebruikt worden om de (ongelijke) arbeidsdeelname van vrouwen te bestuderen, ligt de nadruk op de ongelijke verdeling van economische hulpbronnen. Dit zijn de ruiltheorie en de rationele-keuzetheorie. In de ruiltheorie gaat de aandacht primair uit naar de arbeidsverdeling tussen partners en staat de gedachte centraal dat de partner die over de meeste hulpbronnen beschikt, de meeste macht heeft in het huishouden en er dus de dienst uitmaakt (Blood en Wolfe 1960; Van der Lippe 2004; Koelet 2005; Verbakel 2008). In de ruiltheorie gaat het primair om de verdeling van economische hulpbronnen zoals opleiding, inkomen en arbeidsmarktpositie (Van der Lippe 2004). Doordat mannen doorgaans over meer economische hulpbronnen beschikken dan vrouwen, hebben zij volgens deze theorie de meeste beslissingskracht aangaande grote financiële kwesties, banen en carrières, terwijl vrouwen meer zeggenschap hebben over het gezin en huishouden. De waarde die in de ruiltheorie wordt toegekend aan betaald werk is groter dan de waarde die wordt toegekend aan zorgtaken.

De rationele-keuzetheorie is een sociologische theorie die gegrondvest is op de economische-theorievorming. Net als in de micro-economische benadering wordt gedrag volgens deze theorie verklaard vanuit de veronderstelling dat individuen nut maximaliseren binnen restricties van geld en tijd en gegeven hun preferenties (*constraint driven approach*) (Coleman en Fararo 1992). De rationele-keuzetheorie verklaart het arbeidsmarktgedrag van vrouwen primair vanuit de micro-economische omstandigheden waarin zij keuzes maken (Wippler 1983; Lindenberg 1991). Aanvullend zijn inzichten uit de sociologie in de theorie opgenomen (Lindenberg en Frey 1993; Schippers 2001). Zo kunnen sociale normen (al of niet met verwijzing naar de roltheorie) onderdeel uitmaken van de theorie, doordat aan het overtreden van sociale normen kosten verbonden worden. Individueel maken vervolgens een afweging tussen de kosten en baten van non-conform gedrag. Lindenberg (1991, 1996) wijst er in dat kader op dat mensen eigenlijk twee soorten nut nastreven. Deze heeft hij uitgewerkt in de sociale-productiefunctietheorie (SPF), waarin hij fysiek en sociaal welbevinden onderscheidt als de twee universele doelen die mensen nastreven. Het eerste doel heeft betrekking op de financieel-economische omstandigheden waarin mensen zich bevinden, zoals hun inkomen om in bepaalde

fysieke behoeften te kunnen voorzien (huisvesting, eten etc.). Het tweede doel, sociaal welbevinden, is onder meer te bereiken door sociale goedkeuring van de sociale omgeving. Individuen neigen volgens de SPF dan ook tot normconform gedrag, omdat zij sociale goedkeuring nastreven (Lindenberg 1991: 38). Lindbeck wijst in iets andere bewoordingen op de verschillende soorten nut die voortvloeien uit sociale normen en economische factoren: 'Whereas economic incentives imply "material rewards" (...) social norms imply "social rewards". The latter basically take the form of approval or disapproval from others and related feelings of pride and shame' (Lindbeck 1997: 370). Verder is de invloed van sociale normen op gedrag groter naarmate de norm sterker geldt in de groep waarvan men deel uitmaakt, of naarmate de groep die zich aan de norm houdt groter is; de (sociale) kosten van afwijken van de norm zijn dan immers groter (Lindenberg 1991; Lindbeck 1997). Naarmate sociale normen sterker zijn, beïnvloeden ze dus ook sterker de keuzemogelijkheden van individuen (Van der Lippe en Siegers 1994). Oftewel, in heel traditionele en heel moderne sociale omgevingen '*people hardly have any choices to make*' (Siegers 1998).

2.3.3 Preferentietheorie

Een recente theorie op het terrein van de arbeidsdeelname van vrouwen is de preferentietheorie (Hakim 1998, 2000, 2002, 2003, 2007). In deze theorie staat de keuzevrijheid van vrouwen centraal. Uitgangspunt is dat er na voltooiing van vijf processen in de samenleving⁶ sprake is van een nieuw scenario. In dit scenario spelen weliswaar economische restricties en sociale structuren nog altijd een rol, maar is er onder invloed van processen van individualisering en emancipatie een toename van de vrijheid om autonome keuzes te maken en het leven in te richten naar de eigen voorkeuren (Giddens 1991; Beck 1992). Volgens de preferentietheorie zijn vrouwen op basis van hun arbeidsmarktgedrag in drie ideaaltypen in te delen (Hakim 2000, 2002). Een kleine groep vrouwen (10-20%) is sterk op huis en gezin georiënteerd (*home-centred*). Vrouwen met dergelijke voorkeuren zijn bij uitstek vrijwillig niet-werkend. Als ze wel betaald werken, is dat in kleine baantjes dicht bij huis (Hakim 2000: 159). Aan de andere kant van het spectrum bevinden zich de carrière- of werkgerichte vrouwen (*work-centred*, eveneens 10-20% van de vrouwen). Deze vrouwen streven een carrière na, werken voltijds en zijn vaak kinderloos. De meeste vrouwen (60-80%) behoren tot de adaptieve groep. Zij stellen geen scherp begrensde prioriteiten en combineren bij voorkeur taken op het terrein van arbeid en zorg. Een voltijdbaan is niet uitgesloten, maar als zij kinderen hebben, werken deze vrouwen vaak in deeltijdbanen (Hakim 2000: 71). Bovendien hebben ze niet dezelfde carrièreoewijding als veel mannen en de werkgerichte vrouwen. Vrouwen hebben volgens de preferentietheorie al vroeg in het leven ideeën over de invulling van hun leven. Hoewel deze voorkeuren grotendeels constant blijven gedurende de levensloop, kan het gedrag wel variëren naar gelang de levensfase en de beleidsmatige context (Hakim 2000: 190; Pettit en Hook 2005). Zo zal beleid dat gericht is op het stimuleren van de arbeidsdeelname van vrouwen en het combineren van arbeid en zorg, adaptieve vrouwen kunnen stimuleren om meer te werken. Is het beleid gericht op het kostwinnersmodel, dan zullen zij zich juist meer toeleggen op het huishouden en zorg-

taken (Hakim 1998, 2003; Waite 2002). De theorie impliceert dus dat instituties, beleid en prikkels verschillende impact kunnen hebben op het gedrag van vrouwen: de combinatiegerichte, adaptieve vrouwen zijn hiervoor het meest ontvankelijk, terwijl de vrouwen die gericht zijn op huis en gezin dan wel carrière hun voorkeursgedrag niet snel zullen loslaten, ongeacht belemmerende of stimulerende factoren.

De preferentietheorie is vooral in Groot-Brittannië en de vs empirisch getoetst, omdat in deze landen het nieuwe scenario daadwerkelijk gerealiseerd is (Hakim 2000: 157; Crompton 2006). Echter, ook in Nederland is dat laatste het geval, aldus Hakim (2002: 434). Dat heeft vooral te maken met de institutionele en culturele verankering van deeltijdwerk en de ruime mogelijkheden tot het aanpassen van de arbeidsduur.

Over de relatie tussen opleiding en de arbeidsdeelname van vrouwen stelt de preferentietheorie dat de drie ideaaltypische groepen 'cut across social class, education, and ability differences' (Hakim 2003: 247). Preferenties zijn de belangrijkste determinanten voor het arbeidsmarktgedrag van vrouwen, en niet de omstandigheden waarin verschillende vrouwen zich bevinden als gevolg van hun opleidingsniveau. Dat laagopgeleide vrouwen overwegend (maar niet uitsluitend) te vinden zijn in de op (t)huis georiënteerde groep, wordt primair toegeschreven aan zelfselectie: vrouwen die geen interesse hebben in een carrière (wat al vroeg in het leven vaststaat), zullen ook minder investeren in opleiding (Hakim 2000; Waite 2002; Debacker 2004).

Kritiek op de preferentietheorie is dat, hoewel er wordt gesteld dat veel factoren een rol spelen in de keuzes van vrouwen (zij het minder dan vroeger), uitsluitend de rol van persoonlijke preferenties wordt gethematiseerd (Debacker 2008). Critici ageren tegen de theorie, omdat die volgens hen de invloed van *opportunities and constraints* en van normatieve beperkingen bagatelliseert (Ginn et al. 1996; Crompton en Lyonette 2005, 2007; en in reactie op deze critici Hakim 2007). Niet iedereen, zeker niet binnen alle sociale groepen, heeft dezelfde kansen of mogelijkheden om bepaalde keuzes te maken (Crompton 2006). Critici betwijfelen dus of vrouwen wel echt zo vrij zijn van economische en culturele beperkingen als de preferentietheorie veronderstelt. Als dat niet het geval is, zijn de persoonlijke voorkeuren van vrouwen mogelijk eerder een uiting van de structurele of culturele omstandigheden waarin zij zich bevinden (Kan 2007) dan de grondslag van het gedrag. Dan is het ook niet zinvol om voorkeuren als (enige) drijfveer voor gedrag te onderzoeken. Andere kritiek is dat het niet duidelijk is op basis waarvan voorkeuren tot stand komen, naast socialisatie en sociale omgeving. De theorie gaat niet in op de vraag naar de oorsprong van de verschillende voorkeuren van vrouwen.

2.3.4 Resultaten van empirisch onderzoek.

De verschillende sociologische theorieën zijn terug te vinden in het empirisch onderzoek. Het onderscheid tussen de arbeidsparticipatie van vrouwen en hun arbeidsduur is in sociologisch onderzoek doorgaans wat minder nadrukkelijk aanwezig dan in de micro-economische benadering. Bij de bespreking van de onderzoeksresultaten houden we dit onderscheid wel zoveel mogelijk aan.

Arbeidsparticipatie

Internationaal- en nationaal onderzoek naar de relatie tussen sociale normen of opvattingen en de arbeidsdeelname van vrouwen laat zien dat moderne opvattingen de kans vergroten dat een vrouw participeert op de arbeidsmarkt (o.a. Bolzendahl en Myers 2004 op basis van Amerikaanse data; Fortin 2005 voor OESO-landen; voor Nederland: Keuzenkamp en Hooghiemstra 2000; Van Wel en Knijn 2006).

De literatuur over socialisatie-effecten laat zien dat vrouwen die opgroeiden met een werkende moeder, modernere opvattingen hebben dan vrouwen zonder werkende moeder (Brits onderzoek van Berrington et al. 2008 en Amerikaans onderzoek van Myers en Booth 2002; Bolzendahl en Myers 2004). Tevens hebben werkende moeders een positief effect op de latere arbeidsparticipatie van hun dochters (o.a. Booth en Amato 1994). Voor Nederland vond Sanders (1997) dat dochters van werkende moeders zelf vaker participeren op de arbeidsmarkt. Daarentegen vonden Van Putten et al. (2008) recentelijk geen effect van een werkende moeder tijdens de opvoeding op de arbeidsparticipatie van vrouwen; zij constateerden echter wel een effect op hun arbeidsduur.

In onderzoek waarin (het toetsen van) de preferentietheorie centraal staat, blijkt dat er weinig gegevens beschikbaar zijn over de voorkeuren van vrouwen voor het eigen leven. Dat is een tekortkoming: voor het meten van persoonlijke voorkeuren kan volgens de preferentietheorie niet worden volstaan met algemene normen en opvattingen, omdat er vaak sprake is van discrepantie tussen de instemming met algemene opvattingen en de voorkeuren en eigen keuzes van vrouwen (Hakim 2000: 75-77; zie ook Hochschild 1989). Een uitzondering is te vinden bij de studie van Marks en Houston (2002). Zij vinden op basis van een Britse dataset dat persoonlijk geformuleerde stellingen ('voor mij', 'in mijn leven') sterkere voorspellers zijn van de arbeidsdeelname van moeders met jonge kinderen dan algemeen geformuleerde emancipatieopvattingen. Andere onderzoekers zijn echter vanwege het gebrek aan gegevens over persoonlijke voorkeuren genoodzaakt hun onderzoek te baseren op algemene opvattingen als de best beschikbare metingen van de persoonlijke voorkeuren van vrouwen (Kan 2007). Zo vinden Crompton en Lyonette (2005), in lijn met eerdere studies over de invloed van opvattingen op de arbeidsdeelname, dat in verschillende landen vrouwen met traditionele opvattingen minder vaak buitenshuis werken dan vrouwen met modernere opvattingen (het betreft Groot-Brittannië, Finland, Frankrijk, Noorwegen, vs en Portugal). Uit eveneens Brits longitudinaal onderzoek blijkt dat vrouwen met continue, niet-onderbroken loopbanen modernere opvattingen hebben dan niet-werkende vrouwen en vrouwen die hun loopbaan onderbreken of afwisselen met deeltijdwerk (McRae 2003; Kan 2007). Hakim (2002) laat zien dat de plannen die vrouwen op jonge leeftijd hadden ten aanzien van trouwen, kinderen krijgen, werk en carrière, vaak overeenstemmen met de werkelijke situatie op 35-jarige leeftijd.

Hoewel uit de voorgenoemde studies blijkt dat opvattingen een rol spelen bij de (ongelijke) arbeidsdeelname van vrouwen, benadrukken de onderzoekers tegelijkertijd dat ook de financieel-economische omstandigheden van invloed zijn. Op welke manier opvattingen en omstandigheden zich tot elkaar verhouden, is daarbij niet zonder meer duidelijk. Crompton en Lyonette (2005) wijzen er in dat kader nadrukkelijk op dat er een 'complex interplay of attitudes and practical constraints' plaatsvindt. Dit concluderen

zij op basis van een studie waarin ze nagaan wat de invloed op de arbeidsdeelname van vrouwen is van enerzijds opvattingen (o.a. over betaald werk, carrière maken, de rol in het gezin en de rol van de man in het huishouden) en anderzijds de gezinssituatie, het opleidingsniveau en de beroepsstatus. Ook Yerkes (2006) benadrukt dat niet alleen voorkeuren, maar ook financieel-economische factoren van invloed zijn op de arbeidsdeelname van vrouwen in Nederland, Duitsland en Engeland. In een Zwitserse studie onderzoeken Stahli et al. (2009) de invloed van de beroepsstatus en het inkomen op het arbeidspatroon in de gezinsvormingfase. Tegelijkertijd kijken ze naar de invloed van preferenties (de prioriteit die vrouwen toekennen aan het maken van carrière)⁷ en de opvattingen van vrouwen over de rolverdeling met de partner. Een sterke carrièregerichtheid vergroot volgens deze studie de kans op blijvende arbeidsparticipatie van vrouwen na de komst van kinderen. Ook een werkende moeder tijdens de kindertijd heeft een positief effect op blijvende arbeidsdeelname. De adaptieve moeders verminderen weliswaar vaak hun arbeidsduur, maar zij blijven doorgaans wel actief op de arbeidsmarkt nadat zij moeder zijn geworden. Vrouwen met een zeer hoge beroepsstatus houden het vaakst vast aan hun oorspronkelijke arbeidspatroon. Echter, ook vrouwen met een partner met een zeer laag inkomen doen dat. Stahli et al. (2009) schrijven dit toe aan de economische noodzaak voor deze vrouwen om te blijven werken.

Uit studies met de rationele-keuzetheorie als theoretisch kader blijkt dat zowel socialisatie, de normen in de sociale omgeving en de restrictieve omstandigheden van tijd en geld bijdragen aan het verklaren van (verschillen in) de arbeidsdeelname van vrouwen (voor Nederland: Van der Lippe 1993; internationaal vergelijkend: Van der Lippe en Van Dijk 2002, in een Spaanse studie: Fernandez en Sevilla-Sanz 2006). Van der Lippe (1993) laat zien dat een hoger uurloon een positieve invloed heeft op de arbeidsdeelname van vrouwen. Hetzelfde geldt voor moderne normen (van vrouwen zelf of in de sociale omgeving). De rol van het inkomen blijkt echter zwakker als ook de sociaal-culturele factor aandacht krijgt in de analyse van het arbeidsmarktgedrag van vrouwen.

Wekelijkse arbeidsduur

Onderzoek dat (ook) ingaat op de invloed die sociale normen en opvattingen van vrouwen hebben op hun arbeidsduur, wijst uit dat vrouwen met moderne en egalitaire opvattingen niet alleen vaker werken, maar ook meer uren per week werken dan traditioneler ingestelde vrouwen (Amerikaans onderzoek van Bolzendahl en Myers 2004; voor Nederland: Keuzenkamp en Hooghiemstra 2000; Van Wel en Knijn 2006; Cloin 2008). In studies rond de preferentietheorie is het beeld van de opvattingen van werkende vrouwen echter wat diffuus. Zo vinden Crompton en Lyonette (2005) en McRae (2003) geen verschillen in de opvattingen van werkende vrouwen, ongeacht hun arbeidsduur. Vrouwen met kleine deeltijdbanen antwoorden dus niet traditioneler of anders op vragen over hun opvattingen dan vrouwen met grote deeltijdbanen of vrouwen die voltijds werken. Als het niet aan hun preferenties ligt, verschillen vrouwen kennelijk in de mate waarin ze hun preferenties weten te realiseren, aldus Crompton en Lyonette. Mede door deze bevinding concluderen zij dat: 'structural factors are at least as important, if not more important, than attitudinal factors' (Crompton en Lyonette 2005: 610) wanneer

het om de arbeidsduur gaat. Tegengesteld aan wat de preferentietheorie voorspelt, vinden Marks en Houston (2002) en Kan (2007) dat vrouwen die aldoor voltijds werkten, traditionelere opvattingen hebben dan vrouwen die hun arbeidsduur aanpasten of hun loopbaan tijdelijk onderbraken na de komst van (een) kind(eren). Risman et al. (1999) bestuderen in een longitudinaal onderzoek een groep vrouwen die voor het eerst onderzocht werd aan het einde van de middelbareschoolperiode, en opnieuw vijftien jaar later. Op beide momenten in de tijd is gevraagd naar algemene genderrolopvattingen⁸ en naar individuele voorkeuren ten aanzien van werk en gezin (van *'homemaking will be my major interest'* tot *'work will be my only interest'*). De persoonlijke preferenties blijken een significante invloed te hebben op de arbeidsdeelname: vrouwen die op jongere leeftijd aangaven werk en zorg in de toekomst te willen combineren en hun werk als carrière beschouwen, werken meer uren dan vrouwen die hun rol altijd al vooral in het huishouden zagen. De tijdens de adolescentie gemeten algemenere opvattingen blijken geen effect te hebben op de huidige arbeidsdeelname. De huidige opvattingen hebben dat wel, maar de invloed is zwak. Het inkomen van de partner en de leeftijd van het jongste kind (< 6 jaar) hebben een negatief effect.

In een rationele-keuzestudie vinden Meijer et al. (1998) dat vrouwen gedragsbevestiging ontnemen aan betaalde arbeid, waarbij de norm stelt dat het voor moeders gepast is om twee tot drie dagen per week te werken. Hun conclusie is dat *'it pays to work'*, zowel in monetair als in sociaal opzicht, zolang die norm niet overschreden wordt.

Laagopgeleide vrouwen

In de empirische literatuur wordt in uiteenlopende landen een positief verband gevonden tussen het opleidingsniveau, de opvattingen en de arbeidsparticipatie van vrouwen (o.a. Pettit en Hook 2005). Laagopgeleide vrouwen hebben relatief traditionele opvattingen, hechten relatief sterk aan hun rol thuis en gedragen zich ook vaak volgens deze opvattingen (voor Amerika: Myers en Booth 2002; voor België: Debacker 2004, 2008). In de eerder aangehaalde studies over Nederlandse vrouwen van Keuzenkamp en Hooghiemstra (2000) en Van Wel en Knijn (2006) zijn laagopgeleide vrouwen oververtegenwoordigd in traditionele kostwinnersgezinnen en in de huishoudentypen waarin de vrouw een kleine deeltijd baan heeft. Lück en Hofäcker (2003) concluderen op basis van een landenvergelijkende studie (waarin naast Nederland onder meer ook Duitsland, Oostenrijk, Frankrijk, Italië en Spanje onderzocht zijn) dat opleiding niet alleen in de zin van menselijk kapitaal, maar ook als socialisatie-effect de voorspelde invloed heeft op de opvattingen én op de arbeidsdeelname van vrouwen: *'Women who completed secondary school are less family-oriented than women with less education. And women with university degrees are, again, less family-oriented than those who "only" have degrees from secondary school'* (Lück en Hofäcker 2003: 34).

In termen van de preferentietheorie vinden Crompton en Lyonette (2005) dat laagopgeleide vrouwen oververtegenwoordigd zijn in de groep (t)huisvrouwen: *'Education was consistently predictive of both attitudes to women's employment and actual working arrangements'* (Crompton en Lyonette 2005: 610). In tegenstelling tot de stelling in de preferentietheorie, is opleiding als kenmerk van sociale klasse wel

degelijk van invloed op voorkeuren en arbeidsdeelname, aldus ook McRae (2003) en Crompton (2006).

Tot slot zijn er enkele kwalitatieve studies die gewijd zijn aan laagopgeleide vrouwen. Zo vindt Turkenburg (1995) dat laagopgeleide vrouwen doorgaans stoppen met werken als zij kinderen krijgen, hoewel zij wel enthousiast zijn over hun baan. De verklaring van Turkenburg hiervoor is dat laagopgeleide vrouwen veelal gezinsgerichte strategieën volgen, waarbij kinderen en het gezin voorrang krijgen boven het blijven werken. Voor vrouwen die wel blijven werken, is dit een bewuste keuze, die in grote mate afhankelijk is van de mogelijkheden van deeltijdwerk of opvang door familie (Turkenburg 1995, zie ook Walters 2005). Het blijft in het midden of deze strategieën nu het resultaat zijn van de beperktere mogelijkheden (keuzevrijheid geldt vooral voor vrouwen met financiële mogelijkheden, aldus Walters 2005) of voortkomen uit normatieve afwegingen en preferenties van laagopgeleide moeders (Van Wel en Knijn 2006).

2.4 Samenvatting

In dit hoofdstuk zijn vanuit de wetenschappelijke disciplines van de economie en de sociologie verschillende theorieën beschreven over (de ongelijkheid in) de arbeidsdeelname van vrouwen. Samenvattend gaat het om de volgende theorieën:

- arbeidsaanbodtheorie, theorie van het menselijk kapitaal, huishoudelijkeproductietheorie;
- roltheorie;
- rationale-keuzetheorie, ruiltheorie en theorieën over (relatieve) hulpbronnen (economisch, sociaal en cultureel);
- preferentietheorie.

Volgens de arbeidsaanbodtheorie is de arbeidsdeelname van vrouwen voornamelijk afhankelijk van hun verdienpotentieel op de arbeidsmarkt en andere financieel-economische factoren, zoals het huishoudinkomen (bv. het inkomen van de partner, uitkeringen en toeslagen) en van kosten die aan betaalde arbeid gerelateerd zijn, zoals kosten voor kinderopvang tijdens werkuren. De verdien capaciteit wordt voor een belangrijk deel bepaald door de genoten opleiding (menselijk kapitaal). Omdat voor laagopgeleide vrouwen, met een lagere verdien capaciteit, betaald werk relatief weinig loont, specialiseren zij zich eerder in huishoudelijke taken en zorgtaken thuis. Voor hogeropgeleide vrouwen, met een hogere verdien capaciteit, is het eerder opportuun om zorgtaken uit te besteden en zelf tijd te besteden aan betaald werk.

De sociologische roltheorie komt met een andere verklaring. Deze stelt dat de (ongelijke) arbeidsdeelname van vrouwen voornamelijk het gevolg is van verschillen in sociale normen in de samenleving met betrekking tot de rol van de vrouw (ook genderrollen genoemd). Deze normen kunnen verschillen tussen sociale groepen in de samenleving en zijn mede afhankelijk van wat vrouwen vanuit hun opvoeding hebben meegekregen (socialisatie) en van de sociale context waarin hun leven zich later afspeelt. Dat laagopgeleide vrouwen minder werken, is vanuit dit perspectief vooral toe te schrijven aan

de traditionelere normen en opvattingen van laagopgeleide vrouwen ten opzichte van hogeropgeleide vrouwen. Door opvoeding, socialisatie en de sociale omgeving worden normen en opvattingen overgedragen die – al of niet bewust – van invloed zijn op de keuzes die men maakt. Opleiding speelt bij de overdracht van dergelijke sociaal-culturele factoren een centrale rol.

De rationele-keuzetheorie is een sociologische theorie die grotendeels gebaseerd is op het gedachtegoed van het economische model. Daar wordt echter iets ‘sociologisch’ aan toegevoegd. In het geval van de arbeidsdeelname van vrouwen gaat het dan bijvoorbeeld om sociale normen. Deze worden opgevat als een specifieke restrictie: omdat vrouwen het (verwachte) oordeel vanuit hun sociale omgeving laten meewegen in hun afweging over betaald werk, beperken sociale normen als het ware de mogelijkheden om vrij te reageren op financiële prikkels. De eveneens sociologische ruiltheorie vertrekt primair vanuit de arbeidsverdeling tussen partners. De focus ligt in de ruiltheorie op economische hulpbronnen: omdat vrouwen gemiddeld genomen over minder economische hulpbronnen beschikken dan mannen (menselijk kapitaal, verdienpotentieel), besteden zij meer tijd aan huishoudelijk werk en minder tijd aan betaald werk. Mannen investeren op hun beurt meer tijd in een betaalde loopbaan buitenshuis. Opleiding is vanuit dit perspectief een belangrijke economische hulpbron, die mede het inkomen en de kansen van vrouwen op de arbeidsmarkt bepaalt, alsook de mogelijkheden die zij hebben voor het combineren van arbeid en zorg. In deze sociologische theorieën wordt vooral de economische betekenis van opleiding benadrukt.

De preferentietheorie tot slot gaat uit van verschillende voorkeuren van vrouwen en de prioriteiten die zij stellen met betrekking tot betaald werk en het gezin. De ongelijke arbeidsdeelname van vrouwen is vanuit deze theorie het gevolg van verschillen in voorkeuren van vrouwen. De geringe arbeidsdeelname van laagopgeleide vrouwen is volgens deze theorie toe te schrijven aan het feit dat zij een sterkere op (t)huis gerichte levensstijl aanhangen (en daarom bij voorbaat minder in opleiding geïnvesteerd hebben). Laagopgeleide vrouwen zijn volgens de preferentietheorie veelal sterker dan hogeropgeleide vrouwen op het gezinsleven georiënteerd, en minder op betaald werk.

Noten

- 1 Dit zijn o.a. *American Economic Review*, *Journal of Labor Economics*, *Review of Labour Economics and Industrial Relations*, *Labour Economics*, *European Sociological Review*, *American Sociological Review*, *British Journal of Sociology*, *Social Forces*, *Work*, *Employment and Society*, *Journal of Marriage and the Family*. Ook zijn *working papers* en *discussion papers* van gerenommeerde onderzoeksinstituten geraadpleegd.
- 2 Uiteraard is niet alle niet-betaalde arbeidstijd per definitie vrije tijd. Zoals in § 2.2.4 is uitgewerkt, besteden vooral vrouwen veel tijd aan onbetaalde (zorg)taken.
- 3 De preferenties voor inkomen (betaalde arbeid) en niet-betaalde (vrije) tijd worden op mathematische wijze weergegeven in nutsfuncties. Gegeven de veronderstelling dat het individu streeft naar nutsmaximalisatie, en gegeven de inkomens- en tijdsbudgetrestrictie, levert het maximaliseren van deze functie de ‘nuts-maximaliserende’ hoeveelheden niet-betaalde tijd en aangeboden betaalde arbeid op. Zie voor de algebraïsche afleiding bv. Pindyck en Rubinfeld (2005: 145-152).

- 4 Ook het 'overig' inkomen kan wijzigen, zoals het inkomen van de partner. In dat geval doet zich alleen een inkomenseffect voor: een hoger niet-arbeidsinkomen spoort individuen aan tot minder (uren) betaald werk.
- 5 In veel studies gaat de aandacht uit naar getrouwde of samenwonende vrouwen, omdat bij hen door de relatief lage arbeidsdeelname de meeste ruimte bestaat om het arbeidsaanbod te verhogen.
- 6 Dit zijn 1) de anticonceptierevolutie, 2) de 'gelijke kansen'-revolutie, 3) een groter aantal witteboordenberoepen (kantoorfuncties), 4) meer banen voor *secondary earners* – doorgaans deeltijdwerkers, die (deels) financieel afhankelijk blijven of zijn van hun partner of sociale zekerheid, 5) het toegenomen belang van individuele waarden in keuzegedrag.
- 7 'Heeft het maken van carrière een hoge, een gematigde of geen prioriteit in uw leven?'
- 8 Zoals '*a working mother can establish just as warm and secure a relationship as a mother who does not work*'.

3

Een combinatie van factoren: een
rijkere analyse van de arbeids-
deelname van (laagopgeleide)
vrouwen

3.1 Reflectie op economische en sociologische theorieën, hypothesen en methoden

De verklaringen voor de ongelijke arbeidsdeelname van vrouwen die de economie en de sociologie bieden, lopen nogal uiteen. In dit proefschrift combineren we de financieel-economische en sociaal-culturele invalshoek om te bezien of daarmee tot betere verklaring kan worden gekomen voor de lage arbeidsdeelname van laagopgeleide vrouwen. Daartoe reflecteren we in dit hoofdstuk eerst op de mate waarin in de besproken theorieën rekening wordt gehouden met zowel financieel-economische als sociaal-culturele factoren, en geven we aan hoe de combinatie van beide factoren in dit onderzoek vorm krijgt (§ 3.2). Vervolgens staat paragraaf 3.3 in het teken van het formuleren van de hypothesen.

Wat valt er volgens de theorieën te verwachten over de invloed van beide factoren op de arbeidsbeslissingen van laag- en hogeropgeleide vrouwen? En wat zijn de verwachtingen voor de verschillen in arbeidsdeelname tussen laagopgeleide vrouwen onderling? Toetsing van de hypothesen vindt plaats in de hoofdstukken 4, 5 en 6. De analyses vinden steeds grotendeels volgens dezelfde werkwijze plaats. Deze komt in paragraaf 3.4 aan bod. Paragraaf 3.5 bestaat uit een korte samenvatting van dit hoofdstuk.

3.2 Het combineren van verschillende invalshoeken

De verschillende theorieën over de arbeidsdeelname van vrouwen die in hoofdstuk 2 de revue passeerden, bieden nuttige inzichten in aspecten van de (ongelijke) arbeidsdeelname van vrouwen. Elk op zichzelf lijken ze echter niet voldoende verklaring te kunnen geven voor de complexiteit van het vraagstuk van de lage arbeidsdeelname van laagopgeleide vrouwen. Afzonderlijk spitsen de theorieën zich immers toe op verschillende aspecten van de arbeidsbeslissingen van vrouwen. Ook de kennis die de verschillende theorieën in empirisch onderzoek opleveren is fragmentarisch. In dit proefschrift bezien we of een combinatie van beide invalshoeken meer inzicht oplevert over de lage arbeidsdeelname van laagopgeleide vrouwen.

Theorieën met een partieel karakter; financieel-economische of sociaal-culturele factoren

De mate waarin in de theorieën sprake is van een combinatie van financieel-economische en sociaal-culturele factoren loopt uiteen. In sommige theorieën is er nauwelijks enige combinatie. Weliswaar maakt dat deze theorieën in principe niet minder bruikbaar voor dit onderzoek, maar wel betekent het dat ze aanvulling behoeven. Zo staan in de arbeidsaanbodtheorie en daaraan gerelateerde theorieën, zoals de huishoudelijke-productietheorie, bij uitstek financieel-economische factoren centraal. Andere factoren, zoals sociaal-culturele factoren als voorkeuren, opvattingen en normen, worden gewoonlijk gegeven of afwezig verondersteld (exogeen). In termen van de economische theorievorming ligt in deze theorieën de nadruk op de budgetrestrictie en niet op de preferentiestructuur (*constraint-driven approach*) (Coleman en Fararo 1992). Om tot een meer geïntegreerd beeld te komen, dient bij gebruik hiervan meer aandacht gegeven te

worden aan sociaal-culturele factoren. In de sociologische roltheorie en in de preferentietheorie daarentegen ligt de nadruk sterk op sociaal-culturele factoren (*preference-driven approach*). Hier geldt dat het voor een vollediger benadering van belang is om meer rekening te houden met (de gevoeligheid van het arbeidsaanbod voor) financiële prikkels en de financieel-economische omstandigheden waarin vrouwen zich bevinden. Zowel de arbeidsaanbodtheorie als de roltheorie en preferentietheorie hebben dus een te partieel karakter.

Een dominant model aangevuld

In de rationele-keuzetheorie gaat het niet om louter financieel-economische of sociaal-culturele factoren, maar worden beide invalshoeken tot op zekere hoogte gecombineerd. Hoewel deze theorie voor dit onderzoek een meerwaarde zou kunnen hebben, gaat bij de integratie van verschillende invalshoeken een sterke nadruk op de ene vaak gepaard met minder aandacht voor de andere (vgl. Lichbach 2003). Er is, met andere woorden, sprake van een dominant model dat wordt aangevuld. Zo is er in de rationele-keuzetheorie aandacht voor sociale normen als 'extra' restrictie in rationeel keuzegedrag. Sociale normen worden als het ware geïncorporeerd in een economisch gedragsmodel. Hetzelfde gebeurt in de sociale-productiefunctietheorie (SPF, een verbijzondering van de rationele-keuzetheorie, zie § 2.3.2). In deze theorie wordt naast nutsmaximalisatie (het economisch model), een sociaal doel onderkend, namelijk sociale goedkeuring. Deze goedkeuring verkrijgt men door normconform gedrag te vertonen (Lindenberg 1991). De rationele-keuzetheorie en de SPF-theorie voldoen daarmee deels aan het combineren van financieel-economische en sociaal-culturele factoren zoals we dat zoeken voor dit onderzoek. Het gaat nadrukkelijk om 'deels', omdat het bij de sociaal-culturele factoren vooral gaat om externe sociale normen die de arbeidsdeelname van vrouwen beïnvloeden, namelijk de goed- of afkeuring van de sociale omgeving. In overeenstemming met de economische-theorievorming, waarin preferenties gewoonlijk exogeen worden verondersteld, wordt de verklaring niet gezocht bij de eigen opvattingen of voorkeuren van vrouwen. Op deze wijze blijft het model verenigbaar met het economische model. Men zoekt de verklaring voor verschillen in gedrag immers bij restricties, niet bij preferenties. De restricties kunnen in dit geval financieel-economisch van aard zijn, of normatief (een traditionele sociale omgeving).

De wisselwerking tussen financieel-economische en sociaal-culturele factoren

Recentelijk zijn er een aantal studies verschenen naar de (ongelijke) arbeidsdeelname van vrouwen waarin onderzoekers voor een brede aanpak kiezen. Zij betrekken bijvoorbeeld naast economische hulpbronnen (inkomen, beroepsstatus), ook de sociaal-culturele factoren, zoals de opvattingen en persoonlijke preferenties van vrouwen in hun empirisch onderzoek (o.a. Risman et al. 1999; McRae 2003; Crompton en Lyonette 2005; Kan 2007; Stahli et al. 2009). Een vraag die manifest wordt bij deze combinatie van factoren is of de invloed van preferenties op het arbeidsmarktgedrag van vrouwen wel te verenigen is met die van financieel-economische factoren. Het is immers niet uit te sluiten dat vrouwen hun voorkeuren (deels) hebben aangepast aan de financieel-economische omstandigheden waarin zij zich bevinden. Zoals Sen

(1985) het formuleerde: 'People's attitudes may be adaptive, i.e. people may become accustomed to the situation they find themselves in, and set their aspirations and form their attitudes relative to that situation' (Sen 1985, in Steiber en Haas 2009: 643). Omdat het voor laagopgeleide vrouwen financieel relatief minder loont om betaald te werken (vergeleken met hogeropgeleide vrouwen), zullen zij volgens deze redenering mogelijk ook sneller dan hogeropgeleide vrouwen (gaan) vinden dat vrouwen eigenlijk niet buitenshuis zouden moeten werken, maar zich vooral op de taken thuis zouden moeten toeleggen. In de economische wetenschappelijke literatuur spreekt men in dat kader van 'endogene preferenties'. Tegelijkertijd is het niet uit te sluiten dat vrouwen niet of weinig uren werken door hun voorkeur om voor het huishouden en de kinderen te zorgen. Volgens de theorieën over de rol van sociale normen, opvattingen en voorkeuren vormen deze zaken immers de achterliggende oorzaak van het arbeidsmarktgedrag. In dat geval is de lage verdien capaciteit van laagopgeleide vrouwen een consequentie van het feit dat zij weinig werken, en niet de oorzaak ervan. Immers, vrouwen die weinig of geen interesse hebben in een carrière op de arbeidsmarkt zullen minder investeren in opleiding en in een carrière op de arbeidsmarkt dan vrouwen die hier wel interesse in hebben (Vella 1994; Hakim 2000; Waite 2002; Debacker 2004). In de literatuur wordt dit mechanisme aangeduid met de term 'zelfselectie'.

Door de mogelijke wisselwerking tussen financieel-economische en sociaal-culturele factoren is het de vraag of het wel mogelijk is om persoonlijke voorkeuren op te nemen in de combinatie van factoren. Om zicht te krijgen op de zelfstandige invloed van voorkeuren naast financieel-economische factoren is kennis nodig over de onderlinge relaties tussen beiden. Die kennis is het best te verkrijgen op basis van longitudinaal onderzoek; daarmee kunnen de opvattingen en het arbeidsmarktgedrag op verschillende momenten in de tijd bezien worden (bv. Hakim 2002; Marks en Houston 2002; Kan 2007; Berrington et al. 2008). Enkele onderzoekers hebben zich expliciet gericht op de aard van de relatie tussen opvattingen en omstandigheden. Zo toonden Jansen en Kalmijn (2000) aan dat er sprake is van een wisselwerking: opvattingen over emancipatie hebben een even sterk effect op de arbeidsdeelname van vrouwen als, omgekeerd, de arbeidsdeelname op de opvattingen. Ook Crompton en Lyonette (2005) en Kan (2007) benadrukken dat 'there is a reciprocal relationship between gender-role attitudes and women's labor market participation' (Kan 2007: 430). Al met al valt te concluderen dat de normen, opvattingen en voorkeuren van vrouwen waarschijnlijk niet slechts een uiting zijn van de omstandigheden waarin zij verkeren, maar dat die een factor van invloed zijn voor hun feitelijke arbeidsmarktgedrag. Vanuit de veronderstelling dat preferenties een autonome rol kunnen spelen in de arbeidsbeslissingen van vrouwen, zullen we de invloed van persoonlijke voorkeuren combineren met de invloed van financieel-economische factoren en sociale normen. Daarmee sluiten we aan bij de bovengenoemde onderzoekers, die niet a priori mogelijke factoren uitsluiten, maar ze eerder als complementair beschouwen (vgl. Steiber en Haas 2009).

3.2.1 Een multidisciplinair kader voor hypothesevorming en empirische toetsing: het kader voor dit onderzoek

Op basis van het voorgaande valt te concluderen dat er nog geen sprake is van een echte integratie van economische en sociologische theorieën over de arbeidsdeelname van vrouwen. Ten eerste is er, ondanks de trend naar meer multidisciplinair onderzoek, nauwelijks of niet sprake van een combinatie van theoretische invalshoeken (de 'partiële' aanpak). Ten tweede is er de aanpak waarin tot op zekere hoogte sprake is van een combinatie van factoren (financieel-economische factoren en sociale normen). Tot op zekere hoogte, omdat in die aanpak bepaalde fundamentele veronderstellingen over wat wel en wat niet belangrijk is om in de verklaring te betrekken, overeind blijven (rationele-keuzetheorie, SPF-theorie). Zo worden weliswaar externe sociale normen, maar niet de eigen opvattingen en voorkeuren van vrouwen in de verklaring betrokken. Ten derde rijzen er vragen over hoe financieel-economische en sociaal-culturele factoren zich tot elkaar verhouden. Als de combinatie van financieel-economische en sociaal-culturele factoren vorm krijgt zonder dat vooraf een van beide vooropgesteld wordt, is er tot op zekere hoogte sprake van een 'kip en ei'-dilemma: welke factor komt als eerste en ligt ten grondslag aan arbeidsbeslissingen, en welke factor is vooral het gevolg ervan?

Hoewel de verschillende theorieën uit hoofdstuk 2 alle een belangrijke rol spelen in het wetenschappelijk onderzoek naar de arbeidsdeelname van vrouwen, bestaat er dus geen breed gedeeld theoretisch kader waarbinnen financieel-economische en sociaal-culturele factoren gecombineerd aan bod komen. Het streven naar de ontwikkeling van een dergelijk model is waarschijnlijk ook nog te hoog gegrepen, en is volgens sommige wetenschappers ook helemaal niet mogelijk of wenselijk (o.a. Siegers 1991). Weliswaar acht men het algemeen van belang om meer goede kennis te krijgen van de samenwerking tussen omstandigheden en opvattingen, maar dergelijk onderzoek stelt hoge eisen aan de benodigde gegevens (o.a. longitudinale paneldata, gegevens over zowel financieel-economische en sociaal-culturele factoren). En ook dan blijft het de vraag of er wel uitsluitsel te verkrijgen is. In plaats van vergaande geïntegreerde theorievorming, pleiten sommige wetenschappers er dan ook voor de aandacht vooral te richten op de empirie (bv. Lichbach 2003; Risman et al. 1999).

De manier waarop in dit proefschrift de combinatie van factoren gestalte krijgt, sluit aan bij het idee van empirische verrijking in plaats van vergaande geïntegreerde theorievorming: we kiezen voor een multidisciplinaire benadering, waarbij de theoretische invalshoeken in principe ongewijzigd naast elkaar worden gebruikt. Dit in tegenstelling tot een interdisciplinaire benadering, waarbij de kaders van de disciplines in elkaar worden gepast, of waarbij een van de theorieën grotendeels aan belang inboet of als hulptheorie dient om eventuele tekortkomingen in de leidende theorie aan te vullen. We trachten daarmee te vermijden dat er te veel nadruk komt te liggen op een van de factoren. We kiezen dus niet voor ofwel een *constraint-driven approach* (lees financieel-economische aanpak) ofwel voor een *preference-driven approach* (lees sociaal-culturele aanpak). Door een rijkere combinatie van verklarende factoren trachten we te komen tot een betere empirische verklaring van de lage arbeidsdeelname van laagopgeleide vrouwen. De vernieuwing ligt daarmee vooral bij de hypothesevorming en bij de empirische

analyses: op basis van de verschillende theorieën formuleren we in de volgende paragraaf verwachtingen (hypothesen) over de invloed van financieel-economische en sociaal-culturele factoren op de arbeidsbeslissingen van vrouwen, en verwachtingen met betrekking tot de verschillen hierin tussen laag- en hogeropgeleide vrouwen. Hetzelfde gebeurt voor de verschillen in arbeidsdeelname tussen laagopgeleide vrouwen onderling. De verwachtingen worden uitgesplitst naar de beslissing om te werken en de beslissing over de wekelijkse arbeidsduur.

3.3 Hypothesen: de invloed van financieel-economische en sociaal-culturele factoren

3.3.1 De participatiebeslissing van laag- en hogeropgeleide vrouwen

Wat valt er op basis van de beschreven theorieën te verwachten van de invloed van financieel-economische en sociaal-culturele factoren op de arbeidsparticipatie van vrouwen, in het bijzonder met betrekking tot de verschillen tussen laag- en hogeropgeleide vrouwen? Is het feit dat laagopgeleide vrouwen relatief weinig participeren op de arbeidsmarkt vooral toe te schrijven aan hun specifieke normen, opvattingen en voorkeuren? Of zijn het met name financieel-economische factoren die hieraan ten grondslag liggen?

De arbeidsaanbodtheorie gaat primair over de invloed van financieel-economische factoren op het arbeidsaanbod. In die theorie ligt de nadruk bij het verklaren van de lage arbeidsparticipatie van laagopgeleide vrouwen op de voor hen relatief negatieve prikkelstructuur (t.o.v. hogeropgeleide vrouwen): hun netto-uurloon is door de geringe investering in menselijk kapitaal immers niet zo hoog als dat van hogeropgeleide vrouwen, en mogelijk moeten van dat lage uurloon ook nog kosten voor kinderopvang betaald worden. Hoewel de arbeidsaanbodtheorie stelt dat er mogelijk ook verschillen in (relatieve) voorkeuren voor tijd en geld bestaan, wordt hier gewoonlijk weinig aandacht aan besteed (preferenties worden immers gewoonlijk exogeen verondersteld). Wel stelt de arbeidsaanbodtheorie dat de gevoeligheid voor financiële prikkels kleiner is voor vrouwen met 'steile' preferenties (een steile preferentiestructuur), oftewel voor vrouwen met een hoog reserveringsloon (het minimale loon waarvoor iemand bereid is toe te treden tot de arbeidsmarkt zie § 2.2.2, Ehrenberg en Smith 2003: 176). Op voorhand is echter niet gegeven dat laagopgeleide vrouwen een grotere voorkeur hebben voor (vrije) tijd, inclusief tijd voor zorgtaken, dan hogeropgeleide vrouwen.

De preferentietheorie vertrekt daarentegen vanuit de verschillen in voorkeuren van vrouwen. De sterk op huis en gezin georiënteerde vrouwen (en overigens ook de carriëreggerichte vrouwen) zouden zich volgens de preferentietheorie vanwege hun specifieke voorkeuren niet gemakkelijk laten verleiden tot ander arbeidsmarktgedrag. De arbeidsdeelname van deze vrouwen is dus volgens de preferentietheorie relatief ongevoelig voor financiële prikkels (Hakim 2000, 2002). De arbeidsdeelname van adaptieve vrouwen, die minder uitgesproken voorkeuren hebben en bij voorkeur arbeid en zorg combineren, zou echter wel gevoelig zijn voor financiële prikkels. Bij de participatiebeslissing gaat het bij de preferentietheorie om het onderscheid tussen enerzijds op

huis en gezin gerichte vrouwen en anderzijds de adaptieve vrouwen en de sterk carrièregerichte vrouwen (die immers een sterke voorkeur hebben voor betaald werk). De beslissing van op huis en gezin gerichte vrouwen om niet betaald te werken is volgens de preferentietheorie vooral het gevolg van de specifieke voorkeuren van deze vrouwen: op deze beslissing hebben financiële prikkels weinig invloed, aldus de preferentietheorie. Ondanks de stelling in de preferentietheorie dat de diverse leefstijlvoorkeuren in alle opleidingslagen voorkomen, zijn laagopgeleide vrouwen oververtegenwoordigd in de groep vrouwen met een op huis en gezin georiënteerde levensstijl. Of dat het gevolg is van socialisatie of een kwestie van zelfselectie (vrouwen die niet geïnteresseerd zijn in een loopbaan, maar in een huishouden en gezin, investeren minder in opleiding), blijft hier in het midden: feit is dat er een relatie bestaat tussen de op huis en gezin georiënteerde leefstijlvoorkeuren en een lagere arbeidsparticipatie onder laagopgeleide vrouwen (Versantvoort 2000; Crompton en Lyonette 2005; Debacker 2008). Op basis van de preferentietheorie luidt de verwachting dat vanwege hun op huis en gezin gerichte levensstijlvoorkeuren, laagopgeleide vrouwen minder vaak participeren op de arbeidsmarkt dan hogeropgeleide vrouwen. Volgens dezelfde theorie zijn vrouwen met op huis gerichte voorkeuren minder gevoelig voor financiële prikkels. Hieruit volgt dat financieel-economische factoren naar verwachting relatief weinig invloed hebben op de participatiebeslissing van laagopgeleide vrouwen (t.o.v. hogeropgeleide vrouwen).

Op basis van de roltheorie en de rationele-keuzetheorie (met sociale normen als restrictie in rationeel keuzegedrag) valt te verwachten dat naarmate de sociale normen in de groep sterker zijn, ze een sterkere invloed hebben op het gedrag (Van der Lippe en Siegers 1994; Lindbeck 1997; Siegers 1998). Dat betekent dat vrouwen in een sociale context met normen die betaald werk sterk afwijzen, de beslissing om betaald te werken minder snel zullen maken dan vrouwen in een context met minder afwijzende of zelfs stimulerende normen. Omdat de sociale context waarin laagopgeleide vrouwen opgroeiden en leven, naar verwachting maakt dat zij relatief traditionele normen en opvattingen hebben (vergeleken met hogeropgeleide vrouwen, die naar verwachting modernere opvattingen hebben), kan eveneens worden verwacht dat de invloed van die normen op de arbeidsparticipatiebeslissing van laagopgeleide vrouwen relatief sterk is. Tegelijkertijd kan dan worden verondersteld dat laagopgeleide vrouwen, door de voorziene sterke invloed van sociaal-culturele factoren, minder ontvankelijk zullen zijn voor financiële prikkels dan hogeropgeleide vrouwen. Immers, met sterke normen is er minder ruimte om te reageren op financiële prikkels.

Concluderend luidt de verwachting dat het verschil in arbeidsparticipatie tussen laag- en hogeropgeleide vrouwen vooral toe te schrijven is aan het feit dat bij laagopgeleide vrouwen sociaal-culturele factoren een groter gewicht hebben in de participatiebeslissing dan bij hogeropgeleide vrouwen. Dit betekent niet dat we verwachten dat financieel-economische factoren geen enkele rol spelen in de participatiebeslissing van laagopgeleide vrouwen. Maar wel verwachten we dat de verschillen in het gewicht tussen laag- en hogeropgeleide vrouwen bij de financieel-economische factoren minder groot zijn dan bij de sociaal-culturele factoren. Het verschil in arbeidsparticipatie tussen laag-

en hogeropgeleide vrouwen is naar verwachting vooral het gevolg van verschillen in het gewicht van sociaal-culturele factoren. De hypothese luidt:

Hypothese 1

Het verschil in arbeidsparticipatie tussen laag- en hogeropgeleide vrouwen is vooral toe te schrijven aan een groter gewicht van sociaal-culturele factoren in de participatiebeslissing van laagopgeleide vrouwen ten opzichte van hogeropgeleide vrouwen, niet aan een groter gewicht van financieel-economische factoren.

3.3.2 De urenbeslissing van laag- en hogeropgeleide vrouwen

Wat betreft de wekelijkse arbeidsduur luidt de vraag: wat is van invloed op het aantal uren dat vrouwen werken (als zij eenmaal de keuze om te participeren gemaakt hebben), en hoe zijn de verschillen tussen werkende laag- en hogeropgeleide vrouwen op dat punt te verklaren?

In de arbeidsaanbodtheorie is de wekelijkse arbeidsduur het resultaat van een afweging tussen enerzijds het nettoloon voor een uur werk, en anderzijds de waarde die men toekent aan datzelfde uur aan vrije tijd (of zorgtijd). Vanwege de tegenovergestelde invloed van het substitutie- en het inkomenseffect op de arbeidsduur, is het niet mogelijk verwachtingen te formuleren over de invloed van financieel-economische factoren op de urenbeslissing van laag- en hogeropgeleide werkende vrouwen. Empirisch onderzoek wijst echter uit dat er bij opleiding en arbeidsduur sprake is van een dominant substitutie-effect: vrouwen met een hoge opleiding kiezen er kennelijk voor om relatief veel uren betaald te werken, omdat dat voor hen relatief aantrekkelijk is in financiële termen (en omdat vrije tijd relatief duur is). Voor het formuleren van verwachtingen over de invloed van sociaal-culturele factoren op de arbeidsduur biedt de arbeidsaanbodtheorie weinig aanknopingspunten, behalve het gegeven dat vrouwen met een sterke voorkeur voor vrije tijd of tijd voor zorgtaken minder snel bereid zullen zijn een extra uur betaald te werken ten koste van een uur aan (vrije) tijd thuis.

De preferentietheorie stelt dat een groot deel van de vrouwen (60% tot 80% van alle vrouwen) tot de adaptieve groep hoort (Hakim 2000, 2002). Adaptieve vrouwen, zo stelt de preferentietheorie, zijn gevoeliger voor financiële prikkels dan de sterk op (t)huis en de sterk op carrière georiënteerde vrouwen. Als adaptieve vrouwen inderdaad het meest gevoelig zijn voor financiële prikkels, dan zullen deze vrouwen naar verwachting dus ook meer (uren) betaald werken naarmate het voor hen financieel aantrekkelijker is om dat te doen. Evenzo zullen vrouwen minder uren betaald werken naarmate het financieel minder oplevert. Aangezien voor laagopgeleide vrouwen betaald werk in financieel opzicht minder aantrekkelijk is dan voor hogeropgeleide vrouwen, zijn financieel-economische factoren naar verwachting relatief belangrijk voor het verklaren van verschillen in de arbeidsduur tussen werkende laag- en hogeropgeleide vrouwen.

Vanuit de theorievorming over sociale normen kan een vergelijkbare redenering worden afgeleid over de invloed van sociale normen op de arbeidsduur. Ook de invloed van normen en opvattingen is naar verwachting bij de urenbeslissing minder sterk dan bij

de participatiebeslissing: werkende vrouwen hebben immers de meer principiële beslissing om betaald te werken al gemaakt, en de gevoeligheid voor financiële prikkels is naar verwachting groter voor vrouwen met minder restrictieve normen en opvattingen. De gevoeligheid voor financiële prikkels is naar verwachting het grootst 'on the range between both extremes on the norm' (Van der Lippe en Siegers 1994: 123). Dat wil niet zeggen dat vrouwen met kleine deeltijdbanen niet zouden kunnen afwijken in hun opvattingen, voorkeuren en normen van vrouwen die (bijna) voltijds werken. Vrouwen werken waarschijnlijk wel degelijk meer uren naarmate zij modernere opvattingen hebben. We verwachten echter dat financieel-economische factoren meer invloed hebben op de wekelijkse arbeidsduur dan sociaal-culturele.

Aangezien laagopgeleide vrouwen geconfronteerd worden met relatief minder aantrekkelijke financieel-economische omstandigheden (zoals een lagere verdien capaciteit), hebben die factoren bij hen naar verwachting een sterkere invloed op de arbeidsduur dan bij hogeropgeleide vrouwen. Het verschil in arbeidsduur tussen laag- en hogeropgeleide vrouwen is dus naar verwachting vooral toe te schrijven aan een groter gewicht van financieel-economische factoren in de urenbeslissing van laagopgeleide vrouwen. In hypothesevorm:

Hypothese 2

Het verschil in wekelijkse arbeidsduur tussen werkende laag- en hogeropgeleide vrouwen is vooral toe te schrijven aan een groter gewicht van financieel-economische factoren in de urenbeslissing van laagopgeleide vrouwen ten opzichte van hogeropgeleide vrouwen, niet aan een groter gewicht van sociaal-culturele factoren.

3.3.3 De participatiebeslissing van laagopgeleide vrouwen onderling

Laagopgeleide vrouwen vertonen onderling naar verwachting niet zoveel variatie in sociaal-culturele en financieel-economische factoren, althans minder dan wanneer we laagopgeleide vrouwen en hogeropgeleide vrouwen op die aspecten met elkaar vergelijken. Het zou echter te ver gaan om te stellen dat er binnen de groep laagopgeleide vrouwen geen variatie bestaat in hun verdien capaciteit en in hun huishoudinkomen. Evengoed kunnen en zullen zij onderling verschillen in hun voorkeuren en opvattingen als gaat om betaald werk en het combineren van arbeid en zorg.

We verwachten (net als bij laag- en hogeropgeleide vrouwen) dat het verschil in arbeidsparticipatie tussen laagopgeleide vrouwen onderling vooral toe te schrijven is aan sociaal-culturele factoren. Laagopgeleide vrouwen die sterk hechten aan het zorgen voor het huis en gezin, en laagopgeleide vrouwen die traditionele normen en opvattingen hebben, zullen minder geneigd zijn te participeren op de arbeidsmarkt dan laagopgeleide vrouwen met minder uitgesproken voorkeuren, opvattingen en normen. In termen van de arbeidsaanbodtheorie is het verschil tussen wel en niet werkende laagopgeleide vrouwen toe te schrijven aan verschillen in het reserveringsloon. Laagopgeleide vrouwen met relatief moderne normen, opvattingen en voorkeuren zullen bij een min of meer gelijke verdien capaciteit op de arbeidsmarkt (het betreft immers allemaal laagopgeleide vrouwen) wel bereid zijn om te werken, terwijl de vrouwen met

traditionele normen en opvattingen en op huis en gezin gerichte voorkeuren dat niet zijn. De hypothese luidt als volgt:

Hypothese 3

Het verschil in arbeidsparticipatie tussen laagopgeleide vrouwen onderling is vooral toe te schrijven aan een groter gewicht van sociaal-culturele factoren ten opzichte van financieel-economische factoren.

3.3.4 De urenbeslissing van laagopgeleide vrouwen onderling

Als laatste van de vier onderzoeksvragen gaat in dit onderzoek de aandacht uit naar de verschillen in de wekelijkse arbeidsduur tussen werkende laagopgeleide vrouwen onderling. Waarom werkt een deel van de laagopgeleide vrouwen een paar uur per week, terwijl een ander deel een grotere deeltijdbaan heeft of (nagenoeg) voltijds werkt? Net als bij de hypothese over de verschillen tussen werkende laag- en hogeropgeleide vrouwen is vanuit de theorievorming over sociaal-culturele factoren de verwachting af te leiden dat vrouwen die moderner denken over de arbeidsdeelname van vrouwen, meer uren betaald werken dan traditioneler ingestelde vrouwen. Deze verwachting geldt voor zowel vrouwen in het algemeen als, in dit geval, binnen de groep laagopgeleide vrouwen. Hoewel er tot op zekere hoogte onderlinge verschillen in normen, opvattingen en voorkeuren te verwachten zijn die samenhangen met de arbeidsduur, verwachten we dat het verschil in arbeidsduur vooral toe te schrijven is aan financieel-economische factoren. De verwachting is, samengevat, dat de urenbeslissing van werkende laagopgeleide vrouwen relatief gevoelig is voor financiële prikkels (financieel-economische factoren). De bijbehorende hypothese luidt:

Hypothese 4

Het verschil in wekelijkse arbeidsduur tussen werkende laagopgeleide vrouwen onderling is vooral toe te schrijven aan een groter gewicht van financieel-economische factoren ten opzichte van sociaal-culturele factoren.

3.4 Methode

De in dit hoofdstuk geformuleerde hypothesen worden in volgende hoofdstukken empirisch getoetst. De opbouw van de analyses is steeds min of meer vergelijkbaar. Eerst kijken we naar de invloed van financieel-economische en sociaal-culturele factoren op de arbeidsparticipatie en de arbeidsduur van vrouwen in het algemeen. Met ‘algemeen’ wordt bedoeld dat we niet meteen het onderscheid naar opleidingsniveau aanbrengen, maar opleidingsniveau in eerste instantie als verklarende variabele in het model opnemen. Op die manier ontstaat een algemeen beeld van de invloed die financieel-economische en sociaal-culturele factoren (en overigens ook enkele relevante demografische en achtergrondkenmerken) hebben op het arbeidsaanbod van vrouwen. Welk model geschikt is, verschilt naar gelang de aard van de afhankelijke variabele. Bij de participatiebeslissing kent de afhankelijke variabele slechts twee categorieën: een vrouw werkt wel of niet. De analysetechniek die geschikt is als de afhankelijke variabele, zoals

hier, uit twee categorieën bestaat, is logistische-regressieanalyse. De analyse geeft weer hoe de kans op arbeidsparticipatie toe- of afneemt onder invloed van de verklarende variabelen in het model (financieel-economische, sociaal-culturele en achtergrondkenmerken).¹

Het aantal werkuren is een continue variabele die loopt van minimaal 1 tot maximaal 40 uur per week. Met een dergelijke afhankelijke variabele is lineaire-regressieanalyse geschikt (ook *ordinary least-squares method* of kleinstekwadratenmethode genoemd). Hierbij dient echter rekening gehouden te worden met het feit dat de participatie- en urenbeslissing wellicht niet los staan van elkaar. Zo verwachten we dat vrouwen eerst principieel bereid zijn om betaald te werken, alvorens ze de beslissing maken over het aantal uren. Als de participatie- en urenbeslissing op deze of andere wijze inderdaad aan elkaar gerelateerd zijn, geeft een analyse die uitsluitend op werkende vrouwen plaatsvindt geen zuiver beeld van de factoren die de arbeidsduur beïnvloeden. Met een Heckman-selectiemodel is het wel mogelijk de effecten op het aantal gewerkte uren van werkende vrouwen zuiver te schatten. Een dergelijk model controleert voor de (geschatte) kans dat vrouwen al participeren (Heckman 1979; Blau en Kahn 2007; Evers et al. 2008).

Het doel van de analyses is om zicht te krijgen op het gewicht van financieel-economische en sociaal-culturele factoren in de arbeidsbeslissingen van vrouwen. Daartoe voegen we om de beurt sets van verklarende variabelen toe aan het model. Enerzijds ontstaat hiermee zicht op wat financieel-economische en sociaal-culturele factoren op zichzelf bijdragen aan het verklaren van de arbeidsparticipatie en de wekelijkse arbeidsduur. Anderzijds is het mogelijk na te gaan of en hoe de invloed van variabelen verandert door het toevoegen of weglaten van andere (sets van) variabelen. Dergelijke veranderingen in effecten duiden op mogelijke onderlinge relaties tussen de verklarende variabelen. Daarom presenteren we de modellen stapsgewijs (met alleen achtergrondkenmerken, achtergrondkenmerken met financieel-economische variabelen, en achtergrondkenmerken met sociaal-culturele variabelen). In het uiteindelijke ‘volledige’ model zijn alle variabelen opgenomen. Daarnaast kijken we, ter beoordeling van de relevantie van de factoren, naar de verklaarde variantie. Deze zegt hoe goed de arbeidsparticipatie of de arbeidsduur te verklaren is op basis van de variabelen die in het model zijn opgenomen. Naarmate de verklaarde variantie toeneemt, zijn de variabelen belangrijker voor de verklaring van de arbeidsparticipatie en de arbeidsduur.

Om het relatieve gewicht van de factoren te kunnen bepalen, presenteren we voor de volledige modellen ook steeds de gestandaardiseerde effecten (*odds ratios* bij de logistische modellen en gestandaardiseerde regressiecoëfficiënten bij de lineaire-regressiemodellen). In economische analyses kijkt men meestal naar de marginale effecten in plaats van naar coëfficiënten. Het marginale effect geeft aan wat de verwachte impact is van een kleine verandering in de betreffende variabele op de afhankelijke variabele (de kans op arbeidsparticipatie of een langere wekelijkse arbeidsduur). Het marginale effect wordt berekend voor het gemiddelde van de steekproef of, anders gezegd, voor een gemiddeld individu in de steekproef (Long en Freese 2006). Bij logistische modellen kunnen er

technische bezwaren kleven aan de interpretatie van marginale effecten (Cameron en Trivedi 2009). Daarom kijken we zowel naar de sterkte van de regressiecoëfficiënten als van de marginale effecten. Uiteindelijk gaat het om de sets of ‘bundels’ van financieel-economische en sociaal-culturele variabelen. Omdat het niet uit te sluiten is dat er onderlinge relaties tussen de variabelen bestaan waarvoor we niet controleren, is het technisch niet zuiver om de effecten zonder meer bij elkaar op te tellen. Bij de interpretatie geldt echter wel dat grote effecten meer gewicht in de schaal leggen dan kleine effecten, en dus ook dat enkele grote gewichten zwaarder wegen dan een of enkele kleine effecten.

Als deze stappen zijn doorlopen, gaat het vervolgens om het achterhalen van verschillen in het gewicht van financieel-economische en sociaal-culturele factoren in de arbeidsbeslissingen van laag- en hogeropgeleide vrouwen, en van de betekenis van de eventuele gevonden verschillen in gewicht voor de verklaring van de lage arbeidsdeelname van laagopgeleide vrouwen: is bij laagopgeleide vrouwen de invloed van sociaal-culturele factoren inderdaad sterker dan bij hogeropgeleide vrouwen als het gaat om de participatiebeslissing? En hebben sociaal-culturele factoren ook de grootste invloed op de kans op arbeidsparticipatie binnen de groep laagopgeleide vrouwen? De analyses zijn bij deze stap primair gericht op het achterhalen van verschillen in het gewicht van financieel-economische en sociaal-culturele factoren op achtereenvolgens de arbeidsparticipatie- en arbeidsduurbeslissing van laag- en hogeropgeleide vrouwen. Door tussen de groepen de eventuele verschillen in het effect van financieel-economische en sociaal-culturele factoren op de arbeidsbeslissingen te analyseren (nadat in eerste instantie de effecten van beide factoren binnen de opleidingsgroepen zijn geanalyseerd), ontstaat zicht op verschillen in het gewicht van beide factoren per opleidingscategorie. Op basis van de resultaten beredeneren we vervolgens wat dit zegt over de verklaring van de relatief lage arbeidsdeelname van laagopgeleide vrouwen (dus het verschil in arbeidsparticipatie en wekelijkse arbeidsduur ten opzichte van hogeropgeleide vrouwen). Dit betekent dat de modellen niet een verschilscore als afhankelijke variabele hebben (bv. procentpunten verschil in arbeidsparticipatie of gemiddeld aantal uren dat laagopgeleide vrouwen minder per week werken), maar dat de aandacht primair gericht is op het achterhalen van verschillen in het gewicht van financieel-economische en sociaal-culturele factoren tussen de groepen. Dit achterhalen van verschillen kan gedaan worden door per verklarende variabele een interactieterm met het opleidingsniveau (laag, middelbaar, hoog) in het model op te nemen. Dergelijke interactietermen zijn echter gevoelig voor hoge samenhang tussen de variabelen (multicollineariteit), waardoor de analyses mogelijk minder betrouwbare resultaten opleveren. Bovendien is bij interactietermen moeilijk het gewicht van de variabelen binnen de interactieterm vast te stellen en zijn marginale effecten moeilijk te berekenen (Brambor et al. 2006). Een alternatief is om aparte modellen voor de opleidingsgroepen te schatten en de effecten in de afzonderlijke modellen onderling met elkaar te vergelijken. We doen dan als het ware alsof de groepen volledig onafhankelijk zijn van elkaar. Dat zijn ze echter niet, en het is belangrijk om rekening te houden met die afhankelijkheid om tot betrouwbare resultaten te komen (Hoetker 2004). Als dat niet gebeurt, dan worden de

standaardfouten bij de effecten van de variabelen onderschat en bestaat de kans dat verbanden onterecht statistisch significant worden bevonden. Een techniek die rekening houdt met de onderlinge afhankelijkheid tussen groepen is *Seemingly Unrelated Estimation* (SUEST) (Clogg et al. 1995; Weesie 1999). Met deze techniek worden de regressiemodellen voor de groepen simultaan geschat. Tegelijkertijd wordt er rekening gehouden met de onderlinge relaties tussen de variabelen voor de verschillende groepen. De techniek is toepasbaar bij zowel logistische- als lineaire-regressiemodellen. Een modeltest geeft aan of er verschillen tussen de modellen van de groepen bestaan. Per verklarende variabele kan vervolgens met Wald-toetsen worden nagegaan of de coëfficiënten voor de groepen onderling van elkaar afwijken, om zo de robuustheid van de resultaten te testen (zie Mandemakers en Dykstra 2007; Mulder et al. 2008 voor Nederlandse toepassingen).

3.5 Samenvatting

De gedachte dat het combineren van financieel-economische en sociaal-culturele factoren belangrijk is voor het begrijpen van de (ongelijke) arbeidsdeelname van vrouwen, is op zichzelf niet nieuw. Toch is een gecombineerde benadering nog verre van gemeengoed. In veel onderzoek wordt de verklaring voor de (ongelijke) arbeidsdeelname van vrouwen gezocht bij ofwel financieel-economische ofwel sociaal-culturele factoren. Wel zijn er theorieën waarin tot op zekere hoogte sprake is van een combinatie van beide factoren. Zo doen sociale normen hun intrede in de rationele-keuzetheorie. Hoewel er dan sprake is van een combinatie (al is het misschien beter te spreken van het incorporeren van sociale normen in het economisch model), blijft een deel van de sociaal-culturele factoren (namelijk de opvattingen en voorkeuren van vrouwen zelf) nog altijd buiten zicht.

Een kwestie die nadrukkelijk naar voren komt op het moment dat wetenschappers financieel-economische en sociaal-culturele factoren willen combineren (in plaats van iets te 'lenen' uit een andere discipline of theorie), betreft de wisselwerking tussen financieel-economische en sociaal-culturele factoren. Zijn voorkeuren en opvattingen van vrouwen wel rechtstreeks van invloed op hun arbeidsmarktgedrag? Of worden die (mede) beïnvloed door de financieel-economische omstandigheden waarin de vrouwen zich bevinden? De huidige kennis over de onderlinge relaties tussen beide factoren suggereert dat het vooral over een wederkerige relatie gaat.

Gegeven de huidige stand van zaken in de theorievorming over (het combineren van) financieel-economische en sociaal-culturele factoren in een gemeenschappelijk kader, lijkt het vooralsnog niet mogelijk om tot een echt geïntegreerd kader, oftewel een interdisciplinaire aanpak, te komen. Daarom kiezen we in dit proefschrift voor een multidisciplinaire benadering, waarbij we de invloed nagaan van zowel financieel-economische als sociaal-culturele factoren op de arbeidsdeelname van vrouwen, en op de geringe arbeidsdeelname van laagopgeleide vrouwen in het bijzonder. De vernieuwing ligt daarmee vooral bij de hypothesevorming en bij de empirische analyses, waarin zowel financieel-economische als sociaal-culturele factoren aan bod komen.

Op basis van de theorieën zijn vervolgens vier hypothesen geformuleerd. De eerste hypothese heeft betrekking op het verschil in arbeidsparticipatie tussen laag- en hogeropgeleide vrouwen, en luidt:

Hypothese 1

Het verschil in arbeidsparticipatie tussen laag- en hogeropgeleide vrouwen is vooral toe te schrijven aan een groter gewicht van sociaal-culturele factoren in de participatiebeslissing van laagopgeleide vrouwen ten opzichte van hogeropgeleide vrouwen, niet aan een groter gewicht van financieel-economische factoren.

De hypothese over het verschil in de wekelijkse arbeidsduur van werkende laag- en hogeropgeleide vrouwen luidt:

Hypothese 2

Het verschil in wekelijkse arbeidsduur tussen werkende laag- en hogeropgeleide vrouwen is vooral toe te schrijven aan een groter gewicht van financieel-economische factoren in de urenbeslissing van laagopgeleide vrouwen ten opzichte van hogeropgeleide vrouwen, niet aan een groter gewicht van sociaal-culturele factoren.

Als het perspectief zich toespitst op het verklaren van verschillen in de arbeidsdeelname tussen laagopgeleide vrouwen onderling, blijft de redenering grotendeels dezelfde:

Hypothese 3

Het verschil in arbeidsparticipatie tussen laagopgeleide vrouwen onderling is vooral toe te schrijven aan een groter gewicht van sociaal-culturele factoren ten opzichte van financieel-economische factoren.

Hypothese 4

Het verschil in wekelijkse arbeidsduur tussen werkende laagopgeleide vrouwen onderling is vooral toe te schrijven aan een groter gewicht van financieel-economische factoren ten opzichte van sociaal-culturele factoren.

Tot slot hebben we in dit hoofdstuk uiteengezet hoe we de hypothesen gaan toetsen. Dit gebeurt aan de hand van multivariate modellen, waarbij eerst om de beurt financieel-economische en sociaal-culturele factoren aan het model met achtergrondkenmerken worden toegevoegd. Vervolgens gaat het om het achterhalen van de verschillen tussen vrouwen naar opleidingsniveau (laag, middelbaar, hoog) en binnen de groep laagopgeleide vrouwen. Hiervoor gebruiken we een methode die rekening houdt met het feit dat de groepen niet geheel los staan van elkaar. We toetsen zowel de verschillen tussen de modellen als de verschillen tussen de coëfficiënten.

Noot

- 1 In het programma Stata kan logistische-regressieanalyse op twee manieren worden uitgevoerd. Logit geeft de (ongestandaardiseerde) regressiecoëfficiënten, logistic geeft de gestandaardiseerde *odds ratios*. *Odds ratios* zijn gebruikelijker in sociologische studies, omdat ze onderling vergelijkbaar zijn. De vervolganalyse, die gericht is op het vergelijken van groepen vrouwen (naar opleiding en herkomst), werkt echter standaard met de ongestandaardiseerde coëfficiënten. Daarom presenteren we zowel de gestandaardiseerde als de ongestandaardiseerde coëfficiënten.

4

De arbeidsparticipatie van laag-, middelbaar- en hoogopgeleide moeders

Een artikel gebaseerd op hoofdstuk 4 en 5 getiteld 'A matter of culture and cost? A comparison of the employment decisions made by mothers with a lower, intermediate and higher level of education in the Netherlands' is geaccepteerd voor publicatie in Work, Employment and Society (nog te verschijnen).

4.1 Waarom werken laagopgeleide vrouwen minder vaak buitenshuis dan hogeropgeleide vrouwen?

Hoe komt het dat laagopgeleide vrouwen minder vaak betaald werken dan hogeropgeleide vrouwen? Is dat overwegend het gevolg van financieel-economische factoren (ze kunnen minder verdienen, kinderopvang legt een groot beslag op het inkomen)? Of hebben laagopgeleide vrouwen traditionelere normen, opvattingen en voorkeuren en zijn ze meer op huis en gezin gericht dan op betaald werk? Dit hoofdstuk staat in het teken van het beantwoorden van de eerste onderzoeksvraag van dit proefschrift. Deze luidt: in hoeverre is het verschil in arbeidsparticipatie tussen laag- en hogeropgeleide vrouwen toe te schrijven aan verschillen in het gewicht van financieel-economische dan wel van sociaal-culturele factoren in de participatiebeslissing van vrouwen met verschillende opleidingsniveaus?

In hoofdstuk 3 is de verwachting geformuleerd dat het verschil in arbeidsparticipatie tussen laag- en hogeropgeleide vrouwen vooral toe te schrijven is aan een groter gewicht van sociaal-culturele factoren in de participatiebeslissing van laagopgeleide vrouwen ten opzichte van hogeropgeleide vrouwen, niet aan een groter gewicht van financieel-economische factoren (hypothese 1). Dat vermoeden bestaat omdat enkele theorieën erop wijzen dat financiële prikkels slechts een bescheiden invloed hebben op vrouwen met traditionele opvattingen, normen en op huis en gezin gerichte voorkeuren. Aangezien er aanleiding is om te verwachten dat laagopgeleide vrouwen traditionelere voorkeuren, opvattingen en normen hebben dan hogeropgeleide vrouwen, volgt de verwachting dat vooral sociaal-culturele factoren ten grondslag liggen aan de geringe arbeidsparticipatie van laagopgeleide vrouwen. In dit hoofdstuk gaan we na of die verwachting klopt.

Zoals al in hoofdstuk 1 van dit proefschrift is aangegeven, heeft dit hoofdstuk betrekking op moeders met kind(eren) van maximaal 12 jaar oud. Hoewel we daarmee de groep waarover we uitspraken kunnen doen beperken tot moeders met jonge kinderen, is deze toespitsing juist interessant, omdat het arbeidsmarktgedrag van vrouwen sterk samenhangt met de zorgtaken die zij thuis hebben. In paragraaf 4.2 gaan we in op de gegevens die we in dit hoofdstuk gebruiken. Ook komt daar aan bod hoe de financieel-economische en sociaal-culturele factoren gemeten zijn. In paragraaf 4.3 volgen de analyses. De blik is uiteraard gericht op het verschil in arbeidsparticipatie tussen laag- en hogeropgeleide moeders. Eerst gaan we echter na hoe financieel-economische en sociaal-culturele factoren van invloed zijn op de arbeidsparticipatie van moeders in het algemeen, met opleiding als een van de verklarende variabelen in het model. Daarna schatten we de modellen voor de verschillende opleidingsgroepen en gaan we in op de verschillen in de invloed van financieel-economische en sociaal-culturele factoren op de participatiebeslissing van moeders met verschillende opleidingsniveaus. Op basis van deze resultaten gaan we na in hoeverre onze verwachting uitkomt en komen we terug op de onderzoeksvraag van dit hoofdstuk. Paragraaf 4.4 is een samenvatting van dit hoofdstuk.

4.2 Gebruikte data en operationalisering

In dit hoofdstuk maken we gebruik van gegevens uit het Gebruikersonderzoek kinderopvang 2004 (verder aangeduid als GKO'04, zie bijlage A) van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Deze gegevens werden oorspronkelijk verzameld om de relatie tussen kinderopvang en de arbeidsdeelname van moeders te onderzoeken (zie Portegijs et al. 2006; Ooms et al. 2007). Voor dit onderzoek werden in maart 2004 ruim 2000 moeders ondervraagd via een schriftelijke enquête. De alleenstaande moeders (127 moeders in de steekproef) laten we hier buiten beschouwing; het kleine aantal is ontoereikend voor de analyse naar de verschillen tussen de opleidingsgroepen. Nadat een aantal onvolledige vragenlijsten uitgesloten is, bestaat de uiteindelijke onderzoeksgroep voor de analyses in dit en het volgende hoofdstuk uit 1708 gehuwde of samenwonende moeders met ten minste één kind van 12 jaar of jonger.

De analyses in dit hoofdstuk gaan dus over getrouwde of samenwonende moeders met een jongste kind van maximaal 12 jaar oud. Hetzelfde geldt voor de generaliseerbaarheid van de resultaten. Het gaat dus niet over de arbeidsbeslissingen van vrouwen in het algemeen. Zo zullen sterk carrièrerichte vrouwen, die vaak geen kinderen hebben (Hakim 2000), ondervertegenwoordigd zijn in de steekproef, en ontbreken jonge vrouwen die (nog) geen kinderen hebben, moeders met oudere kinderen en alleenstaande moeders.

In de vragenlijst is naar allerlei inkomensgegevens gevraagd, evenals naar kinderopvangkosten. Aan de ene kant is het een mogelijke beperking dat de financieel-economische variabelen niet zijn ontleend aan registraties van bijvoorbeeld de Belastingdienst, maar door de respondenten zelf zijn opgegeven. Daardoor zijn ze waarschijnlijk minder nauwkeurig. Aan de andere kant ontbreken in fiscale registraties sociaal-culturele factoren. Aangezien we tegelijkertijd de invloed van financieel-economische en sociaal-culturele factoren willen nagaan, weegt het voordeel van een enquête waarin beide soorten gegevens voorhanden zijn zwaarder dan de potentiële nadelen. Wat betreft de sociaal-culturele factoren is in het GKO'04 gevraagd naar het belang dat moeders hechten aan betaald werk, is er geïnformeerd naar verschillende emancipatieopvattingen en is er gevraagd naar kenmerken van de sociale omgeving (zowel tijdens de opvoeding van de vrouwen als in het heden). Door de combinatie van onderwerpen biedt het bestand goede mogelijkheden om de invloed van financieel-economische en sociaal-culturele factoren op de arbeidsdeelname in kaart te brengen. Het probleem van reeds bestaande gegevens is echter dat hun mogelijkheden niet altijd geheel overeenkomen met de vereisten voor het beantwoorden van de onderzoeksvragen. Daardoor laat de operationalisering soms te wensen over (zie verder § 4.2.3 en § 4.2.4).

4.2.1 Het opleidingsniveau en de arbeidsdeelname van de moeders

Het opleidingsniveau en de arbeidsdeelname van de moeders zijn centrale kenmerken in dit onderzoek. Van de moeders in de steekproef is 29% laagopgeleid. Er zijn geen moeders die de basisschool niet hebben afgemaakt, en slechts voor een enkeling is

het basisonderwijs het hoogst bereikte opleidingsniveau (1%). 16% heeft een diploma van een lagere beroepsopleiding en 12% heeft de mavo als hoogst afgeronde opleiding. De helft van de moeders is middelbaaropgeleid; met name het aandeel moeders met een afgeronde mbo-opleiding is groot (40%). Het aandeel hoogopgeleide vrouwen bedraagt 20%, waarbij het meestal gaat om een hbo-diploma (16%), en in mindere mate om een universitair diploma (4%). Deze cijfers zijn vergelijkbaar met de CBS-cijfers over moeders in Nederland (Hartgers en Portegijs 2009).

Het aandeel moeders dat minimaal een uur per week participeert op de arbeidsmarkt, bedraagt in dit onderzoek 69%. Dit percentage ligt hoger dan het netto-arbeidsparticipatiecijfer van moeders met jonge kinderen rond 2004 van het CBS (60% en 61% in resp. 2003 en 2005, vgl. Beckers et al. 2009: 86). Dit is te verklaren door de ruimere definitie die we in dit onderzoek hanteren; in tabel 4.1 zijn immers alle moeders die 1 uur per week betaald werken meegerekend. De CBS-cijfers daarentegen betreffen uitsluitend vrouwen die ten minste 12 uur per week werken.

Tabel 4.1

Arbeidsparticipatie van moeders en wekelijkse arbeidsduur van werkende moeders, 2004
(in procenten en uren per week)

	laag	middelbaar	hoog	totaal
participeert niet	42	29	18	31
participeert wel	58	71	82	69
ww. (excl. niet-werkenden)				
1-11 uur p/w	29	23	12	22
12-19 uur p/w	37	32	24	31
20-27 uur p/w	27	33	39	33
28-34 uur p/w	5	9	16	10
35-40 uur p/w	2	3	9	4
gemiddelde arbeidsduur werkende moeders (excl. niet- werkenden) in uren per week	15,7	17,8	21,9	18,3
(n)	(502)	(866)	(340)	(1708)

Bron: SCP (GKO'04)

Zoals verwacht, stijgt de arbeidsparticipatie met het opleidingsniveau van de moeder: van de laagopgeleide moeders werkt 58% buitenshuis, van de middelbaaropgeleide moeders 71% en van de hoogopgeleide moeders 82%.

Net als de arbeidsparticipatie neemt de arbeidsduur van de moeders toe met het opleidingsniveau. Als zij eenmaal werken, doen laagopgeleide moeders dat gemiddeld voor

bijna twee dagen per week (15,7 uur). Middelbaaropgeleide moeders werken gemiddeld bijna 18 uur per week, en hoogopgeleide moeders 22 uur. Zoals verwacht, zijn de laagopgeleide moeders oververtegenwoordigd in de kleine deeltijdbanen van minder dan 20 uur per week. Hogeropgeleide moeders werken het meest tussen de 20 en 27 uren per week. Fulltime werkende moeders zijn schaars; slechts 4 % van de moeders geeft aan 35 uur of meer per week te werken (vgl. Beckers et al. 2009). Hoogopgeleide moeders werken het vaakst voltijds, maar ook van hen heeft minder dan een op de tien een voltijd baan (35 uur of meer).

4.2.2 Leeftijd, gezinssamenstelling en kenmerken van de partner

Om de invloed van financieel-economische en sociaal-culturele factoren op de arbeidsbeslissingen van moeders zo zuiver mogelijk in kaart te brengen, dient gecontroleerd te worden voor een aantal kenmerken waarvan bekend is dat ze samenhangen met de arbeidsdeelname. Dit zijn de leeftijd van de moeder, het aantal kinderen in het huishouden en de leeftijd van het jongste kind. Zo vertoont leeftijd vaak geen lineair verband met arbeidsdeelname: vrouwen in de middencategorie, tussen de 25 en 44 jaar, participeren vaker dan jongere en oudere vrouwen. Om hiervoor te corrigeren zijn de variabelen 'leeftijd' en 'leeftijd in het kwadraat' in de analyse opgenomen. De gezinssamenstelling is met twee variabelen gemeten: het aantal kinderen en de leeftijdscategorie van het jongste kind (0-3 jaar of 4-12 jaar). De leeftijd van de partner en zijn opleidingsniveau (in drie categorieën) nemen we op als partnerkenmerken. Tabel 4.2 laat zien dat de moeders gemiddeld iets ouder zijn dan 36 jaar en dat zij gemiddeld twee kinderen hebben. De laagopgeleide moeders blijken wat vaker dan de hogeropgeleide moeders een jongste kind in de basisschoollleeftijd te hebben. De hoogstopgeleide moeders hebben daarentegen vaker een kind van jonger dan 4 jaar. De partners van de moeders zijn gemiddeld wat ouder dan zichzelf. Grofweg de helft van de moeders heeft een partner met een vergelijkbaar opleidingsniveau als zichzelf.

Tabel 4.2

Achtergrondkenmerken van de moeders in de steekproef, totaal en naar opleidingsniveau, 2004 (in gemiddelden en procenten)

	totaal (n = 1708)		laag	middelbaar	hoog
	gemiddeld	standaard-deviatie			
leeftijd	36,4	5,8	37,5	35,6	36,5
aantal kinderen	2,1	0,9	2,2	2,1	2,1
leeftijdscategorie jongste kind (in %)					
0-3 jaar	51		39	55	62
4-12 jaar	49		61	45	38
leeftijd partner	38,9	6,4	40,1	38,4	38,6
opleiding partner (in %)					
laag	31		53	26	12
middelbaar	42		35	50	31
hoog	27		12	24	57

Bron: SCP (GKO'04)

4.2.3 Operationalisering van financieel-economische variabelen

Voor het nagaan van de invloed van financieel-economische factoren op het arbeidsaanbod hebben we gegevens nodig over het uurloon van de moeders, het inkomen van de partner, eventueel inkomen uit andere bronnen dan betaald werk (het niet-arbeidsinkomen: uitkeringen of subsidies van de overheid, inkomen uit vermogen) en de kosten van een uur formele kinderopvang. Deze variabelen vormen in dit hoofdstuk samen de financieel-economische factor.

In de vragenlijst zijn diverse vragen gesteld over de netto-inkomsten uit betaald werk en uit andere inkomensbronnen. De inkomensgegevens die we gebruiken voor de analyses zijn direct ontleend aan de antwoorden van de moeders op deze vragen. Zoals al in paragraaf 4.2.1 is opgemerkt, is een nadeel van inkomensgegevens die op deze manier gemeten zijn dat ze minder betrouwbaar kunnen zijn dan objectieve gegevens uit bijvoorbeeld registratiebestanden van de Belastingdienst. Omdat er vaak de nodige huiver bestaat om in enquêtes inkomensgegevens in te vullen, is ook non-respons een factor van betekenis. We zullen daarom stilstaan bij de mate waarin non-respons voorkomt bij de inkomensvariabelen, en de wijze waarop daarmee is omgegaan.

Het arbeidsinkomen van de moeders werd gemeten aan de hand van een vraag naar het nettomaandinkomen uit betaalde arbeid van de moeders die op het moment van het onderzoek werkten. Om het netto-uurloon te berekenen is dit maandloon vervolgens gedeeld door viermaal de wekelijkse contracturen. Via de enquête is het inkomen van 82% van de moeders bekend. Uiteraard hadden de vrouwen die op het moment van

onderzoek niet werkten, geen arbeidsinkomen. Echter, vanuit de arbeidsaanbodtheorie is het juist relevant te weten wat deze niet-werkende vrouwen zouden kunnen verdienen op de arbeidsmarkt als zij wel zouden participeren. Dat bedrag staat immers voor de financiële opbrengst per uur van betaald werken en heeft dus invloed op het arbeidsaanbod. Om die reden is het gebruikelijk om een ‘potentieel netto-uurloon’ te schatten: het bedrag dat niet-werkende vrouwen per uur zouden kunnen verdienen indien ze wel actief zouden zijn op de arbeidsmarkt. Volgens de gebruikelijke werkwijze is er voor het schatten van het potentiële uurloon een Heckman-model in twee stappen toegepast: eerst is de kans dat een vrouw werkt gemodelleerd. Hieruit volgt een variabele die vervolgens is opgenomen in de analyse die het uurloon van niet-werkende vrouwen voorspelt, op basis van gegevens van de werkende vrouwen in de steekproef (zie bijlage B1.1, te vinden via www.scp.nl bij het desbetreffende rapport). Op deze wijze krijgen niet-werkende vrouwen dus een potentieel uurloon toegekend dat lijkt op het uurloon van de vrouwen op wie zij lijken qua leeftijd, opleiding enzovoort. Tegelijkertijd echter wordt er rekening gehouden (door toevoeging van de variabele uit de eerste analyse,) met het feit dat zij op een fundamenteel punt van elkaar verschillen, namelijk in hun arbeidsparticipatie (ook wel selectiviteitscorrectie genoemd) (Mincer 1974; vgl. o.a. Van der Lippe 1993; Kok et al. 2007).

Als tweede inkomensbron is gevraagd naar het netto maandinkomen uit betaalde arbeid van de partner. Dit inkomen werd door 70% van de respondenten opgegeven. Voor een deel zijn de ontbrekende inkomensgegevens aangevuld door de veldwerkorganisatie (uit de registratie van achtergrondkenmerken van de respondenten). Voor het overige deel (ongeveer 5% tot 6% van de vrouwen zelf en rond de 20% van het inkomen van de partner) zijn deze ontbrekende inkomensgegevens bijgeschat. Dit is gedaan volgens een multiële-imputatiemethode met het softwarepakket Surfox. De verdeling van de inkomens met en zonder de bijgeschatte inkomensgegevens is vrijwel identiek. Op basis hiervan gaan we ervan uit dat we over betrouwbare inkomensgegevens beschikken. Beschrijvende gegevens over de inkomensvariabelen zijn te vinden in tabel 4.10. Naast het inkomen uit arbeid is gevraagd naar andere netto-inkomsten per maand (bv. uit uitkering, subsidies). Dit bedrag noemen we het niet-arbeidsinkomen. Anders dan bij het arbeidsinkomen is het moeilijk in te schatten of respondenten terecht opgeven wel of geen niet-arbeidsinkomen te ontvangen. Ook is niet precies duidelijk wat zijzelf wel en niet hebben meegerekend. De nauwkeurigheid van deze variabele kan dan ook te wensen overlaten.

Tot slot werden de kosten van een uur formele kinderopvang gemeten aan de hand van de kosten die ouders hier zelf aan betalen, dus na aftrek van eventuele subsidies van de werkgever en overheid. Er is een voorspelde prijs van een uur formele kinderopvang berekend voor niet-gebruikers. Dat is dus de geschatte prijs die niet-gebruikers zouden betalen als zij wel kinderopvang zouden gebruiken. Deze voorspelling is gebaseerd op kenmerken die van invloed zijn op die kosten voor ouders, zoals het opleidingsniveau, het inkomen van de partner en het niet-arbeidsinkomen. De resultaten van deze bijinschatting zijn te vinden in bijlage B.2.

4.2.4 Operationalisering van sociaal-culturele variabelen

In de vragenlijst kregen de moeders verschillende stellingen voorgelegd, die een breed scala aan sociaal-culturele factoren bestreken. Zo is gevraagd naar het belang dat de moeders hechtten aan het zorgen voor kinderen thuis, de persoonlijke en de financiële motivatie om betaald te werken, hun kijk op het combineren van werk en gezin en op de taken en rollen van vrouwen en mannen in de samenleving. Per stelling is de moeders gevraagd op vijfpuntsschalen aan te geven of ze het ermee (helemaal) eens of (helemaal) oneens waren, of in hoeverre de stelling op hen van toepassing was.

Oriëntaties en opvattingen

Het oorspronkelijke doel van de dataverzameling was niet om persoonlijke levensstijlvoorkeuren van vrouwen te meten zoals bedoeld in de preferentietheorie (zie hierover § 2.3.3 en § 2.3.4). Het gevolg is dat slechts enkele stellingen nadrukkelijk ingaan op persoonlijke voorkeuren; deze zijn zo geformuleerd dat ze gaan over 'voor mij' of 'in mijn leven' (zoals in de stelling 'betaalde arbeid is voor mij een vanzelfsprekendheid'). Om de opvattingen en voorkeuren van de moeders in kaart te brengen, is op in het totaal 29 stellingen een factoranalyse uitgevoerd (Principale Componenten Analyse). Uit deze analyse blijkt dat deze 29 stellingen terug te brengen zijn tot zes schalen (en dus zes nieuwe variabelen), die elk een ander sociaal-cultureel aspect meten. Op de eerste vier schalen laden (deels) de meer persoonsgebonden stellingen. De laatste twee schalen/variabelen meten nadrukkelijk meer algemene emancipatieopvattingen (over vrouwen en mannen in het algemeen). Hoewel we op basis van de stellingen strikt gezien niet kunnen spreken van een onderscheid tussen persoonlijke voorkeuren en algemenere emancipatieopvattingen, laat de factoranalyse wel een verschil zien tussen stellingen die meer persoonlijk geformuleerd zijn of dichter bij het eigen leven staan en duidelijk algemene opvattingen. Een duidelijker onderscheid zou wenselijk zijn, maar de gegevens laten geen verdere uitsplitsing in persoonlijke voorkeuren en algemene emancipatieopvattingen toe.

De eerste schaal omvat zeven stellingen (tabel 4.3), die gaan over hoe belangrijk moeders het vinden dat kinderen (baby/peuter) verzorgd worden door de eigen moeder/ouders en in het eigen huis. Eén stelling betreft de vraag of een moeder vindt dat ze zelf thuis moe(s)t zijn voor haar kind(eren). De stellingen gaan dus vooral over wat de moeders goed vinden voor hun kind(eren) in termen van zorg door haarzelf of binnen het eigen gezin. Deze factor noemen we daarom 'oriëntatie op kinderen en het gezin'.

Tabel 4.3

Stellingen die samen de 'oriëntatie op kinderen en het gezin' vormen, 2004 (factorladingen)

Een peuter kan het beste alleen door de eigen ouders worden verzorgd.	0,88
Een baby kan het beste alleen door de eigen ouders worden verzorgd.	0,87
Een peuter kan het beste alleen door de eigen moeder worden verzorgd.	0,85
Een baby kan het beste alleen door de eigen moeder worden verzorgd.	0,83
Het is voor een baby het beste om in het eigen huis te worden verzorgd.	0,81
Het is voor een peuter het beste om in het eigen huis te worden verzorgd.	0,80
Ik vind dat ik als moeder altijd thuis moe(s)t zijn voor m'n kind.	0,53
eigenwaarde	7,79
R ²	26,87
Cronbachs alfa	0,93

Bron: SCP (GKO'04)

De tweede schaal, de intrinsieke oriëntatie op betaald werk genoemd, bestaat uit negen stellingen en meet de waarde die de moeders zelf aan betaald werk toekennen in termen van persoonlijke verrijking, voldoening en sociale aspecten (zoals contacten met collega's). De stellingen staan weergegeven in tabel 4.4.

Tabel 4.4

Stellingen die samen de 'oriëntatie op betaald werk: intrinsiek' vormen, 2004 (factorladingen)

Betaalde arbeid is belangrijk voor mijn zelfontplooiing en zelfontwikkeling.	0,82
Betaalde arbeid is noodzakelijk om mijn leven volledig te maken.	0,79
Betaalde arbeid is belangrijk vanwege de contacten met anderen.	0,76
Betaalde arbeid is belangrijk omdat je zo een steentje bijdraagt aan de maatschappij.	0,75
Betaalde arbeid is voor mij een vanzelfsprekendheid.	0,73
Naast het moeder zijn is het belangrijk om als collega gewaardeerd te worden.	0,72
Het is belangrijk om je eigen geld te verdienen en niet financieel afhankelijk te zijn van anderen.	0,67
Niet buitenshuis werken leidt tot het gevoel dat je minder waard bent.	0,64
Ik had het idee dat uitsluitend thuis zorgen als moeder mijn wereld erg zou beperken.	0,54
eigenwaarde	3,57
R ²	12,30
Cronbachs alfa	0,89

Bron: SCP (GKO'04)

De stelling 'betaalde arbeid heb je vooral voor het inkomen' groepeerd niet met de andere stellingen en is daarom als aparte stelling opgenomen in de analyse. Immers, een instrumentele houding ten opzichte van betaald werk is belangrijk voor de analyse,

omdat laagopgeleide vrouwen mogelijk een sterkere instrumentele oriëntatie op werk hebben (financiële motivatie om te werken) dan hogeropgeleide vrouwen.¹

De volgende schaal gaat over hoe vrouwen het combineren van betaald werk en de zorg voor kinderen percipiëren. Deze noemen we de ‘oriëntatie op het combineren (= zwaar)’. De schaal omvat vier stellingen. De uitspraken in deze factor betreffen de zwaarte van het combineren van werk en gezin, het mogelijke gevoel van moeders dat zij thuis tekortschieten en het zien van (on)mogelijkheden van de combinatie van carrière en goed ouderschap (tabel 4.5). Deze schaal kent echter een vrij lage betrouwbaarheid (Cronbachs alfa van 0,59).²

Tabel 4.5

Stellingen die samen de ‘oriëntatie op combineren (= zwaar)’ vormen, 2004 (factorladingen)

Ik had het idee dat het combineren van werk en de zorg voor kind(eren) te zwaar zou worden.	0,70
Betaalde arbeid leidt tot het gevoel dat je thuis tekortschiet.	0,68
Het is zwaar om allebei te werken als er kinderen zijn.	0,52
Degenen die zich in hun werk willen waarmaken, zijn minder goede vaders en moeders.	0,46
eigenwaarde	1,20
R ²	4,15
Cronbachs alfa	0,59

Bron: SCP (GKO’04)

Algemene opvattingen over de taak- en rolverdeling tussen vrouwen en mannen

Twee algemenere schalen hebben betrekking op de taak- en rolverdeling tussen vrouwen en mannen in de samenleving. Tabel 4.6 toont de stellingen die deel uitmaken van de schaal ‘opvatting: gelijke taakverdeling m/v’ (drie stellingen).

Tabel 4.7 toont de opvatting over rolspecialisatie; hierin wordt gespecificeerd welke rollen de moeders geschikter achten of aantrekkelijker vinden voor vrouwen dan wel mannen. Daarbij gaat het onder meer over in hoeverre zij vinden dat vrouwen geschikter zijn voor het opvoeden van kinderen dan mannen. In het totaal bestaat de schaal uit vijf stellingen.

Tabel 4.6

Stellingen die samen de 'opvatting: gelijke taakverdeling m/v' vormen, 2004 (factorladingen)

Mannen en vrouwen moeten betaald werk gelijk verdelen.	0,82
Mannen zouden de helft van het huishoudelijk werk moeten doen.	0,77
Mannen zouden minder moeten gaan werken na de geboorte van kinderen.	0,71
eigenwaarde	1,85
R ²	6,37
Cronbachs alfa	0,82

Bron: SCP (GKO'04)

Tabel 4.7

Stellingen die samen de 'opvatting: rolspecialisatie' vormen, 2004 (factorladingen)

Een vrouw is geschikter voor het opvoeden van kleine kinderen dan een man.	0,75
Als slechts één van de ouders een baan kan hebben, zou dit de man moeten zijn.	0,71
Over het algemeen hebben mannen een sterkere binding met het werk dan vrouwen.	0,66
Thuis zorgen voor kind(eren) is voor de meeste vrouwen een aantrekkelijk alternatief voor een drukke baan.	0,65
Het gezinsleven lijdt er niet onder als de vrouw werkt en de man zorgt voor het huishouden.	-0,45
eigenwaarde	2,21
R ²	7,62
Cronbachs alfa ^a	0,76

a Na hercodering van het item over de gevolgen voor het gezinsleven als de vrouw werkt en de man zorgt voor het huishouden.

Bron: SCP (GKO'04)

Sociale omgeving en normatieve bagage

Naast de oriëntaties en opvattingen van moeders bevat het GKO'04 informatie over de sociale omgeving en de socialisatie van de moeders. De vragenlijst bevat echter geen directe vragen over sociale normen in omgeving. In plaats daarvan nemen we het gedrag in het netwerk op in de analyse als een indicatie van die sociale normen. Een factoranalyse identificeerde één sociale-omgevingschaal, hoewel de interne betrouwbaarheid van deze schaal niet erg hoog is. Deze meet hoe gebruikelijk werkende moeders zijn in de omgeving van de moeder (vrienden, familie, bureu) en hoe gebruikelijk het gebruik van (in)formele kinderverzorging is in het sociale netwerk (drie stellingen, Cronbachs alfa 0,54)². De antwoordcategorieën lopen van 1 (helemaal niet op mij van toepassing) tot 5 (helemaal op mij van toepassing) (tabel 4.8).

Tabel 4.8

Stellingen die samen de 'sociale netwerknorm: werkende vrouwen & kinderopvang' vormen, 2004 (factorladingen)

De meeste moeders in mijn omgeving werken.	0,80
Het komt in mijn omgeving veel voor dat kinderen worden opgevangen door informele kinderopvang.	0,68
Het komt in mijn omgeving veel voor dat kinderen worden opgevangen door formele kinderopvang.	0,67
eigenwaarde	1,56
R ²	52
Cronbachs alfa	0,54

Bron: SCP (GKO'04)

Twee afzonderlijke stellingen brengen de normatieve bagage, oftewel de socialisatie, tijdens de opvoeding in kaart: hebben vrouwen vroeger van huis uit meegekregen dat het belangrijk is dat vrouwen betaald werken (helemaal (niet) op mij van toepassing) en werkte de eigen moeder vroeger? Bij de laatste konden de vrouwen aangeven of hun moeder werkte en, zo ja, of dat (vrijwel) hun hele kindertijd het geval was, vanaf het moment dat ze naar school gingen, of wisselend (periodes wel en periodes niet). Het gaat daarbij om de arbeidsdeelname van de moeder van de respondent tot 12-jarige leeftijd. Op basis van deze vraag maken we onderscheid tussen de moeders die vroeger geen werkende moeder hadden en de moeders die dat wel hadden (ongeacht of het gedurende de hele kindertijd was of niet).

Tabel 4.9 geeft een kort overzicht van de sociaal-culturele variabelen (de schalen en de stellingen die horen bij de verschillende schalen).

Tabel 4.9

Overzicht sociaal-culturele variabelen, omschrijving en betrouwbaarheid (Cronbachs alfa)

	omschrijving	Cronbachs alfa
oriëntatie op kinderen en het gezin	totaal 7 stellingen, die onder meer gaan over of men vindt dat kinderen het beste af zijn in het eigen huis, bij de eigen ouders of moeder thuis, en of een moeder vindt dat zij altijd thuis moet zijn voor de kinderen	0,93
oriëntatie op betaald werk: intrinsiek	totaal 9 stellingen, die onder mee gaan over hoe men belangrijk en vanzelfsprekend men betaalde arbeid vindt, hoe belangrijk men werken vindt voor de eigen ontwikkeling en voor de sociale contacten, en in hoeverre men het belangrijk vindt om als collega gewaardeerd te worden en uitsluitend voor kinderen zorgen te beperkend vindt	0,89

	omschrijving	Cronbachs alfa
oriëntatie op betaald werk: instrumenteel	1 stelling: betaalde arbeid heb je vooral voor het inkomen	n.v.t
oriëntatie op combineren arbeid en zorg (zwaar)	totaal 4 stellingen, die onder meer gaan over de mate waarin men het combineren van werk en de zorg voor kinderen zwaar vindt en van mening is dat degenen die zich in hun werk willen waarmaken minder goede ouder(s) zijn	0,57
opvatting: gelijke taakverdeling m/v	totaal 3 stellingen, die onder meer gaan over de mate waarin men vindt dat vrouwen en mannen betaald werk en huishoudelijk werk gelijk moeten verdelen	0,82
opvatting: rolspecialisatie	totaal 5 stellingen, die onder meer gaan over de mate waarin men een vrouw geschikter vindt voor het opvoeden van kinderen dan een man, van mening is dat het zorgen voor vrouwen een aantrekkelijk alternatief is voor een drukke baan en dat mannen een sterkere binding hebben met werk dan vrouwen	0,76
sociale netwerknorm: werkende vrouwen & kinderopvang	totaal 3 stellingen, die onder meer gaan over de mate waarin andere moeders in de omgeving werken, en hoe gebruikelijk het is dat voor kinderen formele dan wel informele kinderopvang wordt ingeschakeld	0,53
normatieve bagage: belang werk voor vrouw	1 stelling: ik heb van huis uit meegekregen dat het voor een vrouw belangrijk is om betaald werk te verrichten	n.v.t
normatieve bagage: voorbeeld werkende moeder	1 vraag: toen u zelf een kind was (tot 12 jaar), verrichtte uw moeder toen betaalde arbeid?	n.v.t

Bron: SCP (GKO'04)

Overzicht financieel-economische en sociaal-culturele factoren

Tabel 4.10 geeft een overzicht van de financieel-economische en sociaal-culturele variabelen zoals we die op basis van de beschikbare gegevens voor de analyses gebruiken en de gemiddelde scores en standaarddeviaties van de moeders in de steekproef (totaal en naar opleidingsniveau). Het (potentiële) gemiddelde netto-uurloon van de moeders bedraagt 9,62 euro. Het salaris van de partner bedraagt gemiddeld 1725 euro per maand. Deze bedragen zijn het laagst voor de laagopgeleide vrouwen. We zien dat middelbaaropgeleide moeders gemiddeld het minst betalen aan formele kinderopvang. Dat komt wellicht doordat de systematiek rond kinderopvangsubsidies ten tijde van de enquête in 2004 nog niet uniform was in Nederland. Inkomsten uit andere bronnen (uitkeringen, subsidies) liggen het hoogst voor de hoogopgeleide moeders. Dit komt mogelijk doordat werkloosheids- of arbeidsongeschiktheidsuitkeringen voor hen relatief hoog zijn wanneer zijzelf of de partner daar recht op hebben. Er zijn echter weinig hoogopgeleide moeders (in het totaal 28) die aangeven maandelijks een vast bedrag aan

niet-arbeidsinkomen te ontvangen. Dat betekent dat de weinige hoogopgeleide moeders die een bedrag ontvangen, een relatief hoog bedrag ontvangen.

Tabel 4.10

Overzicht financieel-economische en sociaal-culturele factoren, totaal (gemiddelden en standaard deviatie) naar opleidingsniveau (gemiddelden, n = 1708)

	totaal				
	gem.	sd	laag	middelaar	hoog
financieel-economisch					
netto-uurloon vrouw	9,62	2,38	8,61	9,47	11,49
kosten uur formele opvang	3,28	0,45	3,42	3,10	3,56
inkomen partner	1725	640,40	1613,53	1713,59	1918,59
niet-arbeidsinkomen (excl. niet-ontvangers)	575,87	237,31	558,40	503,32	843,32
sociaal-cultureel					
oriëntatie op kinderen en gezin	55,9	20,3	60,03	55,74	50,08
oriëntatie op betaald werk: intrinsiek	51,8	18,1	49,50	51,55	55,67
oriëntatie op betaald werk: instrumenteel ^a	0,59	0,49	0,71	0,59	0,41
oriëntatie op combineren arbeid en zorg (zwaar)	53,6	16,3	55,98	53,58	50,34
opvatting: gelijke taakverdeling m/v	51,8	15,2	47,76	52,02	57,44
opvatting: rolspecialisatie	46,0	16,1	45,55	46,09	46,31
sociaal netwerk: werkende vrouwen & kinder- opvang in omgeving	58,5	18,2	55,21	58,55	63,23
normatieve bagage: belang werk voor vrouw ^a	0,18	0,38	0,10	0,16	0,35
normatieve bagage: zelf werkende moeder ^a	0,35	0,48	0,31	0,35	0,42
(n)		(1708)	(502)	(866)	(340)

a Dummy variabele. Voor de meeste sociaal-culturele variabelen loopt de schaal van 0-100. Hoe hoger de score op de schaal, des te meer de moeders instemmen met de stellingen die de schaal vormen. Bij de dummyvariabelen is de schaal anders (0-1), maar is de interpretatie hetzelfde.

Bron: SCP (GKO'04)

De moeders wijken ook van elkaar af in sociaal-cultureel opzicht. Laagopgeleide moeders scoren relatief hoog op de 'oriëntatie op kinderen en het gezin', wat betekent dat ze relatief sterk hechten aan het zorgen voor kinderen binnen de muren van het eigen huis en het gezin. Zij zijn gemiddeld het somberst over (de mogelijkheden tot) het combineren van arbeid- en zorgtaken, en scoren het meest traditioneel op de opvatting over rolspecialisatie. Ze hebben tevens een sterkere instrumentele oriëntatie op betaalde arbeid dan hogeropgeleide vrouwen. Daarentegen scoren hogeropgeleide moeders hoger op de schalen waarop een hogere score staat voor een moderne oriëntatie op opvatting, zoals bij de intrinsieke-arbeidsoriëntatieschaal en de taakverdelingsschaal. We zien ook dat laagopgeleide moeders te maken hebben met traditionelere sociale normen in hun sociale omgeving: zij hebben minder andere werkende moeders in hun

omgeving, hebben minder vaak van huis uit meegekregen dat het belangrijk is om als vrouw betaald te werken en hebben minder vaak een werkende moeder als rolmodel gehad.

4.3 Verklaring van de arbeidsparticipatie van moeders

Wat beïnvloedt de arbeidsparticipatie van moeders met jonge kinderen, en in hoeverre verschilt de participatiebeslissing van laag- en hogeropgeleide moeders? De analyses in deze paragraaf laten zien welke factoren van invloed zijn op het wel of niet deelnemen aan de arbeidsmarkt. Als eerste kijken we in paragraaf 4.3.1 naar opleiding als een van de kenmerken die mogelijk een rol spelen in de beslissing van moeders om te participeren op de arbeidsmarkt. Vervolgens staat in paragraaf 4.3.2 de uitsplitsing naar moeders met verschillende opleidingsniveaus centraal.

4.3.1 De participatiebeslissing van moeders

Tabel 4.11 geeft de resultaten weer van de stapsgewijs opgebouwde analyse van de kans op arbeidsparticipatie van moeders. In model 1 gaat het uitsluitend om de invloed van achtergrond- en demografische kenmerken (de controlevariabelen) op de kans op arbeidsparticipatie. In model 2 zijn de financieel-economische variabelen toegevoegd, en in model 3 de sociaal-culturele variabelen. In het volledige model gaat het om de gezamenlijke invloed van al deze kenmerken.

Uit model 1 blijkt, zoals verwacht, dat middelbaar- en, vooral, hoogopgeleide moeders meer geneigd zijn tot arbeidsparticipatie dan laagopgeleide moeders. De kans dat een moeder participeert op de arbeidsmarkt wordt tevens beïnvloed door haar leeftijd, de leeftijd van haar kind(eren) en het aantal kinderen. Partnerkenmerken blijken daarentegen geen invloed te hebben, wat erop duidt dat de beslissingen van moeders om al of niet betaald te werken niet overtuigend beïnvloed worden door de leeftijd van de partner, noch door zijn opleidingsniveau.

Toevoeging van de financieel-economische variabelen in model 2 laat dit beeld grotendeels onveranderd. De invloed van het opleidingsniveau van de moeder vermindert heel minimaal in sterkte, maar blijft significant. Uit de analyse blijkt dat het netto-uurloon van de moeder positief van invloed is op de kans dat zij participeert op de arbeidsmarkt: zoals de arbeidsaanbodtheorie voorspelt, is het waarschijnlijker dat een moeder participeert op de arbeidsmarkt naarmate ze per uur meer kan verdienen. Hoewel het teken in de theoretisch verwachte richting negatief is, hebben de kosten van een uur formele kinderopvang geen significante invloed op de participatiebeslissing van moeders met jonge kinderen. Ook het inkomen van de partner laat geen significant effect zien.³ Volgens dit model speelt dus wel de eigen verdiencapaciteit van de moeders een overtuigende rol bij de vraag waarom een moeder wel of niet betaald werkt, maar niet het inkomen van de partner en ook niet de kosten van kinderopvang. Het niet-arbeidsinkomen laat een klein significant negatief effect zien: naarmate het niet-arbeidsinkomen in het huishouden hoger is, neemt de kans op arbeidsparticipatie van de moeder af.

In het model met de achtergrondkenmerken en de sociaal-culturele variabelen (model 3) verandert het effect van opleiding nauwelijks ten opzichte van de voorgaande modellen. Het effect van leeftijd verdwijnt echter, en ook het aantal kinderen heeft niet langer een direct effect op de kans op arbeidsparticipatie. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat vrouwen met modernere opvattingen op latere leeftijd aan kinderen beginnen, en wellicht ook minder kinderen krijgen (Vlasblom en Schippers 2006). Ter controle is daarom gekeken naar de leeftijd van de moeder op het moment dat zij haar eerste kind kreeg. Dit blijkt de resultaten echter niet te veranderen, ook niet als de ‘oorspronkelijke’ leeftijdsvariabelen uit de analyse worden weggelaten. Wel van belang voor de kans op arbeidsparticipatie is of het jongste kind de basisschoolleeftijd reeds heeft bereikt of niet: met een jongste kind op school is de kans dat een moeder werkt groter dan met een jongste kind dat nog niet naar school gaat. Een hoogopgeleide partner betekent ook een grotere kans op arbeidsparticipatie, ongeacht het eigen opleidingsniveau van de moeder. Dit hangt mogelijk samen met moderne opvattingen of een grotere bijdrage van de partner in het huishouden en zorgtaken (Verbakel 2008). Echter, voorzichtigheid is geboden bij deze gevolgtrekking, omdat in het model met alleen achtergrondkenmerken het opleidingsniveau van de partner nog niet significant was. Voorts blijkt bij de sociaal-culturele variabelen, conform de verwachting, dat een sterke oriëntatie op (het zelf zorgen voor) kinderen en gezin negatief geassocieerd is met de kans op arbeidsparticipatie, terwijl een sterke oriëntatie op betaald werk (om intrinsieke redenen) de kans hierop juist vergroot. Een instrumentele houding ten opzichte van betaald werk (werken doe je alleen voor het geld) heeft een negatief effect; moeders die werken (uitsluitend) zien als een bezigheid om geld te verdienen, werken relatief vaak niet. Ook het zien van problemen bij het combineren van arbeid en zorg heeft een negatief effect op de kans op arbeidsparticipatie.

De algemenere opvattingen van de moeders zijn ook van belang: hoe meer zij zien in een gelijke taakverdeling tussen vrouwen en mannen, en hoe minder zij zien in specifieke en gescheiden rollen voor mannen en vrouwen, hoe groter de kans is dat zij participeren op de arbeidsmarkt. De sociale normen lijken daarentegen weinig invloed uit te oefenen op de arbeidsparticipatie van de moeder; de ‘omgevingsnorm’ heeft geen significant effect. Ook het opgegroeid zijn met de boodschap dat het belangrijk is om betaald te werken als vrouw lijkt weinig effect te hebben op de moeders, aangezien dit geen invloed heeft op hun eigen arbeidsparticipatie. Vrouwen die door een werkende moeder zijn opgevoed, blijken echter zelf ook meer geneigd betaald te werken dan vrouwen die zijn opgegroeid met een ‘thuismoeder’. Kennelijk is datgene wat tijdens de jeugd in de praktijk werd gebracht belangrijker dan wat met de mond beleden werd.⁴

Tabel 4.11

Logistische-regressieanalyse: de kans dat een moeder participeert op de arbeidsmarkt, 2004
(ongestandaardiseerde coëfficiënten (b), odds ratios en marginale effecten)

	model 1	model 2	model 3	volledig model		
	b	b	b	b	odds ratio	marginale effecten
opleiding moeder (laag = ref.)						
middelbaar	0,563**	0,428*	0,419*	0,161	1,175	
hoog	1,157**	0,901**	0,789*	0,667*	1,948*	0,101 ^a
leeftijd	0,284*	0,282*	0,030	0,033	1,034	
leeftijd ²	-0,004*	-0,004*	-0,001	-0,001	0,999	
aantal kinderen	-0,308**	-0,299**	0,072	0,089	1,093	
leeftijdcat. jongste kind (0-3 jr = ref.)						
4-12 jaar	0,334*	0,348*	0,850**	0,838**	2,313**	0,141 ^a
leeftijd partner	-0,007	-0,003	-0,007	-0,003	0,997	
opleiding partner (laag = ref.)						
middelbaar	0,064	0,049	0,298	0,287	1,333	
hoog	0,206	0,185	0,510*	0,553*	1,739*	0,087 ^a
financieel-economisch						
netto-uurloon vrouw		0,127**		0,087*	1,091*	0,014
kosten uur formele opvang		-0,102		-0,513	0,599	
inkomen partner		0,000		-0,000	1,000	
niet-arbeidsinkomen		-0,001**		-0,002**	0,998**	-0,000
sociaal-cultureel						
oriëntatie op gezin			-0,029**	-0,030**	0,970**	-0,005
oriëntatie op betaald werk: intrinsiek			0,075**	0,076**	1,078**	0,013
oriëntatie op betaald werk: instrumenteel			-0,509**	-0,507**	0,602**	-0,084 ^a
oriëntatie op combineren arbeid en zorg (zwaar)			-0,008*	-0,008	0,992*	-0,001
opvatting: gelijke taakverdeling m/v			0,012*	0,013*	1,013*	0,002
opvatting: rolspecialisatie			-0,044**	-0,044**	0,957**	-0,008
sociale netwerknorm: werkende vrouwen & kinderopvang			0,006	0,007	1,007	
normatieve bagage: belang werk voor vrouw			-0,333	-0,390	0,677	
normatieve bagage: zelf werkende moeder			0,273*	0,305*	1,358*	0,051 ^a

Tabel 4.11 (vervolg)

	model 1	model 2	model 3	volledig model
(n = 1708)				
pseudo R ²	0,0470	0,0705	0,3194	0,3381

a Dummyvariabele van 0 naar 1.

** p < 0,001, * p < 0,05.

ref.= referentiecategorie.

De modellen zijn stapsgewijs opgebouwd. Model 1: alleen achtergrondkenmerken, model 2: achtergrondkenmerken en financieel-economische variabelen, model 3: achtergrondkenmerken met sociaal-culturele variabelen. In het 'volledige' model zijn alle variabelen opgenomen.

Bron: SCP (GKO'04)

Na deze stapsgewijze modellen volgt het volledige model. Voor deze analyse staan ook de gestandaardiseerde *odds ratios*⁵ en marginale effecten in de tabel gepresenteerd, om de effecten onderling op hun sterkte te kunnen vergelijken. Uit de analyse blijkt dat de invloed van opleiding bij laag- en middelaaropgeleide moeders in dit eindmodel verdwenen is. Het verschil in arbeidsparticipatie tussen hen is 'wegverklaard' en lijkt dus meer te maken te hebben met financieel-economische en sociaal-culturele aspecten dan met het verschil in opleidingsniveau als zodanig. Uitsluitend hoogopgeleide moeders houden nog altijd een grotere kans op arbeidsparticipatie dan laagopgeleide moeders, ook als we corrigeren voor verschillen in opvattingen en inkomensgegevens. De leeftijd van het jongste kind in het gezin blijft eveneens een belangrijke voorspeller: de kans op arbeidsparticipatie is aanzienlijk groter voor moeders met kinderen op de basisschool. Het effect van de opleiding van de partner (dat pas te zien is als de sociaal-culturele variabelen zijn opgenomen in het model) houdt stand in het uiteindelijke model. Het effect van de eigen verdien capaciteit van moeders in de participatiebeslissing is in het eindmodel beperkt, maar significant. De *odds ratio* is net iets groter dan 1 (een klein positief effect), het marginale effect bedraagt 0,014. In het model zonder sociaal-culturele variabelen was het marginale effect groter (0,026 niet in tabel) en ook de regressiecoëfficiënt (de 'b') is in het eindmodel kleiner dan die in model 2. De sterkte van de invloed van het netto-uurloon vermindert dus als er rekening wordt gehouden met sociaal-culturele variabelen (vgl. Woittiez 1990; Van der Lippe en Siegers 1994). Kinderopvangkosten en het inkomen van de partner waren, en zijn ook in het volledige model, niet significant van invloed op arbeidsparticipatie van de moeders. Het niet-arbeidsinkomen heeft een zeer bescheiden negatief effect.

De effecten van de sociaal-culturele variabelen veranderen nauwelijks als er tegelijkertijd met financieel-economische factoren rekening wordt gehouden. Bestudering van de marginale effecten leert dat er bescheiden effecten uitgaan van de gezinsoriëntatie en de opvattingen van de moeders over de taak- en rolverdeling. Het effect van de intrinsieke arbeidsoriëntatie van 0,013 (*odds ratio* 1,078) is bijna gelijk aan het effect van het netto-uurloon. Voor de vraag of een moeder betaald werkt, lijkt het dus op basis van deze analyse bijna net zo belangrijk wat ze van betaald werk vindt, als hoeveel ze hiermee per uur

kan verdienen. Grotere effecten zijn te vinden bij de instrumentele arbeidsoriëntatie en het voorbeeld van de werkende moeder (resp. $-0,084$ en $0,051$, en eveneens de grootste *odds ratios*). Kortom, het idee dat werken alleen voor het geld is, heeft een negatieve uitwerking op de kans dat een moeder werkt, terwijl die kans toeneemt als de moeder zelf een werkende moeder had.

De voorgaande resultaten wijzen erop dat bij de participatiebeslissing van moeders sociaal-culturele factoren een groter gewicht in de schaal leggen dan financieel-economische. Deze conclusie wordt bevestigd door de verklaarde variantie; deze is in het volledige model bijna 34%. Onderaan in tabel 4.11 is af te lezen dat niet alle variabelen even sterk bijdragen. De demografische controlevariabelen op zich verklaren 4,7%. De financieel-economische factor draagt enigszins bij aan de toename van de verklaarde variantie (7% in model 2), maar de grootste toename komt voor rekening van de sociaal-culturele factor (32% in model 3).

Hoewel de resultaten in tabel 4.11 inzicht geven in de invloed van financieel-economische en sociaal-culturele factoren op de arbeidsparticipatie van moeders, hebben we daarmee nog geen antwoord op de vraag in hoeverre de invloed van beide factoren anders is voor laag-, middelbaar- en hoogopgeleide moeders. Daartoe leggen we in volgende paragraaf het algemene model zoals dat tot nu toe is besproken uiteen in aparte modellen voor moeders met verschillende opleidingsniveaus, om die modellen vervolgens onderling te vergelijken.

4.3.2 De participatiebeslissing van laag-, middelbaar- en hoogopgeleide moeders vergeleken

De verwachting is dat sociaal-culturele factoren een sterkere invloed hebben op de kans op arbeidsparticipatie van laagopgeleide moeders, sterker dan op die van hogeropgeleide moeders (zie voor toelichting § 3.3.1). Is dit ook zo? Deze vraag wordt beantwoord met behulp van het *seemingly unrelated estimation*-model, waarvan de resultaten weergegeven zijn in tabel 4.12. In het kort komt deze techniek erop neer dat er aparte modellen geschat kunnen worden voor de drie opleidingsgroepen, maar met correcte standaardfouten (zie voor toelichting § 3.4).

De modeltest wijst uit dat de modellen van laag- en hoogopgeleide moeders significant verschillen (prob > $\chi^2 = 0,0257$). Dat de modellen verschillen wil zeggen dat er verschillen bestaan in de effecten van de variabelen die in het model zijn opgenomen, maar zegt nog niets over welke effecten verschillen. De test is slechts significant op 10%-niveau voor de modellen voor middelbaar- en hoogopgeleide moeders (prob > $\chi^2 = 0,0764$). Er is daarentegen geen statistisch significant verschil tussen de modellen voor laag- en middelbaaropgeleide moeders (prob > $\chi^2 = 0,4421$). De eerste conclusie met betrekking tot de verschillen tussen de opleidingsgroepen luidt dat het onderscheid laag versus de rest, dus middelbaar- en hoogopgeleide moeders, voor de arbeidsparticipatie niet opgaat. In plaats daarvan is het onderscheid 'laag en middelbaar' versus 'hoogopgeleid' beter op zijn plaats. Oftewel, laag- en middelbaaropgeleide moeders lijken op elkaar in

de manier waarop hun beslissing over arbeidsparticipatie tot stand komt. Het zijn de hoogopgeleide moeders die zich enigszins onderscheiden. Erg overtuigend is het verschil echter niet. Dat betekent dat veel van de variabelen in min of meer gelijke mate van invloed zijn op de participatiebeslissing van moeders, ongeacht hun opleidingsniveau. Er zijn echter wel wat verschillen tussen enerzijds de laag- en middelbaaropgeleide moeders en anderzijds de hoogopgeleide moeders. Aangezien de modellen van de laag- en middelbaaropgeleide moeders onderling niet verschillen, zijn deze groepen samen genomen (Weesie 1999). Voor deze analyse (dus laag/middelbaar versus hoogopgeleide moeders) staan in de laatste kolom van tabel 4.12 de resultaten van de Wald-testen weergegeven (voor zover ze significant zijn). Deze test toetst per variabele het verschil tussen de coëfficiënten voor enerzijds laag- en middelbaaropgeleide moeders, en anderzijds hoogopgeleide moeders.

Tabel 4.12

Seemingly unrelated estimation na logistische regressie: invloed op de arbeidsparticipatie van moeders naar opleiding, 2004 (ongestandaardiseerde coëfficiënten en marginale effecten)

	laag/middelbaar		hoog		verschil tussen coëfficiënten (Wald-test)
	b	marginale effecten	b	marginale effecten	
leeftijd	0,063		0,206		
leeftijd ²	-0,001		-0,003		
aantal kinderen	0,064		0,200		
leeftijdcat. jongste kind (0-3 jr. = ref.)					
4-12 jaar	0,743**	0,146	1,931**	0,081	
leeftijd partner	-0,002		0,018		
opleiding partner (laag = ref.)					
middelbaar	0,291		0,665		
hoog	0,520*	0,094	1,165		
financieel-economisch					
netto-uurloon vrouw	0,119**	0,023	-0,102		*
kosten uur formele opvang	-0,539		-2,470*	-0,113	*
inkomen partner	0,000		0,000		
niet-arbeidsinkomen	-0,001**	-0,000	-0,005**	-0,001	*

Tabel 4.12 (vervolg)

	laag/middelbaar		hoog		verschil tussen coëfficiënten (Wald-test)
	b	marginale effecten	b	marginale effecten	
sociaal-cultureel oriëntatie op gezin	-0,030**	-0,006	-0,038**	-0,002	
oriëntatie op betaald werk:					
intrinsiek	0,074**	0,015	0,101**	0,005	
oriëntatie op betaald werk:					
instrumenteel	-0,517*	-0,098	-0,614		
oriëntatie op combineren arbeid en zorg (zwaar)	-0,006		-0,023		
opvatting: gelijke taakverdeling m/v	0,014*	0,003	0,020		
opvatting: rolspecialisatie	-0,045**	-0,009	-0,049*	-0,002	
sociale netwerknorm: werkende vrouwen & kinderopvang:	0,006		0,020		
normatieve bagage: belang werk voor vrouw	-0,329		-0,662		
normatieve bagage: zelf werkende moeder	0,393*	0,075	-0,293		*
(n)	(1368)		(340)		
pseudo R ²	0,3118		0,5071		

a Dummy variabele van 0 naar 1.

** p < 0,001, * p < 0,05.

ref. = referentiecategorie.

Bron: SCP (GKO'04)

Een aantal zaken valt op in tabel 4.12. Zo blijkt bij de financieel-economische variabele het netto-uurloon bij de laag- en middelbaaropgeleide moeders wel van invloed op de participatiebeslissing, maar niet bij de hoogopgeleide moeders. Voor de laatsten gaat er daarentegen een aanzienlijke negatieve werking uit van de kosten van kinderopvang op de arbeidsparticipatie, wat weer niet het geval is voor de lageropgeleide moeders. Ook het effect van het niet-arbeidsinkomen is voor hoogopgeleide moeders sterker, al is het effect op zichzelf zeer klein. In termen van marginale effecten is het effect van het netto-uurloon voor laag- en middelbaaropgeleide moeders (0,023) nog altijd relatief bescheiden vergeleken met het negatieve effect van de kosten van kinderopvang voor hoogopgeleide moeders (0,114). Een mogelijke verklaring voor het ontbreken van een effect van de eigen verdien capaciteit bij hoogopgeleide moeders is dat hun participatiegraad al zo hoog is dat, net als bij mannen, deze beslissing relatief inelastisch is voor de hoogte van het eigen netto-uurloon (Blau en Kahn 2007). De kosten

voor kinderopvang zouden juist wel belemmerend kunnen werken, aangezien zij een behoorlijk beslag leggen op het inkomen in de levensfase met jonge kinderen. De effecten van de sociaal-culturele variabelen lijken op het oog veelal sterker te zijn voor laag- en middelbaaropgeleide moeders. In tegenstelling tot wat het geval was bij de financieel-economische variabelen, blijken de meeste coëfficiënten niet statistisch significant van elkaar te verschillen. De enige coëfficiënt die wel verschilt tussen de opleidingsgroepen is die van het voorbeeld van de werkende moeder tijdens de opvoeding. Voor laag- en middelbaaropgeleide moeders is het voor de vraag of zij werken, belangrijk of zij door een werkende moeder zijn opgevoed (marginaal effect van 0,075). Dat effect is echter afwezig voor hoogopgeleide moeders. De arbeidsparticipatie van lageropgeleide moeders blijkt dus gevoeliger voor het rolmodel dat zij tijdens hun opvoeding hebben gezien dan die van hoogopgeleide moeders.

Als we teruggaan naar hypothese 1 (het verschil in arbeidsparticipatie tussen laag- en hogeropgeleide vrouwen is vooral toe te schrijven aan een groter gewicht van sociaal-culturele factoren in de participatiebeslissing van laagopgeleide vrouwen ten opzichte van hogeropgeleide vrouwen, niet aan een groter gewicht van financieel-economische factoren), dan luidt de conclusie dat deze hypothese weliswaar deels wordt bevestigd, maar dat de verschillen toch wel uiterst bescheiden zijn. In de eerste plaats gaat het niet om laagopgeleide versus hogeropgeleide moeders, maar om lager- (= laag- en middelbaar-) en hoogopgeleide moeders. In de tweede plaats is bij laag- en middelbaaropgeleide moeders het rolmodel van een werkende moeder tijdens de opvoeding de enige sterkere sociaal-culturele voorspeller voor de kans op arbeidsparticipatie dan bij de hoogopgeleide moeders. Voor de overige sociaal-culturele variabelen geldt dat ze veelal wel van invloed zijn op de werkbeslissing (zoals in tabel 4.11 blijkt), maar dat dat in vrijwel gelijke mate voor laag-, middelbaar- en hoogopgeleide moeders het geval is. Ook de invloed van financieel-economische factoren is op punten verschillend voor moeders met verschillende opleidingsniveaus. Die invloed lijkt wat minder sterk voor de laag- en middelbaaropgeleide moeders (eigen netto-uurloon) dan voor de hoogopgeleide moeders (kinderopvangkosten).

4.4 Samenvatting

In dit hoofdstuk stond de vraag centraal in hoeverre het verschil in arbeidsparticipatie tussen laag- en hogeropgeleide vrouwen toe te schrijven is aan verschillen in het gewicht van financieel-economische dan wel sociaal-culturele factoren in de participatiebeslissing van vrouwen met verschillende opleidingsniveaus (onderzoeksvraag 1). De analyses in dit hoofdstuk laten zien dat veel financieel-economische en sociaal-culturele variabelen van invloed zijn op de kans dat een moeder participeert op de arbeidsmarkt (ongeacht haar opleidingsniveau). Zo heeft het eigen netto-uurloon van de moeder het verwachte positieve effect, en het niet-arbeidsinkomen een bescheiden negatief effect. We vinden geen effecten voor het inkomen van de partner en van de kosten van kinderopvang. Moeders met een sterke oriëntatie op het gezin, moeders die werk zien als een manier om geld te verdienen en moeders die negatief aankijken tegen de combinatie

van arbeid en zorg, zijn minder geneigd tot arbeidsparticipatie dan moeders voor wie dat niet geldt. Ook moeders die voorstander zijn van gescheiden rollen voor vrouwen en mannen zijn zelf minder geneigd tot arbeidsmarktparticipatie. Daarentegen participeren moeders die betaald werk om intrinsieke redenen waarderen en die instemmen met het idee van een gelijke taakverdeling tussen vrouwen en mannen, vaker op de arbeidsmarkt. Moeders die zelf zijn opgevoed door een werkende moeder participeren nu zelf ook vaker; daarentegen maakt het niet veel uit of andere vrouwen in de directe omgeving werken of niet, of wat de vrouwen vroeger verteld is over het belang van betaald werk voor een vrouw. Al met al blijken sociaal-culturele factoren meer invloed te hebben op de participatiebeslissing van moeders (ongeacht hun opleidingsniveau) dan financieel-economische.

De voorgaande resultaten kwamen naar voren in een model waarin nog niet het onderscheid naar het opleidingsniveau van de moeder was gemaakt. Doen we dat wel, dan blijkt uit vergelijking van de resultaten voor laag-, middelbaar- en hoogopgeleide moeders dat deels verschillende zaken een rol spelen bij de participatiebeslissing van moeders. Echter, het zijn veelal dezelfde factoren die van invloed blijken. Zo is er geen verschil tussen laag- en middelbaaropgeleide moeders in de factoren die hun beslissing om te werken beïnvloeden, althans niet voor zover het financieel-economische en sociaal-culturele factoren betreft. De hoogopgeleide moeders echter zijn wel anders. Bij hen spelen bijvoorbeeld de kosten van kinderopvang wel een belangrijke rol. Ook de hoogte van het niet-arbeidsinkomen speelt een grotere rol voor hoogopgeleide moeders. Andersom blijkt de participatiebeslissing bij de lageropgeleide moeders (= laag- en middelbaaropgeleid) wel te worden beïnvloed door de hoogte van het netto-uurloon. Het effect van de kosten van kinderopvang voor hoogopgeleide moeders is sterker dan de invloed van het netto-uurloon voor de lageropgeleide moeders.

Bij de sociaal-culturele variabelen blijkt het enige kenmerk waarop lageropgeleide moeders zich onderscheiden van hoogopgeleide moeders het voorbeeld van hun eigen moeder te zijn. Voor de arbeidsparticipatie van laag- en middelbaaropgeleide moeders maakt het veel uit of zij een werkende moeder hadden. Dit effect is afwezig bij de hoogopgeleide moeders. Al met al kunnen we zeggen dat zowel bij lageropgeleide moeders als bij hoogopgeleide moeders sociaal-culturele factoren de boventoon voeren in de participatiebeslissing, maar dat de invloed van sociaal-culturele factoren slechts iets sterker blijkt te zijn voor lageropgeleide moeders. Er is eigenlijk alleen een verschil bij het rolmodel van een werkende moeder tijdens de opvoeding. Er bestaan dus wel wat verschillen tussen de moeders naar opleidingsniveau, maar niet zo uitdrukkelijk als werd verwacht. De hypothese dat het verschil in arbeidsparticipatie tussen moeders met verschillende opleidingsniveaus vooral toe te schrijven is aan een groter gewicht van sociaal-culturele factoren bij laagopgeleide moeders, wordt op basis van deze resultaten heel voorzichtig bevestigd. Erg overtuigend is het verschil echter niet. Het gaat om slechts één sterker sociaal-cultureel effect, namelijk het voorbeeld van de werkende moeder.

Noten

- 1 Zoals kan worden verwacht vertoont de stelling 'betaalde arbeid heb je vooral voor het inkomen' een bescheiden, negatieve correlatie met het item over financiële onafhankelijkheid. Dat betekent dat moeders die vinden dat het belangrijk is om financieel zelfstandig te zijn, niet vinden dat je werkt voor het geld. De correlatie is, zoals gezegd, zwak, terwijl het item over financiële onafhankelijkheid wel sterker correleert met de andere items in de 'intrinsieke arbeidsoriëntatie'-schaal, waarbij het item over financiële onafhankelijkheid is ondergebracht. We nemen de instrumentele arbeidsoriëntatie apart op in de analyse. De 'eigenvalue' van het item is 1,023 en het levert een bijdrage van 3,526 aan de totale verklaarde variantie van de PCA.
- 2 Het beperkte aantal items is mogelijk mede de oorzaak van deze lage Cronbachs alfa. Het weglaten van een item leidt niet tot een hogere alfa. De resultaten die op de schaal worden gebaseerd, moeten als indicatief voor het onderliggende concept worden beschouwd, d.w.z. het concept dat de factor veronderstelt te meten.
- 3 Ook als de opleiding van de partner uit het model wordt gehaald heeft zijn inkomen geen effect.
- 4 Met *uitsluitend* sociale normen in het model, dus zonder de opvattingen en oriëntaties, zijn de sociale normen wel allen (zeer) significant (vgl. Ooms et al. 2007). Kennelijk hangen sociale normen en de oriëntaties en opvattingen van moeders samen (zoals op theoretische gronden verwacht mag worden), maar overheersen de huidige oriëntaties en opvattingen als ze beide in het model worden opgenomen, met uitzondering van het rolvoorbeeld van de werkende moeder.
- 5 Een *odds ratio* groter dan 1 geeft aan dat de kans dat een vrouw participeert op de arbeidsmarkt onder invloed van de variabele toeneemt, en een *odds ratio* kleiner dan 1 geeft aan dat de kans dat een vrouw participeert negatief wordt beïnvloed, en dus kleiner wordt. Een *odds ratio* van (rond de) 1 betekent dat de kansverhoudingen gelijk zijn; het effect van de variabele is dan min of meer gelijk voor vrouwen met en zonder betaald werk

5

De arbeidsduur van werkende laag-, middelbaar- en hoogopgeleide moeders

Een artikel gebaseerd op hoofdstuk 4 en 5 getiteld 'A matter of culture and cost? A comparison of the employment decisions made by mothers with a lower, intermediate and higher level of education in the Netherlands' is geaccepteerd voor publicatie in Work, Employment and Society (nog te verschijnen)

5.1 Waarom werken laagopgeleide vrouwen minder uren buitenshuis dan hogeropgeleide vrouwen?

In het vorige hoofdstuk ging de aandacht uit naar de (ongelijke) arbeidsparticipatie van moeders met verschillende opleidingsniveaus. In dit hoofdstuk staat de arbeidsduur van de werkende moeders centraal. Het gaat hier om de vraag waarom de gemiddelde arbeidsduur van werkende laagopgeleide moeders lager is dan die van hogeropgeleide moeders (middelbaar- en hoogopgeleid). In hoeverre is dit verschil toe te schrijven aan verschillen in het gewicht van financieel-economische en sociaal-culturele factoren? Anders dan bij de participatiebeslissing verwachten we dat het verschil in arbeidsduur naar opleidingsniveau vooral toe te schrijven is aan een groter gewicht van financieel-economische factoren in de urenbeslissing van laagopgeleide vrouwen, en niet zozeer aan een groter gewicht van sociaal-culturele factoren (hypothese 2). Werkende vrouwen kunnen uiteraard onderling verschillen in hun voorkeuren en opvattingen, maar het idee is dat werkende moeders die de meer principiële beslissing om betaald te werken reeds gemaakt hebben, meer openstaan voor financiële prikkels. Omdat we verwachten dat de financiële voordelen van betaald werken voor laagopgeleide vrouwen minder groot zijn dan voor hogeropgeleide vrouwen, luidt de verwachting dat het verschil in arbeidsduur vooral aan financieel-economische factoren toe te schrijven is.

In dit hoofdstuk maken we gebruik van dezelfde gegevens als in het vorige hoofdstuk (zie § 4.2 voor beschrijvende gegevens). Maar nu gebruiken we ze om de arbeidsduur van werkende moeders te analyseren. In paragraaf 5.2 gaat de aandacht uit naar de invloed van financieel-economische en sociaal-culturele factoren op de urenbeslissing van moeders, ongeacht hun opleidingsniveau. Daardoor ontstaat een eerste beeld van de factoren die van invloed zijn op de urenbeslissing van moeders met jonge kinderen. Daarna komen de verschillen tussen laag-, middelbaar- en hoogopgeleide moeders aan bod. Hier toetsen we de hypothese dat het verschil in wekelijkse arbeidsduur vooral toe te schrijven is aan een groter gewicht van financieel-economische factoren in de urenbeslissing van laagopgeleide vrouwen. Vervolgens gaat de aandacht uit naar een ander aspect van de arbeidsduur, namelijk de arbeidsduurwens (§ 5.3). De gerealiseerde arbeidsduur is immers niet altijd gelijk aan het aantal uren dat men zou willen werken (o.a. Bielenski et al. 2002; Baaijens 2006; Keuzenkamp 2009). Vanuit de arbeidsaanbodtheorie bezien is dat eigenlijk opmerkelijk. Deze veronderstelt immers dat werknemers kiezen voor het aantal arbeidsuren dat hun maximaal nut oplevert. In de preferentietheorie staat centraal dat vrouwen hun voorkeuren volgen bij het kiezen van een baan van een bepaalde omvang. De nadruk ligt dus in beide theorieën sterk op vrij te kiezen arbeidsuren. Het idee dat het aantal uren vrij te kiezen valt, is vaak bekritiseerd in de wetenschappelijke literatuur. Zo wordt er gewezen op het bestaan van institutionele belemmeringen, zoals de situatie dat de werkgever werknemers geen keus laat om minder (of meer uren) te werken dan de standaard voltijds werkweek, of dat de baan het niet toelaat. Het individu heeft derhalve helemaal niet zoveel keuzevrijheid als de theorieën doen veronderstellen. Juist in Nederland echter bestaan er veel mogelijkheden om de arbeidsduur aan te passen aan de eigen voorkeur. Zo kent Nederland onder meer

het wettelijk geregelde recht om de arbeidsduur aan te passen en is er sprake van gelijke behandeling van deeltijders in onder meer het socialezekerheidssysteem (Plantenga 2002). Mogelijk wordt in de praktijk deze keuzeruimte in arbeidsuren vooral door hoogopgeleide vrouwen benut; als laagopgeleide vrouwen er niet zo goed in slagen om hun arbeidsduurwensen te realiseren, ligt daar mogelijk (mede) een oorzaak van hun geringe wekelijkse arbeidsduur. Ten slotte volgt in paragraaf 5.4 een korte samenvatting van de bevindingen uit dit hoofdstuk.

5.2 Verklaring van de arbeidsduur van werkende moeders

Uit tabel 4.1 uit het vorige hoofdstuk (die hier nog eens wordt weergegeven als tabel 5.1) blijkt dat de moeders die participeren op de arbeidsmarkt, dat doen voor gemiddeld 18,3 uur per week. Dat komt neer op een werkweek van twee tot twee en een halve dag. Het verschil tussen laag- en hoogopgeleide werkende moeders bedraagt gemiddeld ruim 6 uur per week. De middelbaaropgeleide moeders nemen (net als bij de arbeidsparticipatie) een middenpositie in. Zij werken gemiddeld 17,8 uur per week en zijn het vaakst te vinden in deeltijdbanen van 12-19 uur en 20-27 uur per week.

Tabel 5.1

(= tabel 4.1) Arbeidsparticipatie van moeders en wekelijkse arbeidsduur werkende moeders (in procenten en uren per week)

	laag	middelbaar	hoog	totaal
participeert niet	42	29	18	31
participeert wel	58	71	82	69
wv. (excl. niet-werkenden)				
1-11 uur p/w	29	23	12	22
12-19 uur p/w	37	32	24	31
20-27 uur p/w	27	33	39	33
28-34 uur p/w	5	9	16	10
35-40 uur p/w	2	3	9	4
gemiddelde arbeidsduur werkende moeders (excl. niet-werkenden) in uren per week	15,7	17,8	21,9	18,3
(n)	(502)	(866)	(340)	(1708)

Bron: SCP (GKO'04)

5.2.1 De urenbeslissing van werkende moeders

In de eerste analyse in deze paragraaf staat centraal hoe financieel-economische en sociaal-culturele factoren van invloed zijn op de arbeidsduur van werkende moeders. Hoe belangrijk zijn financieel-economische factoren in de urenbeslissing van moeders (nog even afgezien van hun opleidingsniveau)? En hoe belangrijk zijn sociaal-culturele factoren? De antwoorden op deze vragen zijn te lezen in tabel 5.2. De analyse is stapsgewijs opgebouwd. Model 1 bevat alleen de controlevariabelen (achtergrond- en demografische kenmerken). In model 2 zijn daarnaast de financieel-economische variabelen opgenomen, en in model 3 de sociaal-culturele variabelen. In het laatste, volledige model komen alle variabelen tezamen aan bod.

In de analyse is gecontroleerd voor het feit dat deze alleen betrekking heeft op de werkende moeders. Het gaat dus om de invloed op de wekelijkse arbeidsduur, gegeven de arbeidsparticipatie (zie voor meer toelichting § 3.3). De resultaten staan gepresenteerd in gestandaardiseerde, direct onderling vergelijkbare bèta's en marginale effecten (de laatste alleen voor het volledige model).

De resultaten van model 1 bevestigen dat opleiding een relevante factor is voor de omvang van de arbeidsduur. Zoals verwacht, heeft opleiding een positieve invloed op de omvang van de werkweek: middelbaar- en hoogopgeleide moeders werken meer uren dan laagopgeleide moeders. Zowel het aantal kinderen als de leeftijd van het jongste kind is medebepalend voor de arbeidsduur van werkende moeders. Moeders met meer kinderen werken minder uren dan moeders met één kind, en moeders met een jongste kind op de basisschool werken minder uren dan moeders van wie de kinderen nog niet de schoolgaande leeftijd hebben bereikt. Dat laatste lijkt misschien vreemd, omdat te verwachten valt dat er een grotere ruimte is om meer uren betaald te werken wanneer kinderen op de basisschool zitten. Toch is deze bevinding niet tegenstrijdig met andere bronnen, waaruit blijkt dat de arbeidsduur van vrouwen die recentelijk moeder zijn geworden hoger ligt dan die van vrouwen voor wie de komst van het eerste kind langer geleden is (o.a. Portegijs et al. 2006; Mol 2008). Dit wijst op het bestaan van een cohort-effect, waarbij jongere vrouwen niet alleen vaker, maar ook voor meer uren actief blijven op de arbeidsmarkt wanneer zij kinderen hebben dan oudere vrouwen deden toen zij jonger waren. De leeftijd van de partner is positief van invloed op de arbeidsduur: naarmate de partner ouder is, werken moeders meer uren per week. Het opleidingsniveau van de man heeft geen invloed op de omvang van de werkweek van zijn partner. Toevoeging van de financieel-economische variabelen in model 2 verandert de hiervoor beschreven effecten niet. De financieel-economische variabelen zelf echter blijken niet veel invloed te hebben op de arbeidsduur van moeders. Anders dan verwacht, hebben het eigen netto-uurloon en de kosten van een uur formele kinderopvang geen significante invloed op het aantal arbeidsuren van werkende moeders. Kennelijk maakt het voor de omvang van de werkweek niet zoveel uit hoeveel een moeder zelf kan verdienen en wat de kosten zijn van het uitbesteden van de zorg voor kinderen aan de formele kinderopvang. Ook de hoogte van het niet-arbeidsinkomen (inkomen uit andere bronnen dan betaald werk, zoals toeslagen en uitkeringen) heeft geen effect op

de urenbeslissing. Het enige significante effect dat we vinden, gaat uit van de hoogte van het inkomen van de partner: met een partner die veel verdient, valt de wekelijkse arbeidsduur van moeders met jonge kinderen lager uit, onder constanthouding van de andere variabelen in het model. Op basis van deze analyse luidt de conclusie dus dat de invloed van financieel-economische factoren op de wekelijkse arbeidsduur van werkende moeders beperkt is.

In model 3 zijn de sociaal-culturele variabelen toegevoegd aan het model met de achtergrond- en demografische kenmerken (de controlevariabelen). De leeftijd van het jongste kind blijkt na toevoeging van de sociaal-culturele variabelen zijn verklaringskracht te verliezen. Dat strookt met gedachte dat jongere cohorten vrouwen, met jonge kinderen, er modernere opvattingen op na houden en meer uren werken dan oudere cohorten vrouwen, met kinderen op de basisschool. De rest van de controlevariabelen uit model 1 blijft onveranderd van invloed; hooguit nemen de effecten wat in sterkte af. Met betrekking tot de sociaal-culturele variabelen blijkt dat werkende moeders die sterk georiënteerd zijn op de zorg voor kinderen en hun gezin, minder uren werken dan moeders die hier minder sterk aan hechten. Moeders die om intrinsieke redenen hechten aan betaalde arbeid (o.a. zelfontplooiing, contacten), hebben uitgedrukt in uren per week grotere banen dan moeders die minder intrinsiek gemotiveerd zijn om te werken. Evenzo maken moeders die een gelijke taakverdeling tussen vrouwen en mannen belangrijk vinden, meer uren dan moeders die daar minder aan hechten. Moeders die de combinatie van werk en gezin zwaar vinden, en moeders die meer zien in aparte rollen voor mannen en vrouwen in het gezin en op de arbeidsmarkt, werken minder uren per week. Het hebben van een instrumentele arbeidshouding (de mening dat werken uitsluitend dient om geld te verdienen) beïnvloedt de wekelijkse arbeidsduur van werkende moeders niet. Evenmin gaan er significante effecten uit van de sociale normen. Het maakt dus voor de eigen arbeidsduur van de moeders niet zoveel uit of andere moeders met jonge kinderen in hun omgeving betaald werken en/of kinderopvang gebruiken. De wekelijkse arbeidsduur verschilt niet tussen moeders die zelf opgegroeid zijn met een werkende moeder en moeders die dat niet zijn. Ook werken moeders die van huis uit hebben meegekregen dat het belangrijk is om als vrouw betaald te werken, volgens deze analyse niet meer uren dan moeders die zonder een dergelijke boodschap zijn opgegroeid.

In het volledige model tot slot komen de controlevariabelen en de financieel-economische en sociaal-culturele variabelen tezamen aan bod. In dit model houden de eerder gevonden effecten van opleiding, het aantal kinderen en de leeftijd van de partner stand. Dat opleiding significant blijft, wil zeggen dat het verschil in arbeidsduur tussen laag-, middelbaar- en hoogopgeleide werkende moeders niet wegverklaard wordt door (verschillen in) de variabelen in het model. Kennelijk houdt opleiding ook onder constanthouding van de andere variabelen een zelfstandige invloed op de arbeidsduur. Net als in model 2 blijkt uit het volledige model dat van de financieel-economische variabelen uitsluitend het inkomen van de partner een klein negatief effect heeft op de arbeidsduur: naarmate de partner een hoger inkomen heeft, werken moeders minder uren. Als financieel-economische variabelen eveneens in beschouwing worden genomen, blijven de sociaal-culturele oriëntaties van de moeders (op het gezin, op

betaald werk en op het combineren van beide m.u.v. de instrumentele arbeidsoriëntatie) significant van invloed op de arbeidsduur.

Aan de *odds ratios* en de marginale effecten in het eindmodel is af te lezen dat de oriëntaties en opvattingen van moeders een sterkere invloed hebben op de arbeidsduur dan de enige significante financieel-economische variabele, het inkomen van de partner. We vinden dus dat sociaal-culturele factoren meer gewicht in de schaal leggen bij de verklaring van de wekelijkse arbeidsduur van werkende moeders dan financieel-economische factoren.

In de analyse in deze paragraaf is nog geen onderscheid gemaakt tussen moeders met verschillende opleidingsniveaus. De analyse waarin we dat onderscheid wel maken, volgt in de volgende paragraaf. Uit de algemene analyse tot nu toe kunnen we echter al concluderen dat sociaal-culturele variabelen meer invloed hebben op de omvang van de wekelijkse arbeidsduur dan financieel-economische variabelen. Dat beeld wordt bevestigd als we kijken naar de verklaarde variantie in de modellen. Samen verklaren de controlevariabelen, de financieel-economische en de sociaal-culturele variabelen 24% van de variatie in de wekelijkse arbeidsduur. Dat is lager dan bij de participatiebeslissing (daar bedroeg de verklaarde variantie 34%, zie tabel 4.11). De achtergrond- en demografische kenmerken (leeftijd, opleiding, gezinssamenstelling) verklaren bovendien al 18%, dus zonder de financieel-economische en sociaal-culturele variabelen. Inclusief de financieel-economische variabelen, maar zonder rekening te houden met de sociaal-culturele factoren, verklaart het model 19% van de variantie. Met de sociaal-culturele factoren erbij komt de verklaarde variantie neer op 23%. Hieruit valt te concluderen dat sociaal-culturele variabelen meer verklaren van de wekelijkse arbeidsduur van moeders dan de financieel-economische. Echter, de verklaringskracht van het volledige model is bij de wekelijkse arbeidsduur geringer dan bij de participatiebeslissing, en ook de invloed van sociaal-culturele variabelen op de arbeidsduur van werkende moeders is bescheiden te noemen, vergeleken met de invloed die van dezelfde variabelen uitging op de arbeidsparticipatie (hoofdstuk 4). De vraag is of en hoe dit beeld verandert als we de urenbeslissing afzonderlijk bezien voor laag-, middelbaar- en hoogopgeleide moeders.

Tabel 5.2

Lineaire regressie: de wekelijkse arbeidsduur van werkende moeders, 2004 (gestandaardiseerde coëfficiënten en marginale effecten)

	model 1	model 2	model 3	volledig model	
	bèta	bèta	bèta	bèta	marginale effecten
opleiding moeder (laag = ref.)					
middelbaar	0,065	0,104*	0,082*	0,113*	1,884
hoog	0,209**	0,199**	0,196**	0,193**	3,821
leeftijd	0,291	0,327	0,373	0,396	
leeftijd ²	-0,248	-0,267	-0,414	-0,429	
aantal kinderen					
leeftijdcat. jongste kind (0-3 jr. = ref.)	-0,162**	-0,152**	-0,116**	-0,108**	-1,058 ^a
4-12 jaar	-0,127**	-0,128**	-0,019	-0,015	
leeftijd partner	0,125*	0,105*	0,103*	0,095*	0,127
opleiding partner (laag = ref.)					
middelbaar	-0,022	-0,010	-0,003	0,007	
hoog	-0,041	-0,001	-0,005	0,031	
financieel-economisch					
netto-uurloon vrouw		0,002		0,017	
kosten uur formele opvang		0,117		0,072	
inkomen partner		-0,181**		-0,147*	-0,002
niet-arbeidsinkomen		0,101		0,001	
sociaal-cultureel					
oriëntatie op gezin			-0,203**	-0,214**	-0,088
oriëntatie op betaald werk:					
intrinsiek			0,318**	0,329**	0,188
oriëntatie op betaald werk:					
instrumenteel			0,013	-0,002	
oriëntatie op combineren arbeid en zorg (zwaar)			-0,153**	-0,149**	-0,078
opvatting: gelijke taakverdeling m/v			0,161**	0,159**	0,086
opvatting: rolspecialisatie			-0,124**	-0,132**	-0,072
sociale netwerknorm: werkende vrouwen & kinderopvang					
normatieve bagage: belang werk voor vrouw			-0,007	-0,004	
normatieve bagage: zelf werkende moeder			0,022	0,019	
			-0,009	-0,006	

Tabel 5.2 (vervolg)

	model 1	model 2	model 3	volledig model	
	bèta	bèta	bèta	bèta	marginale effecten
mills	-0,279**	-0,302**	0,055	0,076	
(n = 1184)					
R ²	0,1779	0,1921	0,2330	0,2393	

a Dummyvariabele van 0 naar 1.

** p < 0,001, * p < 0,05.

ref. = referentiecategorie.

De modellen zijn stapsgewijs opgebouwd. Model 1: alleen achtergrondkenmerken, model 2: achtergrondkenmerken en financieel-economische variabelen, model 3: achtergrondkenmerken met sociaal-culturele variabelen. In het 'volledige' model zijn alle variabelen opgenomen.

Bron: SCP (GKO'04)

5.2.2 De urenbeslissing van werkende laag-, middelbaar- en hoogopgeleide moeders

In de vorige paragraaf is geconstateerd dat financieel-economische factoren niet veel invloed hebben op de omvang van de wekelijkse arbeidsduur van werkende moeders. Sociaal-culturele variabelen hebben hierop wat meer invloed. Deze bevinding sluit echter niet uit dat financieel-economische variabelen meer invloed hebben op de urenbeslissing van laagopgeleide moeders dan op die van hogeropgeleide moeders. Het effect van de variabelen is in de analyse immers weergegeven onder constant-houding van de andere variabelen in het model, waaronder opleiding. Mogelijk zijn voor laagopgeleide vrouwen financieel-economische variabelen wel van invloed op de urenbeslissing, maar komt dat niet tot uiting in een model waarin de effecten voor alle werkende moeders tegelijk worden gezien.

Om na te gaan of en in hoeverre de invloed van financieel-economische en sociaal-culturele factoren anders is voor moeders met verschillende opleidingsniveaus, is een *seemingly unrelated estimation*-analyse uitgevoerd. Met deze methode kunnen we de modellen voor de verschillende opleidingsgroepen tegelijk schatten en kunnen we deze modellen en de coëfficiënten onderling vergelijken (zie voor toelichting § 3.4). De resultaten van deze analyse staan weergegeven in tabel 5.3. Op het eerste oog lijken er wel enkele verschillen te bestaan in de sterkte van de effecten van financieel-economische en sociaal-culturele variabelen voor laag-, middelbaar- en hoogopgeleide moeders. Zo lijkt de oriëntatie op het gezin een sterker, negatief effect te hebben op de arbeidsduur van laagopgeleide moeders dan op die van hogeropgeleide moeders. Echter, de modeltoets die aangeeft of er verschillen bestaan tussen de modellen voor de drie opleidingsgroepen wijst uit dat de modellen niet significant van elkaar afwijken. Er bestaan geen significante verschillen tussen de modellen van laag-, middelbaar- en hoogopgeleide moeders (prob > $\chi^2 = 0,6000$). Ook de modellen van de laag- en middelbaaropgeleide moeders

en die van de middelbaar- en hoogopgeleide moeders verschillen onderling niet van elkaar. Dat betekent dat de invloed van de variabelen op de arbeidsduur van werkende laag-, middelbaar- en hoogopgeleide van vergelijkbare sterkte is. Weliswaar zijn een intrinsieke arbeidsmotivatie en het hebben van een egalitaire opvatting over de taakverdeling positief van invloed op het aantal uren dat moeders werken, maar zij zijn dat in gelijke mate voor laag-, middelbaar- en hoogopgeleide werkende moeders. Evenzo hebben een sterke oriëntatie op het gezin en een negatieve perceptie van het combineren van arbeid en zorg een negatieve invloed op de arbeidsduur. Ook deze effecten gelden voor zowel laag-, middelbaar- als hoogopgeleide werkende moeders, en in vergelijkbare sterkte. De Wald-testen bevestigen dat geen van de coëfficiënten statistisch significant verschilt tussen de modellen van de moeders met verschillende opleidingsniveaus (af te lezen uit de laatste lege kolom van tabel 5.3).

Op basis van deze bevindingen luidt de conclusie dat hypothese 2, over de invloed van financieel-economische en sociaal-culturele factoren op de wekelijkse arbeidsduur van werkende laag- en hogeropgeleide moeders, niet kan worden bevestigd: het verschil in wekelijkse arbeidsduur tussen werkende laag- en hogeropgeleide moeders is niet primair toe te schrijven aan een groter gewicht van financieel-economische factoren in de urenbeslissing van laagopgeleide moeders. Sterker nog, financieel-economische factoren hebben in het algemeen niet veel invloed op de urenbeslissing van werkende moeders, noch bepalen zij in relatief sterke mate (dus vergeleken met sociaal-culturele factoren) de urenbeslissing van laagopgeleide werkende moeders. Sociaal-culturele factoren hebben meer invloed op de arbeidsduur dan financieel-economische factoren, maar die invloed is even sterk voor laagopgeleide als voor hogeropgeleide werkende moeders.

Er bestaan grote verschillen in de verklaarde variantie in de modellen voor moeders met verschillende opleidingsniveaus. In het model voor de laagopgeleide moeders bedraagt de verklaarde variantie 17%, en in het model voor de middelbaaropgeleide moeders 13%. In het model van de hoogopgeleide moeders is de verklaarde variantie, met 27%, een stuk hoger. Dat betekent dat van hoogopgeleide moeders de wekelijkse arbeidsduur beter te verklaren is op basis van de controlevariabelen (achtergrond- en demografische kenmerken), financieel-economische en sociaal-culturele factoren zoals die in het model waren opgenomen, dan die van laag- en middelbaaropgeleide moeders. Kennelijk is bij laag- en middelbaaropgeleide moeders de beslissing over wekelijkse arbeidsduur, meer dan bij hoogopgeleide werkende moeders, mede onderhevig aan andere zaken dan de verdien capaciteit op de arbeidsmarkt, de kosten van kinderopvang, hun opvattingen en de andere variabelen in het model. Welke factoren dat zijn, valt op basis van dit model niet te zeggen.

Tabel 5.3

Seemingly unrelated estimation na lineaire regressie: invloed op de wekelijkse arbeidsduur van werkende moeders, naar opleidingsniveau, 2004 (gestandaardiseerde coëfficiënten en marginale effecten)

	laag		middelbaar		hoog		verschil tussen coëfficiënten (Wald-test)
	bèta	marginiaal effect	bèta	marginiaal effect	bèta	marginiaal effect	
leeftijd	0,216		0,640		-0,142		
leeftijd ²	-0,270		-0,647		0,150		
aantal kinderen	-0,060		-0,134*	-1,306	-0,124*		
leeftijdcat. jongste kind (0-3 jr. = ref.)							
4-12 jaar	-0,008		0,024		-0,138		
leeftijd partner	0,157		0,079		0,078		
opleiding partner (laag = ref.)							
middelbaar	0,012		-0,012		0,039		
hoog	0,001		-0,010		0,150		
financieel-economisch							
netto-uurloon vrouw	0,025		0,001		0,048		
kosten uur formele opvang	0,094		0,073		0,025		
inkomen partner	-0,163		-0,146*	-0,001	-0,166		
niet-arbeidsinkomen	-0,080		-0,034		-0,010		
sociaal-cultureel							
oriëntatie op gezin	-0,292*	-0,105	-0,174*	-0,068	-0,196*	-0,091	
oriëntatie op betaald werk:							
intrinsiek	0,473*	0,238	0,258*	0,138	0,330*	0,217	
oriëntatie op betaald werk:							
instrumenteel	-0,047		0,033		-0,006		
oriëntatie op combineren arbeid en zorg (zwaar)	-0,174*	-0,079	-0,133*	-0,068	-0,149*	-0,086	
opvatting: gelijke taakverdeling m/v	0,231*	0,119	0,111*	0,059	0,119*	0,068	
opvatting: rolspecialisatie	-0,160		-0,104		-0,134		
sociale netwerknorm: werkende vrouwen & kinderopvang	-0,024		0,003		-0,017		
normatieve bagage: belang werk voor vrouw	0,022		0,042		-0,023		
normatieve bagage: zelf werkende moeder	-0,003		-0,031		0,054		

Tabel 5.3 (Vervolg)

	laag marginaal bèta effect	middelbaar marginaal bèta effect	hoog marginaal bèta effect	verschil tussen coëfficiënten (Wald-test)
mills	0,230	0,006	-0,023	
(n = 1184)	291	615	278	
pseudo R ²	0,1670	0,1312	0,2658	

a Dummyvariabele van 0 naar 1.

** p < 0,001, * p < 0,05.

ref. = referentiecategorie.

Bron: SCP (GKO'04)

5.3 Tevredenheid van werkende moeders met de arbeidsduur

De vraag waarom moeders het aantal uren werken dat zij doen en waarom laagopgeleide moeders gemiddeld minder uren werken dan hogeropgeleide moeders, blijkt moeilijk te beantwoorden, althans voor zover het de invloed van financieel-economische en sociaal-culturele factoren betreft. Tegen de verwachting in blijkt dat het netto-uurloon niet zoveel uitmaakt voor het aantal uren dat een moeder werkt. Moeders voor wie werken in financieel opzicht aantrekkelijk is, werken dus niet per definitie meer uren. Weliswaar hebben opvattingen enige invloed op de arbeidsduur, in de zin dat moeders meer uren betaald werken naarmate zij modernere opvattingen hebben, maar ook de sociaal-culturele factoren in het algemeen blijken slechts in beperkte mate een verklaring te bieden voor de variatie in de arbeidsuren van vrouwen. Ze verklaren bovendien niet het verschil in arbeidsduur tussen werkende laag-, middelbaar- en hoogopgeleide moeders.

Kennelijk spelen andere factoren een rol in de urenbeslissing van moeders. Deze gedachte wordt bevestigd door de relatief lage proportie verklaarde variantie in de modellen van de laag- en middelbaaropgeleide werkende moeders. In deze paragraaf gaan we in op een van deze mogelijke factoren, namelijk de discrepantie tussen de gerealiseerde en gewenste arbeidsduur van werkende moeders. Het is immers mogelijk dat laagopgeleide moeders wel meer uren willen werken, maar dat om bepaalde redenen niet kunnen. In deze paragraaf gaan we na of laagopgeleide vrouwen inderdaad meer problemen hebben om de gewenste arbeidsduur te realiseren dan hogeropgeleide vrouwen. Werken zij minder uren dan ze zouden willen? Zijn hoogopgeleide vrouwen beter in staat hun voorkeuren te realiseren, bijvoorbeeld doordat hun werkgever ze daartoe meer ruimte biedt? Eerst komt aan de orde in hoeverre de gewenste arbeidsduur van moeders overeenkomt met de gerealiseerde arbeidsduur (§ 5.3.1). Klopt het dat laagopgeleide vrouwen, vaker dan hogeropgeleide moeders, meer uren willen werken dan zij nu feitelijk doen? Daarna gaan we in de op de vraag of deze veronderstelde discrepantie tussen gewenste

en gerealiseerde arbeidsduur van laagopgeleide vrouwen, ten grondslag ligt aan het verschil in arbeidsduur tussen werkende laag- en hogeropgeleide vrouwen. Ervaren laagopgeleide vrouwen meer restricties bij het realiseren van de door hen gewenste arbeidsduur? Willen zij eigenlijk meer uren werken dan zij doen? Helpt dat verklaren waarom laagopgeleide moeders minder uren betaald werken dan hoger opgeleide moeders? De analyses in deze paragraaf hebben betrekking op 1171 werkende moeders. Dat dit aantal niet geheel overeenkomt met het aantal in de eerdere paragraaf (1184), komt doordat 13 moeders de vragen over arbeidsduurwensen niet invulden.

5.3.1 Willen laagopgeleide moeders meer uren werken?

In de vragenlijst van het GKO'04 is aan de moeders de vraag gesteld hoeveel uren ze per week buitenshuis zouden willen werken, als zij het helemaal zelf voor het zeggen hadden. Door deze uren met de werkelijke wekelijkse arbeidsduur te vergelijken, is vast te stellen of de moeders meer of minder willen werken dan zij feitelijk doen, of dat zij tevreden zijn met hun arbeidsduur.

Tabel 5.4 laat zien dat het merendeel van de werkende moeders tevreden is over de arbeidsduur. Ruim de helft (54%) van de werkende moeders wil de huidige arbeidsduur niet veranderen. In totaal wil 24% van de werkende moeders meer uren werken. Een bijna net zo grote groep (22%) wil juist minder werken. De wens om meer te werken komt dus ongeveer even vaak voor als de wens om het uren aantal juist wat te verminderen. Wanneer we de arbeidsduurwensen van moeders bezien naar het opleidingsniveau, blijkt dat de wens om meer uren te werken het meest voorkomt bij laagopgeleide werkende moeders (28%). Het merendeel van de laagopgeleide vrouwen die de arbeidsduur willen veranderen, wenst meer uren te werken. Middelbaar- en hoogopgeleide vrouwen die ontevreden zijn met de arbeidsduur willen daarentegen vaker minder uren werken (resp. 24% en 30%). De middelbaaropgeleide moeders zijn het meest tevreden met hun arbeidsduur (56% wenst geen veranderingen). Vooralsnog klopt het beeld dus dat laagopgeleide vrouwen wat vaker dan hogeropgeleide moeders meer uren zouden willen werken dan zij feitelijk doen.

Per saldo zou het inwilligen van de arbeidsduurvoorkeuren de totale wekelijkse arbeidsduur van moeders nauwelijks veranderen. De arbeidsduur zou zelfs wat teruglopen (van 18,2 naar 17,8 uur). Alleen voor de laagopgeleide moeders geldt dat er per saldo wat meer uren gewerkt worden als zij allen hun geprefereerde arbeidstijd zouden realiseren, al is dat een zeer bescheiden toename (van 15,7 naar 15,9 uur per week).

In tabel 5.5 is weergegeven *hoeveel uren* de moeders die hun arbeidsduur willen uitbreiden, meer willen werken. Gemiddeld hebben zij een baan van anderhalve dag per week (13,1 uur), en die willen ze gemiddeld uitbreiden tot 20,4 uur per week, een uitbreiding van bijna 7 uur per week. Dit komt overeen met ander onderzoek, waaruit blijkt dat veranderingswensen vaak betrekking hebben op aanpassingen die tussen de 4 en 11 uur per week bedragen (Beckers en Van der Valk 2005). Laag- en middelbaaropgeleide moeders die meer uren willen werken, willen hun arbeidsduur met gemiddeld rond de 7,5 uur per week uitbreiden. Bij hoogopgeleide moeders bedraagt de gemiddelde gewenste uitbreiding 6,7 uur.

Tabel 5.4

Arbeidsduurwensen, feitelijke en gewenste arbeidsduur van werkende moeders, totaal en naar opleidingsniveau, 2004 (in procenten en uren per week)

	laag	middelbaar	hoog	totaal
wil meer werken	28	20	21	24
wil minder werken	20	24	30	22
wil evenveel werken / geen verandering	52	56	49	54
feitelijke wekelijkse arbeidsduur	15,7	17,8	21,8	18,2
gewenste wekelijkse arbeidsduur	15,9	17,2	21,1	17,8
(n)	(290)	(605)	(276)	(1171)

Bron: SCP (GKO'04)

Tabel 5.5

Arbeidsduurwensen van werkende moeders die meer uren willen werken, naar opleidingsniveau, 2004 (in uren per week)

	laag	middelbaar	hoog	totaal
feitelijke wekelijkse arbeidsduur	12,3	12,6	15,1	13,1
gewenste wekelijkse arbeidsduur	19,8	20,0	21,8	20,4

Bron: SCP (GKO'04)

5.3.2 Financieel-economische en sociaal-culturele factoren en de wens om meer uren te werken

Tot nu zagen we dat laagopgeleide moeders inderdaad wat vaker dan hogeropgeleide moeders een onvervulde wens hebben om meer uren te werken. De vraag die volgt, is in hoeverre deze wens helpt om het verschil in arbeidsduur met hogeropgeleide werkende moeders te verklaren. Als het verschil in arbeidsduur niet wordt verklaard door het inkomen van laagopgeleide vrouwen, noch door hun opvattingen, dan is de geringe arbeidsduur van laagopgeleide moeders wellicht (mede) een gevolg van het feit dat ze niet zoveel uren werken als ze willen. Mogelijk staat hun werkgever uitbreiding van de arbeidsduur niet toe, of zijn laagopgeleide vrouwen minder geneigd om hun wensen te bespreken met hun werkgever.

Om te achterhalen hoe belangrijk de wens om meer uren te werken is voor het verklaren van het verschil in de feitelijke arbeidsduur tussen laag- en hogeropgeleide werkende moeders, schatten we hier eenzelfde model als in de vorige paragraaf. We beginnen dus met een model met achtergrond- en demografische kenmerken, financieel-economische en sociaal-culturele factoren. Aan dit model voegen we informatie toe over de wens

om de arbeidsduur uit te breiden. De moeders die meer willen werken, worden in deze analyse afgezet tegen de moeders die niet meer willen werken (dus die tevreden zijn met hun arbeidsduur of die minder willen werken; samen vormen deze de referentiegroep). Dat doen we omdat we geïnteresseerd zijn in het verklaren van de relatief lage wekelijkse arbeidsduur van laagopgeleide moeders.¹

Het is begrijpelijk dat de wens om meer uren te werken vooral voorkomt onder de vrouwen met een kleine deeltijdaanstelling (vgl. Portegijs et al. 2008; Keuzenkamp 2009). Immers, vrouwen die al een behoorlijk grote baan hebben, zullen niet zo vaak nog meer uren willen werken. Zoals ook uit tabel 5.5 is af te lezen is, hebben werkende moeders die meer uren willen werken, over het algemeen een vrij bescheiden feitelijke arbeidsduur. Dit wordt ook weerspiegeld in tabel 5.6 door het negatieve effect dat uitgaat van de wens om meer uren te werken op de feitelijk gerealiseerde arbeidsduur. We kunnen hier uiteraard niet van een causale relatie spreken – de wens om meer uren te werken is immers op zichzelf niet van invloed op de huidige arbeidsduur. Waar het om gaat, is te achterhalen of de wens om meer uren te werken bij werkende laagopgeleide vrouwen meer invloed heeft op de arbeidsduur dan bij werkende hogeropgeleide vrouwen. Dat zou er immers op wijzen dat laagopgeleide vrouwen minder goed in staat zijn hun arbeidsduurwensen te realiseren dan hogeropgeleide vrouwen. Of dat inderdaad het geval is, gaan we na in de volgende paragraaf. Het feit dat toevoeging van de wens om meer uren te werken de overige effecten vrijwel ongemoeid laat, wijst erop dat de wens om meer uren te werken tamelijk losstaat van bijvoorbeeld de hoogte van het netto-uurloon, de arbeidsoriëntatie en opvattingen van de moeders.

Tabel 5.6

Lineaire regressie: de wekelijkse arbeidsduur van werkende moeders, inclusief de wens om meer uren te werken, 2004 (gestandaardiseerde coëfficiënten en marginale effecten)

	model inclusief arbeidsduurwensen		
	bèta ^a	bèta	marginale effecten
opleiding moeder (laag = ref.)			
middelbaar	0,114*	0,080*	1,342 ^b
hoog	0,195**	0,152**	2,956 ^b
leeftijd	0,315	0,165	
leeftijd ²	-0,349	-0,165	
aantal kinderen	-0,108**	-0,063*	-0,605
leeftijdcat. jongste kind (0-3 jr. = ref.)			
4-12 jaar	-0,011	0,032	
leeftijd partner	0,094*	0,058	
opleiding partner (laag = ref.)			
middelbaar	0,011	0,012	
hoog	0,035	0,006	

Tabel 5.6 (vervolg)

	model inclusief arbeidsduurwensen		
	bèta ^a	bèta	marginale effecten
arbeidsduurwensen (evenveel/minder = ref.)			
wil meer werken		-0,327**	-6,510 ^b
financieel-economisch			
netto-uurloon vrouw	0,019	0,014	
kosten uur formele opvang	0,074	0,085	
inkomen partner	-0,145*	0,120*	-0,002
niet-arbeidsinkomen	0,005	0,027	
sociaal-cultureel			
oriëntatie op gezin	-0,211**	-0,205**	-0,083
oriëntatie op betaald werk: intrinsiek	0,316**	0,308**	0,174
oriëntatie op betaald werk: instrumenteel	-0,010	-0,019	
oriëntatie op combineren arbeid en zorg (zwaar)	-0,144**	-0,155**	-0,080
opvatting: gelijke taakverdeling m/v	0,169**	0,172**	0,092
opvatting: rolspecialisatie	-0,121*	-0,115*	-0,062
sociaal-netwerk: werkende vrouwen en kinder- opvang in omgeving	-0,001	-0,009	
normatieve bagage: belang werk voor vrouw	0,011	0,013	
normatieve bagage: zelf werkende moeder	-0,010	-0,015	
mills	0,062	0,010	
(n = 1171)			
pseudo R ²	0,2407	0,3448	

a De gestandaardiseerde coëfficiënten in deze kolom wijken iets af van die in tabel 5.2, omdat de dertien moeders van wie de arbeidsduurwensen niet bekend zijn, uit de analyse zijn gelaten.

b Dummyvariabele van 0 naar 1.

** p < 0,001, * p < 0,05.

ref.= referentiecategorie.

Bron: SCP (GKO'04)

5.3.3 De urenbeslissing van werkende laag-, middelbaar- en hoogopgeleide moeders en de wens om meer uren te werken

Eerder in deze paragraaf bleek dat laagopgeleide moeders vaker een onvervulde wens hebben om meer uren te werken dan hogeropgeleide moeders. Mogelijk maakt dus de arbeidsduurwens (mede) het verschil uit tussen laag- en hogeropgeleide moeders wat betreft hun arbeidsduur. Om te achterhalen of dit inderdaad het geval is, zijn de modellen ter verklaring van de wekelijkse arbeidsduur apart geschat voor laag-, middelbaar- en hoogopgeleide werkende moeders (gecorrigeerd voor mogelijke selectie-effecten). Hierbij gaat het om het volledige model, met controlevariabelen, financieel-economische en sociaal-culturele variabelen, en een extra variabele die aangeeft of de moeder meer uren wil werken. De resultaten van de *seemingly unrelated estimation*,² die uitgevoerd is om de verschillen tussen de laag-, middelbaar- en hoogopgeleide moeders na te gaan, staan weergegeven in tabel 5.7. Deze analyse is uitgevoerd na de lineaire regressie op de arbeidsuren van werkende moeders, inclusief hun arbeidsduurwensen. De resultaten wijzen uit dat de modellen ook na toevoeging van de arbeidsduurwens van de moeders niet van elkaar verschillen. Hoewel we zagen dat laagopgeleide moeders vaker dan hogeropgeleide moeders liever wat meer uren zouden willen werken, blijkt dat we ook na toevoeging van de wens om meer uren te werken in het model, niet goed in staat zijn om het verschil in de wekelijkse arbeidsduur van werkende moeders naar opleidingsniveau te verklaren. Op basis hiervan kunnen we concluderen dat noch financieel-economische factoren, noch sociaal-culturele factoren, noch het feit dat laagopgeleide moeders relatief vaak een onvervulde wens hebben om wat meer uren te werken, een overtuigende verklaring bieden voor het verschil in de wekelijkse arbeidsduur van werkende laag-, middelbaar- en hoogopgeleide moeders. De verklaring voor het verschil is dus kennelijk in andere factoren gelegen dan die we in dit onderzoek bezien. De verklaarde variantie is voor alle drie de opleidingsgroepen hoger dan in de modellen zonder arbeidsduurwensen (tabel 5.3). Het rekening houden met de arbeidsduurwensen geeft dus wel een verbetering van het model ter verklaring van de wekelijkse arbeidsduur van moeders, maar verklaart niet waarom laagopgeleide moeders doorgaans minder uren werken dan hun hogeropgeleide tegenhangers.

Tabel 5.7

Seemingly unrelated estimation na lineaire regressie: invloed op de wekelijkse arbeidsduur van werkende moeders, inclusief de wens om meer uren te werken, naar opleidingsniveau, 2004 (gestandaardiseerde coëfficiënten en marginale effecten)

	laag		middelbaar		hoog		verschil tussen coëfficiënten (Wald-test)
	bèta	marginaal effect	bèta	marginaal effect	bèta	marginaal effect	
leeftijd	-0,400		0,354		0,120		
leeftijd ²	0,352		-0,321		-0,088		
aantal kinderen	-0,014		-0,086*	-1,306 ^a	-0,079		
leeftijdcat. jongste kind (0-3 jr. = ref.)							
4-12 jaar	0,050		0,061		-0,082		
leeftijd partner	0,153		0,024		0,041		
opleiding partner (laag = ref.)							
middelbaar	-0,014		0,032		-0,047		
hoog	-0,014		-0,007		0,022		
arbeidsduurwens (evenveel/minder = ref.)							
wil meer werken	-0,349**	-7,474 ^a	-0,350**	-6,825 ^a	-0,317**	-5,317 ^a	
financieel-economisch							
netto-uurloon vrouw	0,053		-0,017		0,024		
kosten uur formele opvang	0,098		0,086		0,042		
inkomen partner	-0,130		-0,131		-0,113		
niet-arbeidsinkomen	-0,041		0,074		0,014		
sociaal-cultureel							
oriëntatie op gezin	-0,282*	-0,100	-0,157*	-0,061	-0,190*	-0,089	
oriëntatie op betaald werk: intrinsiek	0,465*	0,230	0,213*	0,111	0,304*	0,201	
oriëntatie op betaald werk: instrumenteel	-0,042		0,015		-0,038		
oriëntatie op combi- neren arbeid en zorg (zwaar)	-0,200*	-0,090	-0,132*	-0,066	-0,145*	-0,084	

Tabel 5.7 (vervolg)

	laag		middelbaar		hoog		verschil tussen coëfficiënten (Wald-test)
	bèta	marginaal effect	bèta	marginaal effect	bèta	marginaal effect	
opvatting: gelijke taakverdeling m/v	0,175*	0,089	0,136*	0,070	0,174*	0,102	
opvatting: rol- specialisatie	-0,122		-0,068		-0,160		
sociale netwerknorm: werkende vrouwen & kinderop- vang	0,004		-0,016		-0,037		
normatieve bagage: belang werk voor vrouw	-0,040		0,009		-0,027		
normatieve bagage: zelf werkende moeder	-0,042		-0,027		0,007		
mills	0,133		-,081		-0,034		
(n = 1171)		290		605		276	
pseudo R ²		0,2762		0,2438		0,3731	

a Dummyvariabele van 0 naar 1.

** p < 0,001, * p < 0,05.

ref. = referentiecategorie.

Bron: SCP (GKO'04)

5.4 Samenvatting

In dit hoofdstuk ging de aandacht uit naar de verklaring van het verschil in de wekelijkse arbeidsduur van werkende laag- en hogeropgeleide moeders. Een eerste analyse liet zien dat de urenbeslissing van moeders (zonder onderscheid naar verschillende opleidingsniveaus) vooral wordt beïnvloed door kenmerken als het aantal kinderen, de leeftijd van het jongste kind en het opleidingsniveau. Van de financieel-economische kenmerken had alleen het inkomen van de partner een zeer bescheiden effect op de arbeidsduur van de werkende moeders. De sociaal-culturele variabelen (in het bijzonder de oriëntatie op betaalde arbeid, de oriëntatie op het gezin en de opvatting over een gelijke taakverdeling) hebben, zo toonde de analyse aan, meer invloed op de urenbeslissing dan de financieel-economische variabelen.

Met bovenstaande bevinding in gedachten is vervolgens nagegaan in hoeverre de verwachting klopt dat het verschil in de wekelijkse arbeidsduur tussen werkende laag- en

hogeropgeleide moeders vooral toe te schrijven is aan financieel-economische factoren. Het is immers nog altijd mogelijk dat bij laagopgeleide werkende moeders financieel-economische factoren meer invloed hebben op de urenbeslissing dan bij hogeropgeleide werkende moeders. Uit de analyse naar de oorzaak van het verschil in arbeidsduur tussen laag-, middelbaar- en hoogopgeleide werkende moeders blijkt echter dat dit verschil niet goed te verklaren valt. De financieel-economische factoren hebben bij laagopgeleide moeders geen sterkere invloed op de urenbeslissing dan bij hogeropgeleide moeders. Hiermee is hypothese 2 ontkracht; deze veronderstelde dat een groter gewicht van financieel-economische factoren in de urenbeslissing van laagopgeleide werkende moeders hun geringere arbeidsduur zou verklaren.

Omdat de verschillen in de arbeidsduur van werkende moeders naar opleidingsniveau niet goed te verklaren zijn, keken we aanvullend naar de arbeidsduurwensen van de moeders: willen laagopgeleide moeders eigenlijk meer uren werken dan ze daadwerkelijk doen? Ligt daar (mede) de verklaring voor de ongelijke wekelijkse arbeidsduur van moeders met verschillende opleidingsniveaus? Lukt het laagopgeleide moeders, ondanks een wens om meer uren te werken, simpelweg niet om hun arbeidsduur te vergroten? Inderdaad blijken werkende laagopgeleide moeders het vaakst de wens te hebben om hun arbeidsduur uit te breiden, vaker dan hogeropgeleide moeders (die willen juist vaker wat minder uren werken). Dat duidt dus op het bestaan van bepaalde restricties bij laagopgeleide moeders. Het opnemen van de arbeidsduurwensen blijkt echter niet voldoende verklaring te bieden voor het verschil in het aantal werkuren per week tussen laag-, middelbaar- en hoogopgeleide moeders. Hoewel laagopgeleide moeders aangeven meer te willen werken, verklaart deze wens niet de geringere arbeidsduur van werkende laagopgeleide moeders ten opzichte van hogeropgeleide moeders.

Noten

- 1 Het model is ook geschat met drie categorieën: wil meer, evenveel en wil minder uren werken. De resultaten van deze analyse weken niet erg af. Veel verschillen tussen de vrouwen die evenveel of minder willen werken, zijn er kennelijk niet (vgl. Keuzenkamp 2009). Omdat de aandacht hier primair uitgaat naar het verklaren van de geringe arbeidsduur van laagopgeleide vrouwen, is hier de analyse gepresenteerd waarin de vrouwen die minder willen werken en die tevreden zijn met hun arbeidsduur zijn samengenomen. Zij vormen de referentiecategorie en worden in het model afgezet tegen de vrouwen die meer uren willen werken.
- 2 Voor meer informatie over deze analysetechniek zie paragraaf 3.4.

6

De arbeidsdeelname van laagopgeleide vrouwen onderling vergeleken

Een eerdere versie van dit hoofdstuk is onder de titel 'Employment differences among low-educated women in the Netherlands: why work and for how many hours?' gepresenteerd op the International conference Community, Work and Family, Utrecht, april 2009 en op the annual meeting of Society for the Advancement of Socio-Economics, Sciences Po, Paris, France, juli 2009.

BAUDRY

6.1 Waar komen de verschillen in arbeidsparticipatie en arbeidsduur bij laagopgeleide vrouwen vandaan?

Door hun positie als achterblijvers bij hogeropgeleide vrouwen op de arbeidsmarkt, kunnen laagopgeleide vrouwen op veel aandacht rekenen. Daarbij blijft echter de verscheidenheid in de arbeidsdeelname binnen de groep laagopgeleide vrouwen veelal onderbelicht. In hoofdstuk 1 bleek al dat ongeveer de helft van de laagopgeleide vrouwen in Nederland participeert op de arbeidsmarkt. Dat doen ze relatief vaak in kleine deeltijdbanen, maar niet exclusief. Ondanks hun uiteenlopende arbeidsmarktgedrag worden laagopgeleide vrouwen vaak beschouwd als een homogene groep. Inderdaad bestaat er naar verwachting binnen de groep de laagopgeleide vrouwen minder variatie in sociaal-culturele en financieel-economische factoren dan tussen laag- en hogeropgeleide vrouwen. Toch gaat het te ver om te veronderstellen dat zij onderling niet verschillen in bijvoorbeeld hun verdien capaciteit, en in hun voorkeuren, opvattingen en normen. Dit hoofdstuk draait om de vraag in hoeverre de verschillen in arbeidsparticipatie en arbeidsduur tussen laagopgeleide vrouwen onderling toe te schrijven zijn aan verschillen in het gewicht van financieel-economische dan wel sociaal-culturele factoren in hun arbeidsbeslissingen (onderzoeksvragen 3 en 4).

De verwachting is dat het gewicht van deze factoren voor de beslissing om te werken anders is dan voor de beslissing over de wekelijkse arbeidsduur. Hierover zijn in hoofdstuk 3 hypothesen geformuleerd. Verschillen tussen werkende en niet-werkende laagopgeleide vrouwen gaan naar verwachting gepaard met relatief grote verschillen in sociale normen, opvattingen en voorkeuren. Op de meer principiële keuze om al of niet betaald te werken, hebben financieel-economische factoren naar verwachting een tamelijk bescheiden invloed. De eerste hypothese die in dit hoofdstuk getoetst wordt, luidt dat het verschil in arbeidsparticipatie tussen laagopgeleide vrouwen onderling vooral toe te schrijven is aan een groter gewicht van sociaal-culturele factoren ten opzichte van financieel-economische factoren (hypothese 3). Echter, als laagopgeleide vrouwen eenmaal werken, is naar verwachting het onderlinge verschil in de wekelijkse arbeidsduur vooral toe te schrijven aan een groter gewicht van financieel-economische factoren ten opzichte van sociaal-culturele factoren (hypothese 4). Binnen de groep laagopgeleide vrouwen besteden we in dit hoofdstuk apart aandacht aan niet-westerse migrantenvrouwen. Deze vrouwen vormen immers een aanzienlijk deel van de groep laagopgeleide vrouwen in Nederland.

In paragraaf 6.2 worden de dataset en de steekproef toegelicht en volgt een beschrijving van enkele kenmerken van de laagopgeleide vrouwen. In deze paragraaf wordt eveneens de operationalisering van de financieel-economische en sociaal-culturele variabelen uiteengezet. In paragraaf 6.3 en 6.4 staan de analyses naar de arbeidsparticipatiebeslissing respectievelijk de wekelijkse arbeidsduur binnen de groep laagopgeleide vrouwen centraal. In paragraaf 6.5 gaan we vervolgens na of er verschillen bestaan in de invloed van financieel-economische en sociaal-culturele factoren op de arbeidsbeslissingen van laagopgeleide vrouwen, uitgesplitst naar etnische herkomst. We gaan dan na in hoeverre de geformuleerde hypothesen richtinggevend zijn voor de verklaring van de verschillen in arbeidsdeelname tussen laagopgeleide autochtone vrouwen en niet-westerse

migrantenvrouwen in Nederland. Paragraaf 6.6 ten slotte bevat een korte samenvatting van dit hoofdstuk.

6.2 Gebruikte data en operationalisering

De analyses in dit hoofdstuk zijn gebaseerd op de Survey integratie minderheden uit 2006 (verder aangeduid als SIM '06). Het Centraal Bureau voor de Statistiek trok voor deze survey een landelijke steekproef uit diverse bevolkingsregisters. In interviews zijn de respondenten bevraagd over onder meer arbeid, inkomen en opvattingen over man-vrouwrollen (zie bijlage A en Dagevos et al. 2007).

Doel van de SIM was het verkrijgen van zicht op de integratie van de vier grootste migrantengroepen (Turken, Marokkanen, Antillianen en Surinamers) in Nederland. De dataverzameling was sterk gericht op het bereiken van deze migrantengroepen, die vaak ondervertegenwoordigd zijn in onderzoeken, niet op het benaderen van een representatieve steekproef van de Nederlandse bevolking. Wel is ter vergelijking een referentiegroep van autochtone Nederlanders ondervraagd. Het bestand is daardoor bruikbaar voor onderzoek naar de onderlinge verschillen in de arbeidsdeelname van laagopgeleide vrouwen. Wel zijn niet-westerse migrantenvrouwen in de steekproef oververtegenwoordigd, en autochtone vrouwen juist ondervertegenwoordigd. Daarom is er, om een representatief beeld te kunnen schetsen, een weegfactor naar herkomst in het bestand opgenomen. Hiermee krijgen de autochtone vrouwen een hoog gewicht toegerekend en wordt het gewicht van de allochtone vrouwen juist naar beneden bijgesteld. Deze weegfactor is gebaseerd op populatiecijfers van het CBS (zie Dagevos et al. 2007). Met de gewogen gegevens kan een representatief beeld van de groep laagopgeleide vrouwen in Nederland geschetst worden. In paragraaf 6.3 komen we terug op de implicaties van dit steekproefdesign voor de verklarende analyses.

Tabel 6.1

De laagopgeleide vrouwen van 15-64 jaar in de steekproef, naar etnische herkomst, 2006 (in procenten en absolute aantallen)

	%	(n)
Turks	29	(331)
Marokkaans	24	(281)
Surinaams	19	(216)
Antilliaans	15	(174)
autochtoon	13	(155)
totaal	100	(1157)

Bron: SCP (SIM '06) ongewogen

Voor dit onderzoek zijn de laagopgeleide vrouwen uit de steekproef geselecteerd (max. een mavo/vmbo-diploma). Na het verwijderen van enkele cases met onvolledige of inconsistente gegevens¹ bestaat de steekproef uit 1157 laagopgeleide vrouwen tussen de 15 en 64 jaar, exclusief scholieren/studenten en bij hun ouders inwonende kinderen. De hoogste respons komt van de Turkse vrouwen (tabel 6.1). De autochtone laagopgeleide vrouwen vormen (ongewogen) de kleinste groep.

6.2.1 Het opleidingsniveau en de arbeidsdeelname van de laagopgeleide vrouwen

Van de laagopgeleide vrouwen in de steekproef zijn de autochtone vrouwen relatief het hoogst opgeleid. Zij hebben altijd wel enig onderwijs genoten. Bijna de helft heeft een lbo-diploma op zak, 30% heeft een mavo-diploma (tabel 6.2). Niet-westerse migrantenvrouwen zijn relatief laag opgeleid (o.a. Bevelander en Groeneveld 2006; Merens 2009). De laagopgeleide Marokkaans-Nederlandse vrouwen in de steekproef hebben veelal nauwelijks (meer dan) basisonderwijs genoten. Van de Turks-Nederlandse laagopgeleide vrouwen heeft de helft uitsluitend basisonderwijs gevolgd. Laagopgeleide vrouwen van Surinaamse en Antilliaanse herkomst hebben wat vaker dan laagopgeleide vrouwen van Marokkaanse en Turkse herkomst een lbo- of mavo-diploma. Het opleidingsniveau van de Surinaams-Nederlandse en Antilliaans-Nederlandse vrouwen ligt iets onder dat van de autochtone laagopgeleide vrouwen.

Tabel 6.2

Hoogst behaalde opleiding van laagopgeleide vrouwen, naar etnische herkomst, 2006 (in procenten)

	autochtoon	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans	totaal ^a
geen onderwijs / basisonderwijs niet afgerond	0	18	38	6	5	2
basisonderwijs	23	50	34	38	39	25
lager beroepsonderwijs	46	16	18	23	32	44
mavo, mulo	31	16	11	33	24	30

a Gewogen gegevens.

Bron: SCP (SIM'06)

Uit tabel 6.3 blijkt dat 55% van de laagopgeleide vrouwen participeert op de arbeidsmarkt.² Hierbij is de ondergrens van 1 uur per week gehanteerd; een vrouw participeert als zij heeft opgegeven minstens 1 uur per week betaald te werken. De Surinaams-Nederlandse laagopgeleide vrouwen hebben de hoogste arbeidsparticipatie (58%), gevolgd door de laagopgeleide autochtone vrouwen (56%). De laagste arbeidsparticipatie doet zich, met 23%, voor bij de Marokkaans-Nederlandse laagopgeleide vrouwen. De participatie van laagopgeleide Turks-Nederlandse vrouwen is met 33% ook relatief laag. De laagopgeleide Antilliaans-Nederlandse vrouwen (49%) lijken qua arbeidsparticipatie juist meer op de laagopgeleide Surinaams-Nederlandse vrouwen.

Bij het in kaart brengen van de wekelijkse arbeidsduur is uitgegaan van de contractuele arbeidsduur van de werkende laagopgeleide vrouwen. Aan vrouwen die zelfstandig werken, is gevraagd hoeveel uur zij gemiddeld per week werken. Zoals in hoofdstuk 1 al is aangestipt, staat tegenover de hogere participatie van de autochtone laagopgeleide vrouwen dat zij gemiddeld de minste uren werken (20,7 uur per week). Werkende laagopgeleide niet-westerse migrantenvrouwen werken gemiddeld meer uren per week en werken ook vaker voltijds dan autochtone laagopgeleide vrouwen. Surinaamse en Antilliaanse vrouwen maken gemiddeld de meeste uren (27,7 resp. 26,5 uur per week) en werken relatief vaak voltijds (vgl. figuur 1.4 in hoofdstuk 1, en Portegijs en Keuzenkamp 2008). Laagopgeleide vrouwen van Turkse en Marokkaanse origine participeren weliswaar relatief weinig op de arbeidsmarkt, maar als zij participeren, werken zij gemiddeld meer uren, en ook vaker in voltijdbanen, dan autochtone laagopgeleide werkende vrouwen (vgl. figuur 1.4 in hoofdstuk 1, en Beckers et al. 2009).

Tabel 6.3

Arbeidsparticipatie van laagopgeleide vrouwen en wekelijkse arbeidsduur van werkende laagopgeleide vrouwen, naar etnische herkomst, 2006 (in procenten en uren per week)

	autochtoon	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans	totaal ^a
participeert niet	44	67	77	42	51	45
participeert wel	56	33	23	58	49	55
wv. (excl. niet-werkenden)						
1-11 uur p/w	20	22	15	6	8	18
12-19 uur p/w	20	18	14	16	17	21
20-27 uur p/w	34	21	24	21	24	33
28-34 uur p/w	13	8	21	23	16	14
35-40 uur p/w	13	31	26	34	35	14
gemiddelde arbeidsduur werkende vrouwen (excl. niet-werkenden) in uren per week	20,7	23,9	24,8	27,7	26,5	21,0

a Gewogen gegevens.

Bron: SCP (SIM'06)

6.2.2 Leeftijd, gezinssamenstelling en kenmerken van de partner

De autochtone vrouwen in de steekproef zijn gemiddeld ruim 48 jaar en daarmee het oudst van alle laagopgeleide vrouwen (tabel 6.4). Ongeveer een kwart van de vrouwen heeft jonge kinderen. Van deze vrouwen woont 21% samen met een partner en is een klein deel (4%) alleenstaande moeder.³ De meerderheid (61%) woont wel samen met

een partner maar heeft geen (jonge) kinderen (meer), en 14% voert een alleenstaanden-huishouden (zonder partner en/of kinderen).

Van de laagopgeleide vrouwen zijn de niet-westerse migrantenvrouwen gemiddeld jonger dan autochtone vrouwen (vgl. Van Agtmaal-Wobma en Nicolaas 2009). De Marokkaans-Nederlandse vrouwen zijn, met een gemiddelde leeftijd van 38,5 jaar, het jongst. Bijna de helft van de Turks-Nederlandse en Marokkaans-Nederlandse laagopgeleide vrouwen heeft een partner en jonge kinderen (jonger dan 3 jaar). Surinaams-Nederlandse en Antilliaans-Nederlandse laagopgeleide moeders met jonge kinderen staan er relatief vaak alleen voor (vgl. Hooghiemstra en Merens 1999; Harmsen en Garssen 2005). De mannen van de laagopgeleide vrouwen zijn gemiddeld vier jaar ouder dan zichzelf. De Turks-Nederlandse partners zijn gemiddeld het jongst (bijna 42 jaar).

Tabel 6.4

Achtergrondkenmerken van de laagopgeleide vrouwen in de steekproef, naar etnische herkomst, 2006 (in gemiddelden en procenten)

	autochtoon	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans	totaal ^a
leeftijd (gemiddelde)	48,3	39,6	38,5	43,5	42,0	47,7
huishoudsituatie (%)						
paar met kind(eren) 0-12 jaar ^b	21	46	55	21	13	23
paar zonder kind(eren)						
0-12 jaar ^c	61	34	27	31	18	57
alleenstaand met kind(eren)						
0-12 jaar ^b	4	8	10	15	32	6
alleenstaand zonder kind(eren) 0-12 jaar ^c	14	12	8	33	37	14
aantal kinderen ^a (gemiddelde)	0,9	1,7	2,2	1,2	1,4	0,9
indien partner						
leeftijd partner (gemiddelde)	52,3	41,9	45,8	46,3	46,0	51,7

a Gewogen gegevens.

b Inwonende kinderen.

c Geen kinderen en inwonende kinderen > 12 jaar.

Bron: SCP (SIM '06)

6.2.3 Taalbeheersing, gezondheid en generatie/migratiegeschiedenis

Vaak wordt het slecht beheersen van de Nederlandse taal in verband gebracht met de geringe arbeidsdeelname van in het bijzonder vrouwen van Turkse en Marokkaanse herkomst. Van de vrouwen van Turkse/Marokkaanse origine in de steekproef beheerst naar eigen zeggen 37% de Nederlandse taal niet of nauwelijks (niet in tabel). Onder de

Surinaamse/Antilliaanse vrouwen ligt dat aandeel veel lager (3%). Ook gezondheidsproblemen kunnen (een volledige) arbeidsdeelname in de weg staan (Keuzenkamp 2007). In het bijzonder onder niet-westerse migrantenvrouwen, maar ook onder vrouwen in lagere sociaaleconomische klassen, komen relatief veel gezondheidsproblemen voor (Cooper 2002; CBS 2008). Desgevraagd geven laagopgeleide vrouwen van Turkse/Marokkaanse herkomst het vaakst aan gezondheidsbelemmeringen te ervaren in het dagelijks leven (42%). Tevens ervaart 35% van de Surinaams/Antilliaans-Nederlandse laagopgeleide vrouwen gezondheidsproblemen en 28% van de autochtone laagopgeleide vrouwen. Voor een goed beeld van de invloed van financieel-economische en sociaal-culturele factoren op de (verschillen in) arbeidsdeelname binnen de groep laagopgeleide vrouwen dienen we rekening te houden met taalbeheersing en gezondheid, omdat deze factoren mede een rol kunnen spelen bij het specifieke arbeidsmarktgedrag van deze groep.

Van de niet-westerse migrantenvrouwen in de steekproef behoort 90% tot de eerste generatie. Zij zijn dus niet in Nederland geboren, maar zijn op een zeker moment in hun leven naar Nederland gemigreerd. Vanwege het kleine aandeel vrouwen van de tweede generatie in de steekproef, wordt generatie niet apart in de analyses meegenomen. Wel wordt er gecontroleerd voor kenmerken die samenhangen met de migratiegeschiedenis, zoals leeftijd, taalbeheersing, opvattingen en normen.

6.2.4 Operationalisering van financieel-economische variabelen

De financieel-economische factoren die in dit hoofdstuk worden onderscheiden zijn de eigen verdien capaciteit van vrouwen op de arbeidsmarkt (gemeten aan het eigen (potentiële) netto-uurloon), de arbeidsinkomsten van de partner (indien van toepassing) en het niet-arbeidsinkomen in de vorm van uitkering(en) en toeslagen.

Om het netto-uurloon van de vrouwen in kaart te brengen, is gebruikgemaakt van het netto-inkomen uit arbeid per maand. Van de werkende vrouwen (n ongewogen = 468) hebben 377 een netto-inkomen uit arbeid ingevuld; van 91 werkende vrouwen is het inkomen onbekend, omdat zij hun inkomen niet hebben ingevuld (19% van de werkende vrouwen in de steekproef, 8% van alle vrouwen in de steekproef).

Het inkomen van de partner (indien aanwezig) is ontleend aan de vragen naar het netto-inkomen per maand van de respondenten zelf en hun echtgenoot / vaste partner (het huishoudinkomen). De werkwijze is als volgt. Voor werkende vrouwen is het inkomen van de man berekend door van het huishoudinkomen haar eigen inkomen af te trekken. Bij de niet-werkende vrouwen is het inkomen van de man gelijk aan het totale huishoudinkomen uit arbeid (na aftrek van eventuele uitkeringen). Voor vrouwen zonder partner is het inkomen van de partner op 0 gezet. Op deze manier is het partnerinkomen van 1020 vrouwen berekend. Voor 137 vrouwen ontbreekt dit gegeven (11,8% van de vrouwen in de steekproef), omdat zij dit niet wisten of niet wilden zeggen.

Naast het inkomen uit arbeid is gevraagd naar het bedrag dat men maandelijks ontvangt aan uitkering(en), zoals bijstand, wao, ww, zorg- of woonkostentoeslagen. Ook kon men aangeven 'andere' uitkeringen te ontvangen. Het totaal ingevulde bedrag is in de analyse opgenomen als het niet-arbeidsinkomen. In het totaal gaven 417 vrouwen (36%

van de vrouwen in de steekproef) een bedrag aan maandelijkse uitkering(en) op. 608 vrouwen gaven aan geen uitkering(en) of toeslag(en) te ontvangen. Er rest een groep van 132 vrouwen (11% van de vrouwen in de steekproef) die niet werkt, geen bedrag aan uitkering op gaf en die geen of een niet-werkende partner hebben.

Voor een deel van de vrouwen in de steekproef ontbreken de benodigde inkomensgegevens. Dat komt waarschijnlijk doordat respondenten vaak huiverig staan tegenover het invullen van inkomensgegevens in vragenlijsten. Om mogelijke vertekeningen als gevolg van ontbrekende gegevens uit te sluiten en om het aantal waarnemingen op peil te houden, zijn de ontbrekende inkomensgegevens bijgeschat (geïmputeerd). Deze imputatie is uitgevoerd met het programma `NORM`, dat een groot aantal regressiemodellen schat en de ontbrekende gegevens voorspelt op basis van bekende, geobserveerde gegevens van andere respondenten. Door een iteratief proces (het een groot aantal keer herhalen van de procedure) worden de geïmputeerde waarden geacht de werkelijke gegevens zo goed mogelijk te representeren.⁴ De analyses uitgevoerd met en zonder de bijgeschatte cases leverden geen sterk afwijkende resultaten op. In tabel 6.6 staan de gemiddelden en de standaarddeviaties van de inkomensvariabelen weergegeven.

Om de invloed van het potentiële uurloon van vrouwen die niet participeren op de arbeidsmarkt in de analyses te kunnen meenemen, is dit bijgeschat. Het gaat om het bedrag dat deze vrouwen per uur zouden kunnen verdienen op de arbeidsmarkt als ze wel zouden participeren. Het potentiële netto-uurloon is geschat met een Heckman-model in twee stappen (zie § 4.2.3). Daarbij schat de eerste regressieanalyse de kans dat een vrouw participeert op de arbeidsmarkt. De correctievariabele die hieruit volgt, is als extra verklarende variabele toegevoegd aan een tweede regressieanalyse met het netto-uurloon als afhankelijke variabele (de loonvergelijking). In bijlage C (te vinden via www.scp.nl bij het desbetreffende rapport) staan de resultaten van deze analyse.

6.2.5 Operationalisering van sociaal-culturele variabelen

Om de invloed van sociaal-culturele factoren op de onderlinge verschillen in arbeidsdeelname van laagopgeleide vrouwen te kunnen onderzoeken, moeten we beschikken over gegevens over de normen, opvattingen en voorkeuren van vrouwen over betaald werk en hun rol thuis. De `SYM'06` bevat een aantal stellingen waarvan de vrouwen moesten aangeven in hoeverre zij het er (helemaal) mee eens of (helemaal) niet mee eens waren. Met behulp van een factoranalyse (Principale Componenten Analyse) zijn deze stellingen teruggebracht tot een schaal met scores lopend van 0 tot 100. De verklaarde variantie van deze schaal is 52% en de betrouwbaarheid (Cronbachs alfa) is 0,72 (zie tabel 6.5). Een lage score duidt op een traditionele opvatting en een hoge score op een moderne(re), meer emancipatoire opvatting.

Voor 26 van de 1157 laagopgeleide vrouwen was het niet mogelijk een score op deze schaal te berekenen, omdat ze op een of meer stellingen geen antwoord gaven. Omdat het aantal ontbrekende waarnemingen zeer klein is, is hiervoor de gemiddelde score per herkomstgroep gebruikt.

Tabel 6.5

Stellingen die samen de 'opvatting taakverdeling' vormen, 2006 (factorladingen)

De man kan het beste de verantwoordelijkheid voor het geld hebben.	0,78
Beslissingen over grote aankopen kan de man het beste nemen.	0,77
Voor jongens is het belangrijker dan voor meisjes om hun eigen geld te verdienen.	0,67
De vrouw kan het beste de verantwoordelijkheid voor het huishouden hebben.	0,62
Een vrouw moet stoppen met werken als ze een kind krijgt.	0,60
eigenwaarde	2,39
R ²	52
Cronbachs alfa	0,72

Bron: SCP (SIM'06)

De SIM bevat naast de stellingen die de taakverdelingsschaal vormen, geen stellingen over algemene emancipatieopvattingen of persoonlijke voorkeuren van vrouwen ten aanzien van betaald werk, het gezin of het combineren van arbeid en zorg. De directe operationalisering van sociaal-culturele factoren is dus tamelijk summier. Om aanvullende sociaal-culturele factoren in dit onderzoek te kunnen betrekken, is gezocht naar proxyvariabelen. Dat zijn variabelen die niet direct de opvattingen of voorkeuren op het terrein van arbeid en zorg meten, maar hier naar verwachting wel sterk mee samenhangen. Een dergelijke proxyvariabele is geloof; een sterke mate van religiositeit blijkt samen te hangen met traditionele genderrollen en heeft een negatief effect op de arbeidsdeelname van vrouwen (Van der Lippe en Siegers 1994; Guiso et al. 2006). In de SIM-vragenlijst is de respondenten gevraagd in hoeverre zij het eens waren met de uitspraak: 'mijn geloof is een belangrijk deel van mezelf'. Het antwoord op deze vraag nemen we mee in de analyse als een proxy voor de opvattingen en preferenties van vrouwen. De vijf antwoordcategorieën bij deze vraag (van helemaal mee eens tot helemaal niet mee eens) zijn gehercodeerd tot een dummy, met een score 1 als het geloof naar eigen zeggen een belangrijk deel van henzelf is ((helemaal) mee eens) en een score 0 als dat niet het geval is.

Over de normen in de huidige sociale omgeving en de normatieve context van vroeger zijn in de SIM eveneens geen directe gegevens beschikbaar. Er is niet gevraagd naar de arbeidsdeelname van andere vrouwen in de sociale omgeving, noch naar de opvattingen die de laagopgeleide vrouwen van hun ouders hebben meegekregen, noch naar de arbeidsdeelname van de eigen moeder. Als alternatief nemen we het opleidingsniveau van de ouders op als indicatie van de sociale normen waarmee men is opgegroeid (vgl. bv. Myers en Booth 2002). De veronderstelling daarbij is dat hogeropgeleide ouders tijdens de opvoeding moderner georiënteerd waren, wat de ontwikkeling van egalitaire normen en opvattingen bevordert. Het hoogst behaalde opleidingsniveau van de vader en de moeder (beide gemeten in negen categorieën, van 'nooit naar school geweest'

tot 'wetenschappelijk onderwijs') wordt dus als een socialisatiekenmerk in de analyses opgenomen.

Overzicht financieel-economische en sociaal-culturele factoren

Tabel 6.6 geeft de gemiddelde scores van de laagopgeleide vrouwen op de financieel-economische en sociaal-culturele variabelen weer. Het gemiddelde (potentiële) netto-uurloon van de vrouwen in de steekproef bedraagt 8,32 euro per uur.

De standaarddeviatie van gemiddeld bijna 2 euro per uur bevestigt dat zich binnen de groep laagopgeleide vrouwen een behoorlijk grote spreiding in de verdien capaciteit voordoet. Uitgesplitst naar herkomst valt op dat de (potentiële) verdien capaciteit per uur het laagst is onder Turks- en Marokkaans-Nederlandse laagopgeleide vrouwen. Het inkomen van de partner (als er sprake is van een partner) bedraagt gemiddeld iets meer dan 900 euro per maand. Hierbij dient te worden opgemerkt dat het inkomen van de partner gemiddeld lager uitvalt naarmate er meer partners zijn die niet werken, wat voornamelijk bij de partners van de Marokkaans-Nederlandse en Turks-Nederlandse vrouwen het geval is. Dit verklaart tevens de grote gemiddelde afwijking rond het inkomen van de partner. Het niet-arbeidsinkomen bedraagt gemiddeld 785 euro per maand.

Bij de opvatting over de taakverdeling blijkt, conform ander onderzoek, dat autochtone vrouwen de meest egalitaire opvattingen hebben (Keuzenkamp en Merens 2006). De laagopgeleide vrouwen van Turkse en Marokkaanse herkomst scoren gemiddeld het meest traditioneel. De Caribische vrouwen (Surinaams- en Antilliaans-Nederlandse vrouwen) nemen een tussenpositie in. Geloof is naar eigen zeggen vooral voor laagopgeleide vrouwen van mediterrane herkomst een belangrijk onderdeel van henzelf (85% en 90%). Het opleidingsniveau van de ouders laat zien dat de vaders van de laagopgeleide vrouwen in de steekproef doorgaans wat hoger opgeleid zijn dan de moeders. De ouders van autochtone laagopgeleide vrouwen zijn relatief het hoogst opgeleid, die van laagopgeleide Marokkaans-Nederlandse vrouwen het laagst.

Tabel 6.6

Overzicht financieel-economische en sociaal-culturele factoren, totaal (gemiddelden en standaard deviatie) naar etnische herkomst (gemiddelden, n=1157)

	totaal		autochtoon	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans
	gem.	sd	gem.	gem.	gem.	gem.	gem.
financieel-economisch							
netto-uurloon vrouw (in euro's)	8,32	1,95	8,95	7,91	8,08	8,43	8,79
inkomen partner (in euro's per maand) ^a	903,35	870,05	1119,66	844,98	658,11	1208,22	1104,22
niet-arbeids- inkomen (in euro's per maand) ^a	785,58	292,75	769,82	789,16	807,85	822,98	719,40
sociaal-cultureel							
opvatting taakver- deling (schaal 0-100)	61,48	21,14	70,32	54,54	57,34	68,05	65,33
geloof onderdeel van mezelf ^b	0,74	0,44	0,41	0,85	0,90	0,66	0,69
bagage: opleiding vader	2,68	1,74	3,96	2,33	1,62	3,32	4,06
bagage: opleiding moeder	2,34	1,53	3,59	1,83	1,25	3,14	3,51
(n)	(1157)		(155)	(331)	(281)	(216)	(174)

a Indien van toepassing, inclusief niet-werkende partner.

b Dummy-variabele: 0 als het geloof naar eigen zeggen geen belangrijk deel van henzelf is, 1 als dat wel het geval is.

Bron: SCP (SIM'06)

6.3 Verklaring van de arbeidsparticipatie van laagopgeleide vrouwen

Wat maakt dat een laagopgeleide vrouw wel of niet betaald werkt? Hoe zijn de verschillen in arbeidsparticipatie tussen laagopgeleide vrouwen onderling te verklaren? In deze paragraaf onderzoeken we de rol die financieel-economische en sociaal-culturele variabelen spelen in de arbeidsparticipatiebeslissing van laagopgeleide vrouwen. We houden tevens rekening met een aantal andere zaken die mogelijk van invloed zijn op de arbeidsparticipatie, zoals leeftijd en gezinssituatie. Aanvullend nemen we enkele kenmerken op waarvan bekend is dat ze in het bijzonder een rol spelen voor laagopgeleide (niet-westerse migranten)vrouwen, zoals beheersing van de Nederlandse taal en de gezondheid. De variabele 'etnische herkomst' nemen we apart op in de analyses,

om een zo zuiver mogelijk beeld te krijgen van de invloed van financieel-economische en sociaal-culturele variabelen op de arbeidsdeelname van de groep laagopgeleide vrouwen.

Het is van belang dat de laagopgeleide vrouwen in de analyse vertegenwoordigd zijn naar hun aandeel in de samenleving. De analyse vindt daarom plaats op de gewogen steekproef. Hiermee compenseren we voor de ondervertegenwoordiging van autochtone laagopgeleide vrouwen in de steekproef (zie § 6.2). Echter, de gemiddelde weegfactor van 5 voor de autochtone Nederlandse laagopgeleide vrouwen betekent dat deze vrouwen gemiddeld tot bijna vijf keer meetellen in de analyse. Dit kan tot vertekeningen leiden als de antwoorden van deze vrouwen afwijken van de antwoorden van een grotere aselechte steekproef of van de gehele populatie. Daarom moeten de resultaten met enige voorzichtigheid geïnterpreteerd worden. Wel komen de gegevens over het opleidingsniveau, de arbeidsdeelname en de demografische kenmerken van de laagopgeleiden in de steekproef, zoals beschreven in de vorige paragraaf, goed overeen met andere bronnen over laagopgeleide vrouwen. Er is dus weinig aanleiding om te veronderstellen dat de opgehoogde steekproef geen plausibel beeld zou geven van de groep laagopgeleide vrouwen in Nederland.

De aandacht gaat primair uit naar laagopgeleide vrouwen als groep, waarbij we onderscheid maken naar de etnische herkomst binnen de groep. In de analyses nemen we de Turks-Nederlandse en Marokkaans-Nederlandse laagopgeleide vrouwen samen in de mediterrane groep. De laagopgeleide vrouwen van Surinaamse en Antilliaanse herkomst zijn samengenomen in de Caribische groep. Het samennemen van deze herkomstgroepen gebeurt wel vaker (zie bv. Bevelander en Groenenveld 2007; Keuzenkamp en Merens 2007). De belangrijkste reden om dat hier te doen, is om de resultaten voor de niet-westerse groepen laagopgeleide vrouwen zo betrouwbaar mogelijk te maken. Bij de analyse naar de wekelijkse arbeidsduur, bijvoorbeeld, wordt door het geringe aantal van werkende laagopgeleide Turks-Nederlandse en Marokkaans-Nederlandse vrouwen de steekproef erg klein. Door de groepen samen te nemen, wordt de groep waarover uitspraken worden gedaan groter en vermindert de kans dat (enkele) afwijkende respondenten een groot gewicht in de schaal leggen.

6.3.1 De participatiebeslissing van laagopgeleide vrouwen onderling vergeleken

De resultaten van de logistische-regressieanalyse gericht op het achterhalen van de oorzaken van de onderlinge verschillen in de arbeidsparticipatie van laagopgeleide vrouwen, staan vermeld in tabel 6.7. De analyse is in vier stappen uitgevoerd. Allereerst is gekeken naar de invloed van enkele achtergrond- en demografische kenmerken op de participatiebeslissing (model 1). In de eerste kolom van tabel 6.7 is te zien dat de kans op arbeidsparticipatie niet verschilt voor laagopgeleide vrouwen die wel of niet een opleiding hebben gevolgd. Ook de gezinssituatie heeft er geen invloed op; het maakt voor de kans op arbeidsparticipatie niet uit of een laagopgeleide vrouw alleen woont of met een partner, en of ze jonge kinderen heeft. Het niet of slecht beheersen van de Nederlandse taal daarentegen verkleint aanzienlijk de kans dat een laagopgeleide vrouw buitenshuis

werkt. Hoewel ook gezondheidsbelemmeringen een negatief effect lijken te hebben op de arbeidsparticipatie, is dit effect niet significant. Voor laagopgeleide Turks/Marokkaans-Nederlandse vrouwen is de kans dat zij participeren op de arbeidsmarkt een stuk kleiner dan voor autochtone laagopgeleide vrouwen. Kennelijk heeft een mediterrane herkomst meer invloed op de arbeidsparticipatie dan waarmee rekening is gehouden in het model. Tussen autochtone en Caribische laagopgeleide vrouwen onderling bestaan geen verschillen in de kans dat zij participeren op de arbeidsmarkt.

Na toevoeging van de financieel-economische variabelen in model 2 verandert de invloed van de controlevariabelen niet. Voorts vinden we bij de financieel-economische variabelen geen bewijs voor de stelling dat binnen de groep laagopgeleide vrouwen degenen die per uur netto meer (kunnen) verdienen een hogere participatiegraad hebben. Wel hebben het inkomen van de partner en het niet-arbeidsinkomen (bv. uitkeringen) de verwachte negatieve invloed op de participatiebeslissing. Vergelijking van laagopgeleide vrouwen onderling leert dus dat zij in hun participatiebeslissing niet erg gevoelig zijn voor de hoogte van hun eigen (potentiële) netto-uurloon, maar dat zij wel de financiële inbreng van hun partner en de hoogte van het niet-arbeidsinkomen in hun beslissing meewegen.

In model 3 zijn de sociaal-culturele variabelen aan het model met de controlevariabelen toegevoegd. Het toevoegen van deze variabelen verandert de invloed van de controlevariabelen niet. In de derde kolom van tabel 6.7 is af te lezen dat onder laagopgeleide vrouwen met een moderne opvatting over de taakverdeling tussen vrouwen en mannen, arbeidsparticipatie gebruikelijker is dan onder traditioneel ingestelde laagopgeleide vrouwen. De mate waarin het geloof een belangrijk onderdeel van henzelf is en het opleidingsniveau van de ouders (opgenomen als indicatie van de normen en opvattingen van de vrouwen) hebben geen significante invloed op de kans op arbeidsparticipatie. Hierbij dient te worden opgemerkt dat het gaat om proxyvariabelen en het de vraag is in hoeverre ze goede indicatoren zijn voor sociaal-culturele factoren.

In het volledige model gaat het om de gezamenlijke invloed van de controlevariabelen, de financieel-economische en de sociaal-culturele variabelen op de participatiebeslissing van laagopgeleide vrouwen. De resultaten van deze analyse staan gepresenteerd in gestandaardiseerde *odds ratios* en in marginale effecten. De sterkste negatieve effecten op de kans op arbeidsparticipatie van laagopgeleide vrouwen gaan uit van het slecht beheersen van de Nederlandse taal en van een mediterrane afkomst, zo blijkt uit dit model. Klaarblijkelijk zijn er voor laagopgeleide vrouwen van Turkse of Marokkaanse herkomst nog diverse kenmerken van invloed op de kans op arbeidsparticipatie, ook onder constanthouding van de financieel-economische en sociaal-culturele factoren.

Toegesplitst op de financieel-economische en sociaal-culturele variabelen blijkt dat bij vergelijking van laagopgeleide vrouwen onderling, de opvatting over de taakverdeling vergeleken met de andere variabelen de sterkste determinant is voor de kans op arbeidsparticipatie (*odds ratio* van 1,057 en een marginaal effect van 0,013). Geringe negatieve effecten gaan uit van de financieel-economische variabelen het 'inkomen van de partner' (marginaal effect van -0,000) en het 'niet-arbeidsinkomen' (inkomsten uit

uitkeringen en dergelijke, marginaal effect -0,002). De hoogte van het eigen (potentiële) netto-uurloon heeft in het volledige model geen significant effect op de participatiebeslissing. Het is opmerkelijk dat het uurloon niet van belang is voor het verklaren van het onderlinge verschil in arbeidsparticipatie bij laagopgeleide vrouwen. In arbeidsaanbodstudies wordt immers in zijn algemeenheid wel een positief effect gevonden. Ander onderzoek is echter niet toegespitst op de vergelijking van laagopgeleide vrouwen onderling. Uit de analyse in dit hoofdstuk blijkt dat we niet zonder meer kunnen stellen dat een hoger (potentieel) netto-uurloon gepaard gaat met een grotere kans op arbeidsparticipatie bij laagopgeleide vrouwen.

Doordat we een logistisch model hebben geschat op basis van gewogen gegevens, is het niet mogelijk een maat voor de verklaarde variantie te geven (een indicatie van hoe goed de variabelen de arbeidsparticipatie voorspellen). Op basis van de sterkte van de effecten van de financieel-economische en sociaal-culturele variabelen kunnen we echter stellen dat de sociaal-culturele variabele 'opvatting over de taakverdeling' relatief het grootste effect sorteert, vergeleken met de bescheiden effecten van het inkomen van de partner en het niet-arbeidsinkomen. De hypothese dat het verschil in arbeidsparticipatie tussen laagopgeleide vrouwen onderling vooral toe te schrijven is aan een groter gewicht van sociaal-culturele factoren dan van financieel-economische factoren (hypothese 3) kan dus worden bevestigd. Een belangrijke kanttekening daarbij is dat de opvatting van laagopgeleide vrouwen over de taakverdeling, als enige sociaal-culturele variabele van belang blijkt voor hun arbeidsparticipatie. De sociaal-culturele proxyvariabelen (opleidingsniveau van de ouders en de mate van religiositeit) blijken geen invloed te hebben. Een tweede kanttekening is dat de sterkste effecten uitgaan van de controlevariabelen, in het bijzonder van etnische herkomst en taalbeheersing, en niet van de financieel-economische of sociaal-culturele variabelen.

Tabel 6.7

Logistische-regressieanalyse: de kans dat een laagopgeleide vrouw participeert op de arbeidsmarkt, 2006 (ongestandaardiseerde coëfficiënten (b), odds ratios en marginale effecten)

	model 1	model 2	model 3	volledig model		
	b	b	b	b	odds ratio	marginale effecten
opleiding vrouw	0,379	-0,138	0,392	-0,254	0,776	
herkomst (autochtoon = ref.)						
mediterraan (Turks/Marokkaans)	-1,149*	-1,671**	-1,273*	-1,792*	0,167*	-0,299 ^a
Caribisch (Surinaams/Antilliaans)	-0,132	0,357	-0,227	0,403	1,496	
taalbeheersing	-1,351**	-1,689**	-1,293**	-1,786	0,168**	-0,291 ^a
gezondheid	-0,630	-0,273	-0,752	-0,606	0,545	
leeftijd	0,162	-0,088	0,086	-0,275	0,760	
leeftijd ²	-0,003*	0,000	-0,002	0,002	1,002	
huishoudsituatie (paar met kind(eren) 0-12 jr. = ref.)						
paar zonder kind(eren) 0-12 jaar	-0,015	-0,015	-0,113	-0,230	0,794	
alleenstaand met kind(eren) 0-12 jaar	-1,385	1,173	-1,600	1,632	5,111	
alleenstaand zonder kind(eren) 0-12 jaar	0,413	0,251	0,269	0,144	1,155	
financieel-economisch						
netto-uurloon vrouw		0,137		0,122	1,130	
inkomen partner		-0,001*		-0,001*	0,999*	-0,000
niet-arbeidsinkomen		-0,008**		-0,009**	0,991**	-0,002
sociaal-cultureel						
opvatting taakverdeling			0,028**	0,056**	1,057**	0,013
geloof onderdeel mezelf			0,074	-0,234	0,791	
bagage: opleiding vader			-0,164	-0,148	0,862	
bagage: opleiding moeder			-0,016	-0,146	0,864	

(n =1157)

a Dummyvariabele van 0 naar 1.

b Omdat het gewogen gegevens betreft, geeft het programma Stata geen pseudo R-maat.

** p < 0,001, * p < 0,05.

ref. = referentiecategorie.

De modellen zijn stapsgewijs opgebouwd. Model 1: alleen achtergrondkenmerken, model 2: achtergrondkenmerken en financieel-economische variabelen, model 3: achtergrondkenmerken met sociaal-culturele variabelen. In het 'volledige' model zijn alle variabelen opgenomen.

Bron: SCP (SIM'06) gewogen gegevens

6.4 Verklaring van de arbeidsduur van werkende laagopgeleide vrouwen

In deze paragraaf bezien we de onderlinge verschillen in de wekelijkse arbeidsduur bij werkende laagopgeleide vrouwen. De vraag die centraal staat, luidt: in hoeverre is het verschil in de wekelijkse arbeidsduur tussen laagopgeleide werkende vrouwen onderling toe te schrijven aan verschillen in het gewicht van financieel-economische dan wel van sociaal-culturele factoren in de urenbeslissing van laagopgeleide vrouwen? (onderzoeksvraag 4). Het verschil is naar verwachting vooral toe te schrijven aan een groter gewicht van financieel-economische factoren ten opzichte van sociaal-culturele factoren (hypothese 4). Of deze verwachting klopt, moet blijken uit de analyse in deze paragraaf. In het model, waarvan de resultaten vermeld staan in tabel 6.8, is gecorrigeerd voor het feit dat de analyse uitsluitend betrekking heeft op de werkende laagopgeleide vrouwen in de steekproef (dus gecorrigeerd voor mogelijke selectie d.m.v. een Heckman-model). Dat betekent dat de coëfficiënten kunnen worden opgevat als het effect op de wekelijkse arbeidsduur van werkende laagopgeleide vrouwen, gegeven dat zij de keuze om te participeren al gemaakt hebben. Ook de marginale effecten zijn conditioneel berekend, dus gegeven de voorwaarde dat een vrouw participeert.

Uit het stapsgewijze model in tabel 6.8 blijkt dat voor de verklaring van de arbeidsduur voornamelijk (demografische) achtergrondkenmerken relevant zijn. Het opleidingsniveau, de leeftijd en de huishoudsituatie blijken een behoorlijke invloed te hebben op de verschillen in de arbeidsduur tussen werkende laagopgeleide vrouwen. Zo hebben laagopgeleide vrouwen met een mavo-diploma gemiddeld een langere werkweek dan de vrouwen die geen opleiding hebben. Daar waar bij de arbeidsparticipatie (vorige paragraaf) nog bleek dat voor laagopgeleide vrouwen van mediterrane herkomst de kans op arbeidsparticipatie een stuk kleiner was dan voor autochtone laagopgeleide vrouwen, blijkt hier dat er van mediterrane herkomst een positieve invloed uitgaat op de wekelijkse arbeidsduur. Hetzelfde geldt voor het zijn van Caribische afkomst. Anders gezegd: laagopgeleide niet-westerse migrantenvrouwen maken, als zij werken, meer uren dan autochtone laagopgeleide vrouwen, gecontroleerd voor hun verdien capaciteit, opvattingen en de andere kenmerken die in het model zijn opgenomen. Dat beeld komt overeen met de beschrijvende gegevens aan het begin van dit hoofdstuk en in hoofdstuk 1, waaruit bleek dat de wekelijkse arbeidsduur van werkende laagopgeleide autochtone Nederlandse vrouwen het laagst is. Het hebben van jonge kinderen is negatief van invloed op de arbeidsduur van werkende laagopgeleide vrouwen, terwijl de aan- of afwezigheid van een partner er geen invloed op heeft. Het niet goed beheersen van de Nederlandse taal en gezondheidsbelemmeringen hebben geen invloed op de wekelijkse arbeidsduur.

Toevoeging van financieel-economische en sociaal-culturele variabelen aan de modellen 2 en 3 laat zien dat deze nauwelijks van belang zijn voor het verklaren van het onderlinge verschil in arbeidsduur bij werkende laagopgeleide vrouwen. De achtergrond- en demografische kenmerken houden hun effecten ook na toevoeging van de financieel-economische en sociaal-culturele variabelen. Tegen de verwachting in gaat van geen

enkele financieel-economische variabele een significante invloed uit op arbeidsduur. Het teken van het effect van de hoogte van het netto-uurloon is zelfs negatief, wat zou betekenen dat een hoger uurloon bij de werkende laagopgeleide vrouwen samengaat met een kortere arbeidsduur. Zoals gezegd, is het effect echter niet significant, zodat dat negatieve teken dus ook op toeval kan berusten. In het model met alleen de financieel-economische variabelen had het huishoudinkomen aanvankelijk een klein negatief effect op de arbeidsduur; in het volledige model blijkt het effect echter niet meer significant te zijn. De arbeidsduur van laagopgeleide vrouwen is evenmin gevoelig voor het inkomen van de partner, zo blijkt uit de analyse.

Ook bij de sociaal-culturele variabelen komen er nauwelijks significante effecten naar voren. Of een laagopgeleide werkende vrouw een traditionele of moderne opvatting heeft over de taakverdeling tussen vrouwen en mannen, maakt volgens deze analyse geen verschil voor de arbeidsduur. Evenmin is dat het geval bij de mate waarin de vrouwen vinden dat het geloof een belangrijk deel van henzelf vormt en bij het opleidingsniveau van de vader. Het enige significante effect dat we aantreffen, heeft betrekking op het opleidingsniveau van de moeder van de laagopgeleide vrouw: het opgegroeid zijn met een hogeropgeleide moeder heeft een positieve invloed op het aantal gewerkte uren. Dit opleidingsniveau van de moeder sorteert als enige variabele van al de financieel-economische en sociaal-culturele variabelen een significant effect.

Op de vraag in hoeverre het verschil in de wekelijkse arbeidsduur toe te schrijven is aan verschillen in het gewicht van financieel-economische dan wel aan sociaal-culturele factoren (onderzoeksvraag 4), luidt het antwoord: eigenlijk aan geen van beide. Het zijn in het bijzonder achtergrond- en demografische kenmerken die een rol spelen in de urenbeslissing. Dat blijkt eveneens uit de geringe toename van de verklaarde variantie in de achtereenvolgende modellen: de verklaarde variantie is al vrij hoog in het model met alleen de controlevariabelen (39%). Het toevoegen van de financieel-economische en sociaal-culturele variabelen resulteert in enkele procentpunten meer verklaarde variantie (in beide modellen 43%). Voor zover er financieel-economische en sociaal-culturele factoren van invloed zijn op de arbeidsduur van laagopgeleide vrouwen, geldt dat alleen voor het opleidingsniveau van de eigen moeder. De hypothese dat het verschil in arbeidsduur vooral toe te schrijven is aan een groter gewicht van financieel-economische factoren ten opzichte van sociaal-culturele factoren (hypothese 4) kan derhalve niet worden bevestigd.

Tabel 6.8

Lineaire regressie: de wekelijkse arbeidsduur van werkende laagopgeleide vrouwen, 2006
(gestandaardiseerde coëfficiënten en marginale effecten)

	model 1	model 2	model 3	volledig model	
	bèta	bèta	bèta	bèta	marginale effecten
opleiding vrouw (geen opleiding = ref.)					
basisonderwijs	-0,113	-0,025	-0,108	-0,064	
lager beroepsonderwijs	0,279	0,344*	0,254	0,287	
mavo, mulo	0,354*	0,475*	0,410*	0,468*	9,878 ^a
herkomst (autochtoon = ref.)					
mediterraan (Turks/Marokkaans)	0,091**	0,089*	0,099**	0,099*	6,213 ^a
Caribisch (Surinaams/Antilliaans)	0,132**	0,091**	0,169**	0,145**	9,001 ^a
taalbeheersing	0,045*	0,022	0,050*	0,038	
gezondheid	0,038	0,061	0,077	0,076	
leeftijd	0,319	0,325	0,609	0,481	
leeftijd ²	-0,658	-0,692	-0,886	-0,764	
huishoudsituatie (paar met kind(eren) 0-12 jr. = ref.)					
paar zonder kind(eren) 0-12 jaar	0,385*	0,338*	0,439*	0,402*	8,130 ^a
alleenstaand met kind(eren) 0-12 jaar	0,044	0,079	0,046	0,084	
alleenstaand zonder kind(eren) 0-12 jaar	0,541**	0,502**	0,542**	0,535**	15,082 ^a
financieel-economisch					
netto-uurloon vrouw		-0,116		-0,114	
inkomen partner		-0,111		-0,015	
niet-arbeidsinkomen		-0,230*		-0,134	
sociaal-cultureel					
opvatting taakverdeling			-0,181	-0,111	
geloof onderdeel mezelf			-0,028	-0,030	
bagage: opleiding vader			-0,055	-0,069	
bagage: opleiding moeder			0,176*	0,164*	1,074
mills	-0,164*	0,017	-0,25*	-0,136	
(n = 468)					
R ²	0,39	0,43	0,43		0,44

a Dummyvariabele van 0 naar 1.

** p < 0,001, * p < 0,05.

ref. = referentiecategorie.

De modellen zijn stapsgewijs opgebouwd. Model 1: alleen achtergrondkenmerken, model 2: achtergrondkenmerken en financieel-economische variabelen, model 3: achtergrondkenmerken met sociaal-culturele variabelen. In het 'volledige' model zijn alle variabelen opgenomen.

Bron: SCP (SIM'06)

6.5 De participatiebeslissing van laagopgeleide autochtone, mediterrane en Caribische vrouwen vergeleken

Tot nu toe bleek dat financieel-economische factoren een bescheiden invloed hebben op de arbeidsparticipatiebeslissing van laagopgeleide vrouwen. We vonden een iets sterker effect van de opvatting over de taakverdeling. Voor de arbeidsduur vonden we dat noch financieel-economische, noch sociaal-culturele variabelen invloed hebben bij de vergelijking van de arbeidsduur van laagopgeleide vrouwen onderling. Het bleek dat voor laagopgeleide Turks/Marokkaans-Nederlandse vrouwen binnen de groep laagopgeleide vrouwen de kans op arbeidsparticipatie (veel) kleiner is dan voor de andere laagopgeleide vrouwen. Voor de arbeidsduur, echter, bleek er een positief effect te zijn van een Turkse of Marokkaanse herkomst. Met welke factoren anders dan financieel-economische en sociaal-culturele dat feit verband houdt, vergt ander onderzoek. Binnen het kader van dit onderzoek kunnen we wel nagaan welke verschillende invloeden financieel-economische en sociaal-culturele factoren hebben op de arbeidsbeslissingen van laagopgeleide autochtone vrouwen en laagopgeleide vrouwen van niet-westerse herkomst. Op basis van enkele verkennende analyses blijkt echter dat het aantal waarnemingen per herkomstgroep te klein is om betrouwbare analyses uit te voeren naar de verschillen in de arbeidsduur tussen de groepen. Wel brengen we in deze paragraaf het verschil in de participatiebeslissing van laagopgeleide autochtone en niet-westerse migrantenvrouwen (Turks/ Marokkaans en Surinaams/Antilliaans) in kaart.

Om na te gaan in hoeverre financieel-economische en sociaal-culturele factoren een verschillende invloed hebben op de participatiebeslissing van laagopgeleide vrouwen van respectievelijk autochtone, Turkse/Marokkaanse (mediterrane) en Surinaamse/Antilliaanse (Caribische) herkomst, is een *seemingly unrelated estimation* uitgevoerd (zie § 3.4). De analyse is ongewogen uitgevoerd, omdat het om een vergelijking tussen de groepen gaat. De toets op de verschillen tussen de modellen van de drie groepen (autochtoon, mediterraan en Caribisch) wijst uit dat de modellen van de autochtone en mediterrane laagopgeleide vrouwen significant van elkaar verschillen ($\text{prob} > \chi^2 = 0,0098$). Tussen autochtone en Caribische vrouwen is het verschil minder duidelijk, de toets is significant op 10%-niveau ($\text{prob} > \chi^2 = 0,0644$). De modellen van mediterrane en Caribische vrouwen verschillen onderling niet van elkaar ($\text{prob} > \chi^2 = 0,3728$).⁵ Deze modeltoets wijst er dus op dat de participatiebeslissing bij laagopgeleide autochtone vrouwen inderdaad anders tot stand komt dan bij laagopgeleide Turks/Marokkaans-Nederlandse vrouwen. Het verschil tussen autochtone en de Surinaams/Antilliaans-Nederlandse laagopgeleide vrouwen is minder evident.

De vervolgvraag is welke effecten van elkaar verschillen. De resultaten van de analyse die hierop antwoord kan geven, staan vermeld in tabel 6.9. Hier komen de resultaten voor de autochtone laagopgeleide vrouwen (de eerste kolom) vrijwel geheel overeen met de resultaten van het volledige model in tabel 6.7. Dat komt doordat de autochtone vrouwen in tabel 6.7 verreweg het grootste gewicht hebben; die analyse was immers gewogen naar het aandeel van de groepen in de populatie. Taalbeheersing is voor de autochtone

vrouwen niet in het model opgenomen, omdat ze daar allen positief op scoren. Analoog aan de bevinding in de vorige paragraaf gaat er bij autochtone laagopgeleide vrouwen geen invloed uit van het eigen (potentiële) netto-uurloon op hun participatie. Verder gaat er bij hen een klein negatief effect uit van het niet-arbeidsinkomen op de kans op arbeidsparticipatie, maar niet van het inkomen van de partner. Een moderne opvatting over de taakverdeling doet de kans op arbeidsparticipatie bij autochtone laagopgeleide vrouwen behoorlijk toenemen.

Bij Turks-Nederlandse en Marokkaans-Nederlandse laagopgeleide vrouwen neemt de kans dat ze betaald werken af als zij de Nederlandse taal niet spreken. Ook leeftijd heeft invloed: op jonge leeftijd neemt de kans op arbeidsparticipatie wat toe, maar bij oudere vrouwen daalt die weer. De effecten zijn klein, maar wel anders dan bij de autochtone laagopgeleide vrouwen. Het lijkt alsof alleenstaande laagopgeleide moeders van Turkse en Marokkaanse herkomst een relatief grote kans hebben op arbeidsparticipatie. Dit effect is echter te onzeker om als robuust te kunnen worden beschouwd (de coëfficiënt verschilt niet significant, zoals blijkt uit de laatste kolom van tabel 6.9, waarin de significante Wald-toets staat vermeld). Dat heeft waarschijnlijk te maken met het kleine aantal laagopgeleide alleenstaande moeders van mediterrane herkomst in de steekproef ($n = 55$).

De invloed van financieel-economische en sociaal-culturele factoren wijkt bij laagopgeleide vrouwen van Turkse en Marokkaanse herkomst op een aantal punten af van wat we bij de laagopgeleide autochtone vrouwen zagen. Zo lijkt er bij laagopgeleide vrouwen van Turkse/Marokkaanse herkomst een positief effect uit te gaan van de hoogte van het (potentiële) netto-uurloon op de kans op arbeidsparticipatie. Toetsing van de verschillen van de coëfficiënten tussen de modellen wijst echter uit dat het verschil niet significant is: de kans is dus te groot dat dit effect op toeval berust. In lijn met de verwachting verkleinen het inkomen van de partner en de hoogte van het niet-arbeidsinkomen de kans op arbeidsparticipatie binnen de groep laagopgeleide Turks-Nederlandse en Marokkaans-Nederlandse vrouwen, zij het in uiterst bescheiden mate. Een moderne opvatting over de taakverdeling vergroot ook binnen de groep laagopgeleide Marokkaans-Nederlandse vrouwen de kans dat zij betaald werken, maar de sterkte van het effect is significant kleiner dan bij de autochtone laagopgeleide vrouwen. Dat betekent dat bij laagopgeleide autochtone vrouwen een moderne opvatting sterker van invloed is op de kans op arbeidsparticipatie dan bij de laagopgeleide vrouwen van mediterrane herkomst. De mate waarin het geloof een belangrijk deel vormt van henzelf heeft geen invloed op de arbeidsparticipatie van de laagopgeleide mediterrane vrouwen. Dat lijkt een opmerkelijk resultaat. Echter, in tabel 6.6 bleek al dat mediterrane vrouwen op deze variabele weinig variatie vertonen; rond de 90% van de laagopgeleide vrouwen van Turkse en Marokkaanse herkomst gaf aan dat het geloof voor hen een belangrijk deel van henzelf vormt. Het feit dat er weinig variatie bestaat, kan ertoe bijdragen dat er geen significant effect gevonden wordt. Nadere bestudering wijst uit dat als taalbeheersing niet in het model is opgenomen, religiositeit wel de kans op arbeidsparticipatie vermindert. Kennelijk hangen de mate van taalbeheersing en geloof bij mediterrane vrouwen met elkaar samen, zodat ze als het ware elkaars effect overnemen.

Tabel 6.9

Seemingly unrelated estimation na logistische regressie: invloed op de kans op arbeidsparticipatie van laagopgeleide vrouwen, naar etnische herkomst, 2006 (ongestandaardiseerde coëfficiënten en marginale effecten)

	autochtoon		mediterraan		Caribisch		verschil tussen coëfficiënten (Wald-test)
	b	marginale effecten	b	marginale effecten	b	marginale effecten	
opleiding vrouw	-0,208		-0,148		-0,078		
taalbeheersing			-1,561**	-0,103 ^a	-3,064	-0,487 ^a	
gezondheid	-0,896		-0,138		-1,018*	-0,248 ^a	
leeftijd	-0,514*	-0,123	0,397**	0,029	0,249*	0,062	*
leeftijd ²	0,005*		-0,005**	-0,000	-0,003*	-0,000	*
huishoudsituatie (paar met kind(eren) 0-12 jr. = ref.)							
paar zonder kind(eren)							
o-12 jaar	-0,258		0,761*	0,064 ^a	1,217*	0,286 ^a	
alleenstaand met kind(eren) 0-12 jaar	2,279		2,201*	0,327 ^a	1,078		
alleenstaand zonder kind(eren) 0-12 jaar	0,755		1,950*	0,269 ^a	1,142*	0,274 ^a	
financieel-economisch							
netto-uurloon vrouw	0,094		0,152*	0,011	0,194*	0,048	
inkomen partner	-0,001		-0,001*	-0,000	-0,001*	-0,000	
niet-arbeidsinkomen	-0,009*	-0,002	-0,006**	-0,001	-0,007**	-0,002	
sociaal-cultureel							
opvatting taakverdeling	0,069**	0,017	0,017*	0,001	0,023*	0,005	*
geloof onderdeel mezelf	-0,140		-0,314		-0,069		
bagage:							
opleiding vader	-0,164		-0,000		-0,170		
bagage:							
opleiding moeder	-0,112		0,154		0,146		
(n = 1157)		155		612		390	
pseudo R ²		0,49		0,42		0,61	

a Dummyvariabele van 0 naar 1.

** p < 0,001, * p < 0,05.

ref. = referentiecategorie.

Bron: SCP (SIM'06)

Bij de Caribische laagopgeleide vrouwen zien we dat er het slecht beheersen van de Nederlandse taal niet remmend werkt op de arbeidsparticipatie, maar het ervaren van gezondheidsbelemmeringen wel. Net als bij mediterrane laagopgeleide vrouwen lijkt het ook bij laagopgeleide vrouwen van Caribische origine alsof zij vaker participeren op de arbeidsmarkt naarmate hun netto-uurloon hoger is. Bij toetsing blijkt het effect echter niet significant sterker dan voor autochtone laagopgeleide vrouwen. Weliswaar lijkt het dus alsof de arbeidsparticipatie van niet-westerse laagopgeleide vrouwen wat gevoeliger is voor de verdien capaciteit op de arbeidsmarkt, maar we kunnen hier niet van een robuust verschil spreken ten opzichte van de autochtone laagopgeleide vrouwen. Het hebben van een moderne opvatting over de taakverdeling tussen vrouwen en mannen vergroot ook onder Caribische vrouwen de kans dat zij betaald werken. Bij autochtone laagopgeleide vrouwen echter spelen de opvattingen een sterkere rol dan bij de mediterrane en Caribische laagopgeleide vrouwen.

Wat valt er op grond van de analyse te concluderen over verschillen in de participatiebeslissing van autochtone, mediterrane en Caribische laagopgeleide vrouwen? Uit de analyse blijkt dat vooral een moderne opvatting over de taakverdeling bij de laagopgeleide autochtone vrouwen de kans op arbeidsparticipatie vergroot, meer dan bij de laagopgeleide niet-westerse migrantenvrouwen. Wellicht is het sterkere effect voor de autochtone vrouwen te verklaren vanuit het idee dat zij meer keuzevrijheid hebben in sociaal-cultureel opzicht, en dan in het bijzonder wat betreft de acceptatie van verschillende arbeidsmarktpatronen, zoals (tijdelijk) niet werken en deeltijdwerk. Voor mediterrane laagopgeleide vrouwen is het waarschijnlijk veel meer de norm dat zij geen betaalde baan hebben, en voor Caribische vrouwen juist dat zij voltijds werken. Als bepaalde dominante normen in de sociale omgeving de beslissing om betaald te werken sterk beïnvloeden, hebben de eigen opvattingen wellicht minder invloed dan wanneer dat niet of minder het geval is.

Opmerkelijk is ook dat het erop lijkt dat er bij niet-westerse laagopgeleide vrouwen een sterker effect uitgaat van de hoogte van het netto-uurloon op de participatiebeslissing, al dient nogmaals te worden benadrukt dat het verschil met de autochtone laagopgeleide vrouwen niet significant is. Het is wenselijk dat er nader onderzoek wordt verricht naar de verschillende manieren waarop laagopgeleide vrouwen uit de diverse herkomstgroepen beslissen om te participeren op de arbeidsmarkt. Het gaat hierbij zowel om de generaliseerbaarheid van de gevonden resultaten als om de verklaring ervan.

6.6 Samenvatting

In dit hoofdstuk was de aandacht gericht op het verklaren van de verschillen in arbeidsdeelname tussen laagopgeleide vrouwen onderling. In tegenstelling tot de hoofdstukken 4 en 5 (waarin het ging over verschillen in arbeidsdeelname tussen laag- en hogeropgeleide moeders) stonden in dit hoofdstuk laagopgeleide vrouwen in Nederland centraal – met en zonder kinderen, met en zonder een partner, autochtoon en allochtoon. Allen hebben ze ten hoogste een mavo- of lbo-opleiding afgerond.

Allereerst stond het verschil in de arbeidsparticipatie tussen laagopgeleide vrouwen onderling centraal (onderzoeksvraag 3). In tegenstelling tot de verwachting, liet de analyse zien dat er geen significante invloed uitgaat van de hoogte van het netto-uurloon op de arbeidsparticipatie. Dat is een opmerkelijk resultaat, aangezien in veel onderzoek wel een positief effect wordt gevonden. Zelf vonden we in hoofdstuk 4 ook dat er bij laagopgeleide moeders een positief effect uitgaat van het netto-uurloon op de arbeidsparticipatie. Onderzoek is echter normaliter niet toegespitst op de onderlinge vergelijking van laagopgeleide vrouwen. Uit de analyse in dit hoofdstuk blijkt dat we niet zonder meer kunnen aannemen dat een hoger (potentieel) netto-uurloon gepaard gaat met een hogere arbeidsparticipatie bij laagopgeleide vrouwen. Weliswaar hebben het inkomen van de partner en het niet-arbeidsinkomen (zoals uitkeringen en toeslagen) effect op de arbeidsparticipatie binnen de groep laagopgeleide vrouwen, maar de negatieve effecten die hiervan uitgaan zijn zeer bescheiden. Een sterker effect gaat uit van de opvatting van laagopgeleide vrouwen over de taakverdeling tussen vrouwen en mannen. Zo is voor laagopgeleide vrouwen die voorstander zijn van een gelijke taakverdeling, de kans dat zij werken groter dan voor laagopgeleide vrouwen die hier niet of in mindere mate voorstander van zijn. Andere sociaal-culturele variabelen, zoals de mate waarin vrouwen aangeven dat het geloof een belangrijk onderdeel van henzelf vormt (gebruikt als indicator voor de opvattingen en normen) en het opleidingsniveau van de eigen ouders (gebruikt als indicator voor de socialisatie in het gezin), hebben geen invloed. De resultaten geven aan dat van de financieel-economische en sociaal-culturele factoren de opvatting over de taakverdeling als meest invloedrijk uit de bus komt. Deze bevinding bevestigt de hypothese dat de onderlinge verschillen in arbeidsparticipatie tussen laagopgeleide vrouwen vooral toe te schrijven zijn aan een groter gewicht van sociaal-culturele factoren. Enige nuancering is echter op haar plaats: de resultaten spreken de verwachting weliswaar niet tegen, maar evenmin kunnen we zeggen dat de resultaten de verwachtingen volledig ondersteunen. De opvatting over de taakverdeling is namelijk de enige significante sociaal-culturele variabele.

Vervolgens ging in het hoofdstuk de aandacht uit naar de verklaring van het onderlinge verschil in de wekelijkse arbeidsduur. In hoeverre is dit verschil toe te schrijven aan verschillen in het gewicht van financieel-economische dan wel sociaal-culturele factoren (onderzoeksvraag 4)? De resultaten laten zien dat de arbeidsduur van werkende laagopgeleide vrouwen niet erg gevoelig is voor financiële prikkels: de financieel-economische factoren hebben geen significante invloed op het aantal gewerkte uren. Het maakt, met andere woorden, voor de arbeidsduur niet uit hoeveel de laagopgeleide vrouwen per uur netto kunnen verdienen, wat hun partner verdient of hoe hoog het niet-arbeidsinkomen per maand is. Dat betekent dus dat laagopgeleide vrouwen die weinig uren werken, niet snel meer uren betaald zullen gaan werken als dat financieel meer loont. Het verschil in arbeidsduur is echter ook moeilijk door sociaal-culturele factoren te verklaren: slechts één sociaal-culturele variabele had een significant effect op het aantal gewerkte uren. Dat is de variabele 'het opleidingsniveau van de moeder'. Deze variabele fungeerde als indicator (proxy) voor de opvattingen (en mogelijk ook voor de arbeidsdeelname) van de moeder gedurende de kindertijd van de respondent. Een hogeropge-

leide moeder heeft een positief effect; laagopgeleide vrouwen werken gemiddeld meer uren per week naarmate zij zelf een hogeropgeleide moeder hadden. De hypothese dat het bij de verklaring van het onderlinge verschil in wekelijkse arbeidsduur bij laagopgeleide vrouwen vooral om een groter gewicht van financieel-economische factoren gaat, moeten we dus verwerpen. We kunnen concluderen dat financieel-economische en sociaal-culturele factoren beide niet veel bijdragen aan de verklaring van het verschil in arbeidsduur van werkende laagopgeleide vrouwen wanneer we hen, zoals hier gedaan is, onderling vergelijken.

In dit hoofdstuk is er steeds rekening mee gehouden dat een beduidend deel van de groep laagopgeleide vrouwen in Nederland van niet-westerse herkomst is. Voor laagopgeleide Turks/Marokkaans-Nederlandse vrouwen (samengevoegd in de categorie mediterrane) bleek de kans op arbeidsparticipatie een stuk kleiner dan voor laagopgeleide autochtone vrouwen. Bij de arbeidsduur zagen we daarentegen een positief effect van herkomst, zowel voor vrouwen van mediterrane als voor vrouwen van Caribische (= Surinaamse/Antilliaanse) herkomst. Herkomst blijkt dus een andere belangrijke factor te zijn voor de verklaring van de onderlinge verschillen in arbeidsdeelname tussen laagopgeleide vrouwen. Op welke wijze herkomst anders dan via financieel-economische en sociaal-culturele factoren invloed heeft op de arbeidsdeelname, dient in ander onderzoek te worden nagegaan. Om binnen het kader van dit onderzoek iets meer te kunnen zeggen over verschillen in de arbeidsparticipatie tussen autochtone en niet-westerse laagopgeleide vrouwen, is nagegaan in hoeverre financieel-economische en sociaal-culturele factoren een verschillende invloed hebben op de participatiebeslissing van deze groepen (voor een soortgelijke analyse voor de wekelijkse arbeidsduur restten er te weinig waarnemingen om een betrouwbare analyse te kunnen doen). Een opvallend resultaat van de analyse is dat de opvatting over de man/vrouw-taakverdeling bij autochtone laagopgeleide vrouwen een sterkere invloed heeft op de arbeidsparticipatie dan bij de niet-westerse laagopgeleide vrouwen. Dit duidt erop dat laagopgeleide autochtone vrouwen de beslissing om te participeren meer maken vanuit hun opvattingen dan laagopgeleide niet-westerse migrantenvrouwen (het is één woord) vrouwen. Mogelijk heeft dat te maken met de brede acceptatie van verschillende arbeidsmarktpatronen door autochtone vrouwen, zoals (tijdelijk) niet werken en deeltijdwerk, terwijl het voor mediterrane laagopgeleide vrouwen mogelijk meer de norm is dat zij geen betaalde baan hebben, en voor Caribische vrouwen juist dat zij voltijds werken.

Noten

- 1 Drie cases zijn verwijderd, omdat niet duidelijk was of en hoeveel uur ze werkten, en zes omdat er onduidelijkheid bestond over hun herkomstgroep: wat zijzelf opgaven, kwam niet overeen met de GBA-gegevens (de basis voor de steekproeftrekking).
- 2 Dat percentage ligt iets boven de 50% van het CBS (50% in 2007, zie hoofdstuk 1). De SIM betreft een andere steekproef, wat mogelijk aan dit verschil ten grondslag ligt.
- 3 Dit benadrukt nog eens dat het qua samenstelling om een heel andere groep vrouwen gaat dan in hoofdstuk 4 en 5, waarin moeders met jonge kinderen centraal stonden.

- 4 Voordeel is dat er zodoende zoveel mogelijk rekening wordt gehouden met kenmerken van ‘echte’ steekproeven, zoals de variantie en standaardfouten. De variabelen die gebruikt zijn voor het voorspellen van de ontbrekende inkomens zijn het opleidingsniveau (de vier categorieën binnen de groep laagopgeleid), herkomstgroep, de aanwezigheid van partner en kind(eren), en indien er een partner is of deze werkt en, zo ja, voor hoeveel uur. Van de vrouwen zelf is eveneens meegenomen of zij werken en, zo ja, voor hoeveel uur.
- 5 De toets is ook uitgevoerd met mediterrane en Caribische vrouwen samengevoegd in één groep. Dit leidt inhoudelijk niet tot andere resultaten. De resultaten zijn daarom voor de drie aparte modellen gepresenteerd.

7

Verder met het arbeidsaanbod van laagopgeleide vrouwen

7.1 Samenvatting: het arbeidsaanbod van laagopgeleide vrouwen in Nederland

De arbeidsdeelname van vrouwen hangt sterk samen met hun opleidingsniveau: hoe hoger de opleiding, hoe hoger de arbeidsparticipatie en hoe meer uren per week vrouwen werken. In 2007 participeerde de helft van de vrouwen met maximaal een mavo/vmbo-diploma op de arbeidsmarkt, tegenover 85% van de hoogopgeleide vrouwen (met een hbo- of wo-diploma). De laatsten werken gemiddeld 30 uur per week, terwijl de wekelijkse arbeidsduur van laagopgeleide vrouwen gemiddeld 23 uur bedraagt. Laagopgeleide vrouwen die participeren op de arbeidsmarkt werken dus gemiddeld bijna een dag minder per week dan hoogopgeleide werkende vrouwen. Deze verschillen gelden in het algemeen, en ook als we kijken naar bijvoorbeeld de verschillende levensfasen waarin vrouwen zich bevinden. Zo werken laagopgeleide moeders met jonge kinderen minder vaak en minder uren buitenshuis dan hun hoogopgeleide tegenhangers, zoals blijkt uit dit en ander onderzoek (Mol 2008).

Niet alleen zijn de verschillen tussen laag- en hoogopgeleide vrouwen groot, ook is er binnen de groep laagopgeleide vrouwen sprake van een grote verscheidenheid in arbeidsdeelname. Terwijl arbeidsparticipatie onder hoogopgeleide vrouwen vrijwel vanzelfsprekend is, is dat bij laagopgeleide vrouwen nog zeker niet het geval: de verdeling wel-niet werkend is precies fiftyfifty. Binnen de groep laagopgeleide vrouwen staan in het bijzonder Turks-Nederlandse en Marokkaans-Nederlandse vrouwen bekend om hun lage arbeidsparticipatie (rond de 30% in 2007). Wellicht minder bekend is dat van de werkende laagopgeleide vrouwen de autochtone Nederlandse vrouwen gemiddeld minder uren per week werken dan de niet-westerse migrantenvrouwen. Hoewel ook de meerderheid van de werkende niet-westerse laagopgeleide vrouwen in deeltijd werkt, laten de gegevens in hoofdstuk 1 zien dat laagopgeleide autochtone vrouwen, met gemiddeld 22 uur per week, de minste uren betaald werken. Nog geen 20% van hen werkt voltijds (35 uur of meer per week). Werkende laagopgeleide Marokkaans-Nederlandse en Turks-Nederlandse vrouwen werken gemiddeld iets meer dan 24 uur per week. Laagopgeleide vrouwen van Antilliaanse en Surinaamse herkomst werken de meeste uren (gemiddeld iets meer dan 28 uur per week). Van hen werkt rond de 40% voltijds, wat twee keer zoveel is als het aandeel voltijds werkende autochtone laagopgeleide vrouwen.

De vraag die in dit proefschrift centraal staat, is in hoeverre de hiervoor beschreven verschillen in de arbeidsdeelname van vrouwen te verklaren zijn. We hebben die verklaring gezocht bij de invloed van financieel-economische en sociaal-culturele factoren. Daarbij gaat het om zaken als: hoeveel kan een vrouw verdienen op de arbeidsmarkt? Wat kost de kinderopvang? Hoeveel verdient de partner? Hoeveel belang hechten vrouwen aan betaald werk? Hoe zien vrouwen hun rol thuis, hoe denken zij over de taakverdeling? Hoe geaccepteerd is het in de sociale omgeving dat vrouwen werken? Werken in die omgeving ook andere vrouwen (met jonge kinderen) buitenshuis? In veel onderzoek komen bovengenoemde factoren afzonderlijk aan bod. Bestaand onderzoek maakt dan ook niet duidelijk of (en hoe) de invloed van financieel-economische en sociaal-culturele factoren voor laagopgeleide vrouwen anders is dan voor hogeropgeleide vrouwen. Ook de vraag naar de onderlinge verschillen in arbeids-

deelname bij laagopgeleide vrouwen blijft veelal onderbelicht in onderzoek. In dit proefschrift staat de vraag centraal in hoeverre de verschillen in de arbeidsdeelname tussen laagopgeleide vrouwen en hogeropgeleide vrouwen en tussen laagopgeleide vrouwen onderling kunnen worden verklaard door financieel-economische dan wel sociaal-culturele factoren. Alvorens in te gaan op de onderzoeksvragen, de hypothesen en de resultaten, staan we stil bij de verklaringen die in de wetenschappelijke literatuur voor de (ongelijke) arbeidsdeelname van vrouwen worden aangedragen.

7.1.1 Economen belichten economische factoren, sociologen sociologische¹

Volgens de micro-economische arbeidsaanbodtheorie hangt het individuele arbeidsaanbod primair af van prikkels die uitgaan van financieel-economische factoren en van de gevoeligheid van het arbeidsaanbod voor dergelijke prikkels. De verdien capaciteit op de arbeidsmarkt (de hoogte van het netto-uurloon) speelt een centrale rol. Andere financieel-economische factoren die meewegen in de arbeidsaanbodbeslissing zijn het inkomen van de partner, het niet-arbeidsinkomen (bv. subsidies en uitkeringen) en kosten zoals voor kinderopvang. In empirisch onderzoek wordt de gevoeligheid van het arbeidsaanbod voor financiële prikkels doorgaans uitgedrukt in de vorm van een elasticiteit. Het gaat dan bijvoorbeeld om het effect van een verhoging van het netto-uurloon of van de kosten van een uur formele kinderopvang op de arbeidsparticipatie of het aantal gewerkte uren. Op de arbeidsparticipatie heeft een hoger netto-uurloon vanuit de theorie een eenduidig effect: het positieve substitutie-effect. Empirisch onderzoek bevestigt de theoretische verwachting dat een hogere verdien capaciteit resulteert in een hogere arbeidsparticipatie. Bij de arbeidsduur doen zich volgens de arbeidsaanbodtheorie twee elkaar tegenwerkende effecten voor (het substitutie- en inkomenseffect, zie hoofdstuk 2). Uit empirisch onderzoek blijkt dat de hoogte van het netto-uurloon, in lijn met de theorie, minder sterk maar wel positief van invloed is op de wekelijkse arbeidsduur (Blau en Kahn 2007; Evers et al. 2008). De hoogte van het inkomen van de partner en de hoogte van het niet-arbeidsinkomen blijken niet veel invloed uit te oefenen op het arbeidsaanbod van vrouwen, al zijn de gevonden effecten op het arbeidsaanbod doorgaans wel negatief, zoals de theorie voorspelt. De kosten van kinderopvang worden in de arbeidsaanbodtheorie gezien als een inhouding op het netto-uurloon. Als gevolg van deze inhouding blijft er per uur minder over van het netto-loon, wat op zijn beurt gevolgen heeft voor de afweging betaalde arbeid versus vrije tijd / zorgtijd voor moeders met jonge kinderen. De in empirisch onderzoek gevonden elasticiteiten voor de kosten van kinderopvang in Europese landen, en in Nederland in het bijzonder, zijn relatief klein en niet altijd significant. Dat betekent dat wijzigingen in de prijzen van kinderopvang niet veel veranderingen teweeg zullen brengen in de arbeidsparticipatie en arbeidsduur van moeders (Blau en Currie 2004; voor Nederland: Jongen en Van Vuuren 2004; Jongen 2010).

De verschillen in arbeidsdeelname tussen laag- en hogeropgeleide vrouwen zijn volgens de arbeidsaanbodtheorie voor een groot deel terug te voeren op het feit dat laagopgeleide vrouwen per uur minder kunnen verdienen op de arbeidsmarkt dan hogeropgeleide vrouwen. Een uur betaald werk zal laagopgeleide vrouwen minder aan

netto-loon opleveren dan hogeropgeleide vrouwen, en vanwege die lage verdien capaciteit kan het voor laagopgeleide vrouwen minder aantrekkelijk zijn om (veel uren) betaald te werken. In de empirische literatuur zijn weinig studies te vinden die de gevoeligheid voor financiële prikkels uitsplitsen naar opleidingsniveau. Dat komt doordat opleidingsniveau, vanwege de veronderstelde relatie met de verdien capaciteit op de arbeidsmarkt, van oudsher diende als proxy voor de hoogte van het uurloon. Inmiddels zijn er voor onderzoek vaak direct gemeten inkomensvariabelen beschikbaar, waardoor het niet langer nodig is gebruik te maken van de proxy 'opleiding'. Slechts enkele onderzoekers drukken elasticiteiten uit naar opleidingsniveau. Zij willen bijvoorbeeld nagaan of laagopgeleide vrouwen gevoeliger zijn voor financiële prikkels dan hogeropgeleide vrouwen, of vermoeden dat er meer schuilgaat achter opleiding dan het inkomensniveau (Blau en Kahn 2007). Sommige studies wijzen uit dat laagopgeleide vrouwen gevoeliger zijn voor financiële prikkels dan hogeropgeleide vrouwen (Anderson en Levine 1999; Van Soest en Das 2001; Jaumotte 2003), andere studies vinden het tegendeel (Blau en Kahn 2007). Al met al biedt de arbeidsaanbodtheorie een gevestigd kader voor het bestuderen van de (ongelijke) arbeidsdeelname van vrouwen. Het beeld dat op basis van empirisch onderzoek ontstaat van de gevoeligheid van het arbeidsaanbod voor financiële prikkels, is echter niet altijd eenduidig. De arbeidsaanbodtheorie is vooral gericht op de rol van financieel-economische factoren in de arbeidsbeslissingen van vrouwen. Empirisch onderzoek dat vanuit deze theoretische invalshoek vertrekt, besteedt doorgaans weinig tot geen aandacht aan de rol van sociaal-culturele factoren.

Ook vanuit de sociologie vindt veel onderzoek plaats naar de arbeidsdeelname van vrouwen. In tegenstelling tot bij de micro-economische benadering, is er in de sociologie niet één richtinggevende invalshoek of theorie van waaruit de arbeidsdeelname van vrouwen standaard wordt bestudeerd. Er zijn theorieën die in zekere zin aansluiten bij het economisch gedachtegoed, zoals de ruiltheorie en de rationele-keuzetheorie. In deze theorieën zijn het inkomen, de beroepsstatus en het opleidingsniveau belangrijke voorspellers van de individuele arbeidsmarktkansen en het arbeidsmarktsucces van vrouwen (Blood en Wolfe 1960; Van der Lippe 1993; Verbakel 2008). Anders dan in de arbeidsaanbodtheorie gaat het niet om de gevoeligheid voor financiële prikkels, maar om de positie in de samenleving die men inneemt op basis van het bezit aan economische hulpbronnen zoals opleiding en inkomen. Laagopgeleide vrouwen nemen vanuit deze invalshoek primair een structureel ongunstige positie in en hebben bijgevolg minder succes en kansen op de arbeidsmarkt (o.a. Risman et al 1999; Walters 2005). In andere sociologische theorieën ligt de nadruk op sociaal-culturele factoren. De sociale context waarin iemand opgroeit, heeft een socialiserende werking; via goed- en afkeuring leert men welke normen, opvattingen en gedrag gepast zijn. Ook zijn voor vrouwen de eigen hulpbronnen later in het leven en de opvattingen van hun sociale omgeving over de arbeidsdeelname van vrouwen van belang voor de keuzes die zij maken. Er zijn grote verschillen tussen de sociale klassen als het gaat om sociaal-culturele factoren (o.a. Biddle en Thomas 1966; Bourdieu 1989; Kraaykamp 2009). Met name verschillen in sociale normen en opvattingen over bijvoorbeeld werkende vrou-

wen en de man/vrouw-rolverdeling, worden vanuit deze invalshoek aangewezen als verklaring voor de ongelijke arbeidsdeelname van vrouwen naar opleidingsniveau. Empirisch onderzoek wijst herhaaldelijk uit dat er een positief verband bestaat tussen moderne opvattingen en de arbeidsparticipatie van vrouwen. Veelal (maar niet altijd) wordt in de empirische literatuur ook het verband aangetoond tussen moderne opvattingen en de arbeidsduur van werkende vrouwen (o.a. Booth en Amato 1994; Bolzendahl en Myers 2004; McRae 2003; Kan 2007; voor Nederland: Keuzenkamp en Hooghiemstra 2000; Cloïn 2008). Hoewel minder veelvuldig onderzocht, blijkt uit empirisch onderzoek tevens dat het opgevoed zijn door een werkende moeder positieve effecten heeft op de opvattingen en de arbeidsdeelname van vrouwen in hun volwassen leven (Sanders 1997; Van Putten et al. 2008). Onderzoek wijst uit dat laagopgeleide vrouwen traditionelere opvattingen hebben dan hogeropgeleide vrouwen en zich ook vaker naar deze opvattingen gedragen, in de zin dat zij vaker niet of in kleine deeltijdbanen werken, en vaker stoppen met werken wanneer zij kinderen krijgen (Myers en Booth 2002; Debacker 2008; Van Wel en Knijn 2006; Crompton 2006).

Volgens de preferentietheorie (Hakim 2000, 2002) zijn niet sociale normen en algemene emancipatieopvattingen, maar de individuele voorkeuren van vrouwen de belangrijkste determinanten voor de (ongelijke) arbeidsdeelname van vrouwen. Deze individuele voorkeuren, of preferenties, hebben betrekking op wat vrouwen voor zichzelf op het terrein van werk en gezin willen bereiken in het leven. Deze voorkeuren liggen volgens de preferentietheorie al vroeg in het leven vast. Gegeven hun voorkeuren om zelf voor het huishouden en de kinderen te zorgen, zal een deel van de vrouwen niet of weinig uren buitenshuis werken. Laagopgeleide vrouwen zijn volgens de preferentietheorie oververtegenwoordigd in de groep vrouwen die hun leven vooral aan hun gezin willen wijden. Dat is volgens de theorie vooral het gevolg van het feit dat vrouwen die geen interesse hebben in een carrière op de arbeidsmarkt, ook minder investeren in het volgen van opleiding en in hun loopbaan (Vella 1994; Hakim 2000; Waite 2002; Debacker 2008).

Uit enkele longitudinale studies blijkt inderdaad dat vrouwen al op jonge leeftijd een duidelijk beeld hebben van hun toekomst op het terrein van werk en gezin (Hakim 2002; Marks en Houston 2002). Dat wijst erop dat voorkeuren (hoewel vaak gemeten aan de hand van algemeen geformuleerde opvattingen) belangrijke voorspellers zijn voor de arbeidsdeelname van vrouwen. Andere sociologen (en ook economen) wijzen er echter op dat het te beperkt is om alleen naar de opvattingen of voorkeuren van vrouwen te kijken, omdat deze mede vorm krijgen onder invloed van de normatieve en financiële omstandigheden waarin vrouwen hun keuzes moeten maken (o.a. Crompton en Lyonette 2005; Kan 2007). Bovendien weten vrouwen hun voorkeuren niet altijd te realiseren: ze hebben te maken met restricties. De arbeidsbeslissingen van vrouwen zijn vanuit die optiek het resultaat van een complex samenspel van verschillende factoren (Crompton en Lyonette 2005). Laagopgeleide vrouwen hebben bijvoorbeeld traditionelere opvattingen en bevinden zich ook in financieel-economisch ongunstiger omstandigheden, waarbij het in het midden blijft wat het meest bepalend is voor hun relatief lage arbeidsdeelname (Walters 2005; Crompton 2006; Van Wel en Knijn 2006).

7.1.2 Een combinatie van financieel-economische en sociaal-culturele factoren

De economische en sociologische theorieën maken duidelijk dat opleiding een indicator kan zijn voor zowel de financieel-economische factoren waarmee iemand te maken heeft, als voor de normen, opvattingen en voorkeuren die men heeft, dus voor sociaal-culturele factoren. Wetenschappers erkennen in toenemende mate het belang van beide factoren voor het krijgen van een goed beeld van de (ongelijke) arbeidsdeelname van vrouwen. Echter, in de praktijk is het combineren van financieel-economische en sociaal-culturele factoren nog zeker geen gemeengoed in het onderzoek naar de arbeidsdeelname van vrouwen. Veel onderzoek is te plaatsen binnen de kaders van een theorie of wetenschappelijke benadering, en kan slechts een partieel antwoord bieden op de vraag naar de geringe arbeidsdeelname van laagopgeleide vrouwen. In andere gevallen is er een dominant model aanwezig, dat wordt aangepast met aanvullende inzichten. Zo wordt het arbeidsaanbod- of rationele-keuzemodel aangevuld met sociale normen of met de opvattingen van vrouwen (o.a. Woittiez 1990; Vendrik 1993; Van der Lippe 1993; Meijer et al. 1998; Fernandez en Sevilla-Sanz 2006; Grodner en Kniesner 2007). Een andere manier waarop de combinatie van financieel-economische en sociaal-culturele factoren recentelijk vaker gestalte krijgt, is door hun invloed gelijktijdig te beschouwen, zonder vooraf een van beide invalshoeken voorop te stellen. Zo betrekken onderzoekers zowel inkomensgegevens, informatie over de beroepsstatus en gegevens over de opvattingen van vrouwen als de kenmerken van het gezin waarin de vrouwen opgroeiden in hun onderzoek (o.a. Risman et al. 1999; Crompton en Lyonette 2005; Stahl et al. 2009). Deze studies laten zien dat zowel financieel-economische als sociaal-culturele factoren van invloed zijn op de arbeidsdeelname van vrouwen.

Het samennemen van beide factoren, zoals in deze studies gebeurt, is echter niet probleemloos. De moeilijkheid ligt vooral bij de vraag welke factor als eerste komt en ten grondslag ligt aan de arbeidsbeslissingen, en welke factor vooral het gevolg van bepaalde (gemaakte) beslissingen is. In de economische theorieën en de sociologische theorieën waarin de financiële omstandigheden vooropstaan, is het uitgangspunt dat voorkeuren en opvattingen mede afhankelijk zijn van de financiële omstandigheden waarin vrouwen zich bevinden (endogene preferenties). Zo zouden de omstandigheden waarin laagopgeleide vrouwen zich bevinden mede bepalen welke mogelijkheden zij voor zichzelf zien, waarbij zij hun opvattingen en voorkeuren mogelijk op zijn minst deels op die mogelijkheden hebben afgestemd. In de sociologische theorieën waarin de nadruk ligt op de invloed van normen, opvattingen en voorkeuren op de arbeidsdeelname, veronderstelt men eerder een omgekeerde relatie. Het uitgangspunt in die theorieën is dat vrouwen – gegeven hun normen, opvattingen en voorkeuren – bepaalde keuzes maken ten aanzien van betaald werk. Een lage verdiencapaciteit is dan mogelijk vooral een gevolg van het feit dat zij niet sterk georiënteerd zijn op de opleidings- en arbeidsmarkt, en niet de oorzaak ervan. Vrouwen die weinig of geen interesse hebben in een carrière op de arbeidsmarkt zullen immers ook relatief weinig investeren in het volgen van onderwijs en in hun loopbaan (Vella 1994; Hakim 2000; Waite 2002; Debacker 2004, 2008). In de literatuur spreekt men in dit kader over zelfselectie.

De bedoeling van dit onderzoek is niet om de hiervoor geschetste mogelijke onderlinge relaties tussen financieel-economische en sociaal-culturele factoren verder te onderzoeken; daartoe zou een longitudinale onderzoeksopzet vereist zijn. Bovendien vinden onderzoekers die deze relatie bestuderen, dat deze wederkerig is (o.a. Jansen en Kalmijn 2000; Kan 2007; Berrington et al. 2008). Het is dus niet een kwestie van het een of het ander; veeleer is er aanleiding om te veronderstellen dat financieel-economische en sociaal-culturele factoren complementair zijn. Gegeven deze wetenschappelijke stand van zaken is ervoor gekozen om in dit proefschrift zowel financieel-economische als sociaal-culturele factoren in de verklaring te betrekken: wat is de invloed van financieel-economische en sociaal-culturele factoren op het arbeidsaanbod? In hoeverre zijn de verschillen in arbeidsparticipatie en arbeidsduur tussen laag- en hogeropgeleide vrouwen en tussen laagopgeleide vrouwen onderling toe te schrijven aan financieel-economische dan wel aan sociaal-culturele factoren? Deze vragen staan centraal in dit onderzoek. Doel van dit onderzoek is om door middel van een rijkere analyse, waarin zowel financieel-economische als sociaal-culturele factoren centraal staan, tot een beter begrip van het lage arbeidsaanbod van laagopgeleide vrouwen te komen.

7.1.3 De combinatie van factoren in dit onderzoek

De volgende stap is het formuleren van verwachtingen over de invloed van financieel-economische en sociaal-culturele factoren bij het verklaren van de verschillen in arbeidsdeelname van vrouwen naar opleidingsniveau. Is er aanleiding om te verwachten dat sociaal-culturele factoren voor laagopgeleide vrouwen erg belangrijk zijn in hun keuzes over betaald werk? Of zijn er juist redenen om aan te nemen dat financieel-economische factoren in dit verband zwaarder wegen? Welke aanknopingspunten bieden de verschillende theorieën voor het formuleren van verwachtingen over het relatieve gewicht van financieel-economische en sociaal-culturele factoren in de arbeidsaanbodbeslissingen van vrouwen naar opleidingsniveau? En welke aanknopingspunten bieden zij met betrekking tot de verklaring van de ongelijke arbeidsdeelname tussen laagopgeleide vrouwen?

In de preferentietheorie wordt de stelling geponeerd dat vrouwen met sterk op (t)huis gerichte voorkeuren minder ontvankelijk zijn voor financiële prikkels dan vrouwen met minder uitgesproken voorkeuren voor een bepaalde levensstijl (Hakim 2000). Sterk op (t)huis en gezin gerichte vrouwen zullen naar verwachting de stap om te gaan participeren op de arbeidsmarkt niet zo snel maken, want juist vrouwen met sterke voorkeuren worden niet sterk beïnvloed door financieel-economische factoren, aldus de preferentietheorie. Het idee daarachter is dat vrouwen met uitgesproken prioriteiten zich niet snel op andere gedachten laten brengen en zich dus ook niet makkelijk tot ander gedrag laten verleiden. Ook de vrouwen die sterk gericht zijn op het maken van carrière zullen zich overigens volgens de preferentietheorie niet snel laten afbrengen van hun streven; zij werken sowieso, en doen dat vaak in voltijdbanen. Carrièregerichte vrouwen maken echter maar een klein deel uit van de groep werkende vrouwen, en als het gaat om de participatiebeslissing kunnen we zeggen dat we vooral te maken hebben met het onder-

scheid tussen enerzijds een groep op huis en gezin gerichte vrouwen, en anderzijds een grote groep adaptieve vrouwen en een kleine groep carriëreggerichte vrouwen.

Een ander aanknopingspunt voor het relatieve gewicht van financieel-economische en sociaal-culturele factoren in de arbeidsparticipatiebeslissing van vrouwen is te vinden in de stelling dat naarmate sociale normen sterker zijn, of naarmate een groep die de norm onderschrijft groter is, de invloed van andere factoren op gedrag (zoals financiële prikkels) beperkter is. Dat heeft te maken met de sterkere sociale druk die met dergelijke normen gepaard gaat (Lindenberg 1991; Van der Lippe en Siegers 1994; Lindbeck 1997). Dit betekent dat vrouwen in een traditionele sociale omgeving minder geneigd zullen zijn buitenshuis te werken, en zich hiertoe tevens minder makkelijk laten prikkelen door financieel-economische factoren, dan vrouwen in een omgeving waarin modernere normen en opvattingen domineren.

We verwachten dat laagopgeleide vrouwen traditionelere opvattingen en normen hebben over de arbeidsdeelname van vrouwen dan hogeropgeleide vrouwen. We verwachten ook dat laagopgeleide vrouwen vaker dan hogeropgeleide vrouwen te vinden zijn in de groep vrouwen met op (t)huis en gezin gerichte voorkeuren. Gegeven deze verwachtingen, luidt de hypothese dat het verschil in arbeidsparticipatie tussen laag- en hogeropgeleide vrouwen vooral toe te schrijven valt aan sociaal-culturele factoren:

Hypothese 1

Het verschil in arbeidsparticipatie tussen laag- en hogeropgeleide vrouwen is vooral toe te schrijven aan een groter gewicht van sociaal-culturele factoren in de participatiebeslissing van laagopgeleide vrouwen ten opzichte van hogeropgeleide vrouwen, niet aan een groter gewicht van financieel-economische factoren.

Voor het verklaren van het verschil in arbeidsparticipatie binnen de groep laagopgeleide vrouwen gaat grotendeels dezelfde redenering op. Het gaat dan echter hier niet om het vergelijken van het gewicht tussen van beide factoren in de participatiebeslissing laag- en hogeropgeleide vrouwen, maar om het gewicht binnen de groep laagopgeleide vrouwen. De verwachting is dat bij laagopgeleide vrouwen onderling het verschil in arbeidsparticipatie (wie werkt wel en wie niet) vooral toe te schrijven valt aan sociaal-culturele factoren:

Hypothese 3

Het verschil in arbeidsparticipatie tussen laagopgeleide vrouwen onderling is vooral toe te schrijven aan een groter gewicht van sociaal-culturele factoren ten opzichte van financieel-economische factoren.

Na de verwachtingen over de arbeidsparticipatie volgen de verwachtingen over de invloed van financieel-economische en sociaal-culturele factoren op de wekelijkse arbeidsduur, en de verschillen die zich op dit vlak voordoen tussen werkende vrouwen. We verwachten dat als vrouwen de meer principiële keuze om te participeren eenmaal gemaakt hebben, financieel-economische factoren relatief veel invloed hebben op de urenbeslissing. Financiële prikkels hebben immers naar verwachting meer invloed op de arbeidsdeelname van vrouwen met minder uitgesproken voorkeuren en minder

strengere opvattingen en normen. Hoewel de voorkeuren, opvattingen en normen van werkende laagopgeleide vrouwen naar verwachting traditioneler zijn dan die van hogeropgeleide vrouwen, verwachten we dat vooral financieel-economische factoren maken dat werkende laagopgeleide vrouwen minder uren werken dan hogeropgeleide vrouwen. In hypothesevorm betekent dat het volgende:

Hypothese 2

Het verschil in wekelijkse arbeidsduur tussen werkende laag- en hogeropgeleide vrouwen is vooral toe te schrijven aan een groter gewicht van financieel-economische factoren in de urenbeslissing van laagopgeleide vrouwen ten opzichte van hogeropgeleide vrouwen, niet aan een groter gewicht van sociaal-culturele factoren.

Met betrekking tot het verschil in de wekelijkse arbeidsduur van laagopgeleide vrouwen onderling is de verwachting als volgt:

Hypothese 4

Het verschil in wekelijkse arbeidsduur tussen werkende laagopgeleide vrouwen onderling is vooral toe te schrijven aan een groter gewicht van financieel-economische factoren ten opzichte van sociaal-culturele factoren.

7.2 Resultaten

7.2.1 Waarom werken laagopgeleide vrouwen minder vaak buitenshuis dan hogeropgeleide vrouwen?

In hoeverre is het verschil in arbeidsparticipatie tussen laag- en hogeropgeleide vrouwen toe te schrijven aan verschillen in het gewicht van financieel-economische dan wel sociaal-culturele factoren? Werken laagopgeleide vrouwen vergeleken met hogeropgeleide vrouwen weinig vanwege hun meer traditionele normen en opvattingen of op (t)huis en gerichte voorkeuren? In dat geval zou hypothese 1 bevestigd worden. Of ligt het toch vooral aan hun lagere verdien capaciteit op de arbeidsmarkt, in combinatie met het inkomen van de partner of inkomsten uit uitkeringen? Vanwege de beperking van de beschikbare gegevens, hebben de analyses uitsluitend betrekking op moeders met een partner en een jongste kind van maximaal 12 jaar. Het gaat dus om een groep vrouwen die betrekkelijk homogeen is naar levensfase en huishoudsituatie. Enerzijds is deze toespitsing relevant, omdat juist moeders worden geconfronteerd met keuzes en afwegingen over het combineren van werk en zorgtaken. Anderzijds heeft deze toespitsing mogelijk gevolgen voor de generaliseerbaarheid van de resultaten (hier wordt in de slotbeschouwing op teruggekomen).

De eerste analyse toont aan dat zowel financieel-economische als sociaal-culturele factoren van invloed zijn op de arbeidsparticipatiebeslissing van moeders. Hierbij is echter nog geen onderscheid naar opleidingsniveau gemaakt. Wanneer we dat onderscheid wel maken, blijkt dat slechts enkele effecten anders zijn voor laag- en hoogopgeleide moeders. De meeste effecten voor laag- en hoogopgeleide moeders verschillen

niet significant, wat wil zeggen dat de invloed op de participatiebeslissing even sterk is. Laag- en middelbaaropgeleide moeders verschillen onderling zelfs helemaal niet in de mate waarin financieel-economische en sociaal-culturele factoren de participatiebeslissing beïnvloeden, althans niet wat betreft factoren die we in dit onderzoek bezien. Ook bestaan er niet veel verschillen tussen enerzijds laag- en middelbaaropgeleide moeders en anderzijds hoogopgeleide moeders. Bij de sociaal-culturele variabelen blijkt slechts één verschil significant te zijn: als een laagopgeleide moeder zelf een werkende moeder had toen ze opgroeide, vergroot dat de kans dat ze nu zelf ook een werkende moeder is. Bij hoogopgeleide moeders doet dit socialisatie-effect zich niet voor. Waarschijnlijk is voor hen arbeidsparticipatie al zo vanzelfsprekend dat zij hiervoor geen rolmodel nodig hebben. Bij de financieel-economische variabelen is het (potentiële) netto-uurloon in de theoretisch verwachte richting van invloed op de arbeidsparticipatiebeslissing van laagopgeleide moeders: de kans dat een laagopgeleide moeder werkt, neemt toe naarmate zij per uur meer kan verdienen op de arbeidsmarkt. Op de participatiebeslissing van hoogopgeleide moeders, daarentegen, heeft het netto-uurloon geen effect. Voor hen blijken de kosten van kinderopvang een behoorlijk sterke invloed te hebben op de participatiebeslissing. Hoewel het niet-arbeidsinkomen (bv. toeslagen en uitkeringen) een zeer bescheiden effect heeft op de participatiebeslissing, is het gevonden effect sterker in het model voor de hoogopgeleide moeders dan in het model voor de lageropgeleide moeders. Tegen elkaar afgezet is het effect van het netto-uurloon voor lageropgeleide moeders kleiner dan het effect van de kosten van kinderopvang voor hoogopgeleide moeders. Per saldo is het dus niet zo dat financieel-economische factoren voor laagopgeleide vrouwen een sterker gewicht in de schaal leggen; hooguit zijn er andere financieel-economische factoren van invloed.

Terugkomend op de eerste onderzoeksvraag, luidt de conclusie dat het verschil in arbeidsparticipatie tussen moeders naar opleidingsniveau slechts voor een klein deel toe te schrijven is aan verschillen in het gewicht van sociaal-culturele factoren in de participatiebeslissing. Het gaat letterlijk om één verschil, namelijk het voorbeeld van de werkende moeder. Ook lijkt de invloed van financieel-economische factoren weliswaar wat sterker voor hoogopgeleide moeders, maar juist bij de laagopgeleide moeders heeft een belangrijke variabele (het netto-uurloon) een (klein) effect op de arbeidsparticipatie. De verschillen zijn dus niet erg overtuigend en bieden onvoldoende basis voor het trekken van ferme conclusies. De hypothese kan echter ook niet worden verworpen: er wordt immers wel enig verschil gevonden. Vooralsnog stellen we daarom dat hypothese 1 voorzichtig wordt bevestigd.

7.2.2 Waarom werken laagopgeleide vrouwen minder uren buitenshuis dan hogeropgeleide vrouwen?

De tweede onderzoeksvraag heeft betrekking op het verschil in de wekelijkse arbeidsduur van werkende laag-, middelbaar- en hoogopgeleide vrouwen. De vraag luidt in hoeverre dit verschil toe te schrijven is aan verschillen in het gewicht van financieel-economische dan wel sociaal-culturele factoren in de urenbeslissing van werkende vrouwen met verschillende opleidingsniveaus. Voor het beantwoorden van deze

onderzoeksvraag maken we gebruik van hetzelfde databestand als bij de vraag over het verschil in arbeidsparticipatie tussen moeders met verschillende opleidingsniveaus. Bij deze onderzoeksvraag gaat het echter alleen om de werkende moeders. In de analyses is er rekening mee gehouden dat deze werkende moeders de beslissing om te participeren al gemaakt hebben. De hypothese die we toetsen, luidt dat het verschil in wekelijkse arbeidsduur tussen werkende laag- en hogeropgeleide moeders vooral toe te schrijven is aan een groter gewicht van financieel-economische factoren in de urenbeslissing van laagopgeleide vrouwen ten opzichte van hogeropgeleide vrouwen, niet aan een groter gewicht van sociaal-culturele factoren (hypothese 2).

Deze verwachting wordt snel weerlegd: het blijkt dat laag- en hogeropgeleide moeders niet significant van elkaar verschillen wat betreft de invloed van financieel-economische factoren (en ook niet wat betreft de invloed van sociaal-culturele factoren) op de wekelijkse arbeidsduur, gecontroleerd voor verschillen in achtergrond- en gezinskenmerken. Werkende moeders met verschillende opleidingsniveaus verschillen dus onderling niet in de mate waarin financieel-economische en sociaal-culturele factoren hun arbeidsduur beïnvloeden. Daarmee sluit de analyse uit dat de urenbeslissing van laagopgeleide moeders gevoeliger is voor financieel-economische factoren dan die van hogeropgeleide moeders. Hypothese 2 wordt dus verworpen: het verschil in arbeidsduur tussen laag-, middelbaar- en hoogopgeleide werkende moeders is noch duidelijk aan financieel-economische, noch duidelijk aan sociaal-culturele factoren toe te schrijven.

Hiermee is echter nog niet alles gezegd over de arbeidsduur: financieel-economische factoren blijken überhaupt nauwelijks van invloed op de arbeidsduur van werkende moeders, ongeacht hun opleidingsniveau. De financieel-economische verklaring voor de arbeidsduur(verschillen) lijkt dus niet erg sterk. Als enige financieel-economische variabele heeft het inkomen van de partner een, zeer bescheiden, effect op de arbeidsduur: naarmate het inkomen van de partner hoger is, werken moeders minder uren per week. Wel zijn meerdere sociaal-culturele variabelen van invloed op de arbeidsduur. Zo blijkt het voor de omvang van de arbeidsduur van belang in hoeverre een moeder van mening is dat zij (of haar partner) altijd thuis moet zijn voor haar kind(eren) en hoe belangrijk betaald werk voor haar is. Sociale normen hebben geen invloed op de arbeidsduur, maar moderne opvattingen hebben wel een positief effect. Toch dragen uiteindelijk ook sociaal-culturele factoren niet veel bij aan de verklaring van de arbeidsduur: de verklaarde variantie in de modellen neemt niet zoveel toe. Het aantal kinderen blijkt bijvoorbeeld belangrijker voor het aantal uren dat een moeder werkt: moeders met meer kinderen werken minder uren dan moeders die één of twee kinderen hebben.

De conclusie met betrekking tot de tweede onderzoeksvraag luidt dat financieel-economische en sociaal-culturele factoren geen van beide bijdragen aan het verklaren van het verschil in arbeidsduur tussen werkende laag- en hogeropgeleide moeders. Ongeacht de opleidingsverschillen, dus voor de totale groep moeders, geldt dat financieel-economische en sociaal-culturele factoren minder invloed hebben op de arbeidsduur dan op de arbeidsparticipatie. Voor zover deze factoren van invloed zijn op de omvang van de werkweek, gaat het vooral om sociaal-culturele factoren. Dit is echter, nogmaals, het geval ongeacht opleidingsniveau van de moeder.

Om meer zicht te krijgen op het verschil in arbeidsduur tussen laag- en hogeropgeleide moeders, is een aanvullende analyse uitgevoerd. Hierin is de invloed van de arbeidsduurwensen nagegaan. De achterliggende gedachte is dat laagopgeleide vrouwen mogelijk niet het aantal uren werken dat zij willen, wat (mede) kan bijdragen aan de verklaring van hun gemiddeld lage wekelijkse arbeidsduur ten opzichte van hogeropgeleide moeders. Laagopgeleide vrouwen blijken inderdaad vaker de wens te hebben om meer uren te werken dan hogeropgeleide vrouwen, al zijn deze wensen bescheiden qua omvang (gemiddeld willen zij twee uur per week meer werken). Deze verschillen in arbeidsduurwensen blijken echter niet de arbeidsduurverschillen te verklaren: ook met de wens om meer uren te werken in de analyse, verschillen de modellen voor de opleidingsgroepen niet significant van elkaar.

7.2.3 Waarom werkt een deel van de laagopgeleide vrouwen wel buitenshuis en een ander deel niet?

In hoeverre is het verschil in arbeidsparticipatie tussen laagopgeleide vrouwen onderling toe te schrijven aan verschillen in het gewicht van financieel-economische dan wel sociaal-culturele factoren? Waarom werkt de helft van de laagopgeleide vrouwen in Nederland wel buitenshuis en de andere helft niet? Gaat de verwachting op dat vooral sociaal-culturele factoren een sterke invloed hebben op de arbeidsparticipatiebeslissing van laagopgeleide vrouwen, sterker dan de invloed van financieel-economische factoren (hypothese 3)? Om deze vraag te beantwoorden, is gebruik gemaakt van gegevens over een groep laagopgeleide vrouwen in Nederland, met en zonder kinderen, met en zonder partner, jong en oud (al lag de gemiddelde leeftijd van de vrouwen met 48 jaar vrij hoog), autochtoon en allochtoon.

Het blijkt dat traditionele opvattingen de kans verkleinen dat een laagopgeleide vrouw werkt, terwijl de kans hierop toeneemt naarmate zij meer egalitaire opvattingen heeft. Hoewel deze bevinding overeenkomt met de verwachting, zijn er ook bevindingen die een al te snelle bevestiging van de hypothese beletten: de overige sociaal-culturele variabelen hebben namelijk geen effect op de arbeidsduur. Hierbij dient te worden opgemerkt dat het, bij gebrek aan direct gemeten sociaal-culturele variabelen, om proxyvariabelen gaat. In de analyse functioneren het opleidingsniveau van beide ouders en de mate waarin het geloof, naar eigen zeggen van de vrouwen, onderdeel van henzelf vormt, als indicatoren voor sociaal-culturele factoren. Mogelijk zijn deze variabelen toch niet zo geschikt als proxyvariabelen voor sociaal-culturele factoren als is aangenomen. Belangrijk voor bevestiging dan wel weerlegging van de hypothese is de vraag hoe de invloed van de sociaal-culturele variabelen zich verhoudt tot de invloed van de financieel-economische variabelen in de participatiebeslissing van laagopgeleide vrouwen. Er blijkt geen effect op de kans op participatie uit te gaan van de hoogte van het (potentiële) netto-uurloon van de laagopgeleide vrouwen, maar wel van het inkomen van de partner en het niet-arbeidsinkomen (waaronder uitkeringen). Deze effecten zijn echter klein en minder sterk dan het effect van de opvattingen. Concluderend komen we tot een voorzichtige bevestiging van de hypothese, met daarbij de nuancering dat de

opvattingen van laagopgeleide vrouwen als enige sociaal-culturele variabele van belang lijken voor hun participatiebeslissing.

In de analyses is rekening gehouden met het feit dat niet-westerse migrantenvrouwen een niet te verwaarlozen deel uitmaken van de groep laagopgeleide vrouwen in Nederland. De kans op arbeidsparticipatie is het kleinst voor laagopgeleide mediterrane vrouwen (van Turkse en Marokkaanse herkomst), ook als gecontroleerd wordt voor gezondheid en taalbeheersing. Binnen de groep laagopgeleide vrouwen is de invloed van financieel-economische en sociaal-culturele factoren op de arbeidsparticipatiebeslissing nader onderzocht, door het verschil tussen autochtone en niet-westerse laagopgeleide vrouwen op deze aspecten te analyseren. Opvallend is dat bij autochtone laagopgeleide vrouwen de opvatting over de taakverdeling een sterkere invloed heeft op de kans op arbeidsparticipatie dan bij laagopgeleide vrouwen van Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse herkomst. Als verklaring hiervoor is erop gewezen dat voor autochtone laagopgeleide vrouwen de keuzevrijheid om betaald te werken mogelijk groter is, doordat verschillende arbeidsmarktpatronen geaccepteerd zijn (niet-werken, in deeltijd werken of in een voltijdbaan). Voor mediterrane laagopgeleide vrouwen is het waarschijnlijk nog meer de norm dat zij geen betaalde baan hebben, en voor Caribische vrouwen (van Surinaamse en Antilliaanse herkomst) juist dat zij voltijds werken. Het potentiële netto-uurloon lijkt op het oog voor laagopgeleide niet-westerse vrouwen een sterkere invloed te hebben op de participatiebeslissing dan voor de autochtone laagopgeleide vrouwen. Dit verschil blijkt bij toetsing echter niet significant te zijn en kan dus ook op toeval berusten.

7.2.4 Waarom werkt een deel van de laagopgeleide vrouwen in kleine banen en een andere deel in grotere banen?

De laatste onderzoeksvraag is in hoeverre het onderlinge verschil in wekelijkse arbeidsduur bij werkende laagopgeleide vrouwen toe te schrijven is aan verschillen in het gewicht van financieel-economische dan wel sociaal-culturele factoren (onderzoeksvraag 4). De resultaten laten zien dat financieel-economische factoren geen significante invloed hebben op de wekelijkse arbeidsduur van werkende laagopgeleide vrouwen, wanneer we hen onderling vergelijken. Niet de hoogte van het eigen (potentiële) netto-uurloon, niet de hoogte van het inkomen van de partner (indien aanwezig) en ook niet de inkomsten uit eventuele uitkeringen en toeslagen (het niet-arbeidsinkomen) zijn van invloed op de arbeidsduur van werkende laagopgeleide vrouwen. De hypothese dat het onderlinge verschil in de omvang van de werkweek bij laagopgeleide vrouwen vooral verklaard wordt door financieel-economische factoren (hypothese 4), is daarmee verworpen. Slechts één sociaal-culturele variabele heeft effect op de arbeidsduur, namelijk het opleidingsniveau van de moeder. Deze variabele is opgenomen als indicator (proxy) voor de opvattingen (en mogelijk ook voor de arbeidsdeelname) van de moeder gedurende de kindertijd, dus als een socialisatiekenmerk. Naarmate de eigen moeder hoger opgeleid is (hoewel het in dit geval beter is om te spreken van ‘minder laagopgeleid’, de moeders van de laagopgeleide vrouwen waren namelijk veelal zelf ook laagopgeleid),

werken de laagopgeleide vrouwen gemiddeld meer uren. Laagopgeleide vrouwen die zelf een mavo-diploma hebben, werken gemiddeld meer uren dan vrouwen zonder diploma. Caribische en mediterrane laagopgeleide vrouwen werken bovendien gemiddeld meer uren dan laagopgeleide autochtone vrouwen.

7.3 Slotbeschouwing

7.3.1 Wel een rijkere analyse, maar nauwelijks een betere verklaring voor de lage arbeidsdeelname van laagopgeleide vrouwen

Wat is nu de conclusie met betrekking tot de vraag in hoeverre het (relatief) lage arbeidsaanbod van laagopgeleide vrouwen toe te schrijven is aan financieel-economische dan wel sociaal-culturele factoren? In hoeverre kunnen de verschillen in de arbeidsdeelname tussen laagopgeleide vrouwen en hogeropgeleide vrouwen, en tussen laagopgeleide vrouwen onderling worden verklaard door financieel-economische dan wel sociaal-culturele factoren?

De resultaten in dit proefschrift overziend, is de belangrijkste conclusie dat de geringe arbeidsdeelname van laagopgeleide vrouwen nauwelijks tot niet toe te schrijven is aan financieel-economische en sociaal-culturele factoren. Het combineren van deze factoren (een rijkere analyse) leidt dan ook nauwelijks tot niet tot een betere verklaring van het specifieke arbeidsaanbod van laagopgeleide vrouwen.

De kwalificatie 'nauwelijks' heeft betrekking op de arbeidsparticipatie: het verschil in arbeidsparticipatie tussen laag- en hogeropgeleide moeders lijkt namelijk iets meer toe te schrijven aan sociaal-culturele dan aan financieel-economische factoren. Sociaal-culturele factoren hebben een iets sterkere invloed op de arbeidsparticipatiebeslissing van laagopgeleide moeders dan op die van hogeropgeleide moeders. De bevindingen met betrekking tot de participatiebeslissing spreken de verwachtingen dan ook niet tegen, maar evenmin kunnen we zeggen dat de verwachtingen volledige ondersteuning vinden. Erg overtuigend is het verschil namelijk niet; laagopgeleide moeders werken vaker buitenshuis als zij als kind een moeder hadden die zelf ook betaald werkte. Een dergelijk rolmodel tijdens de opvoeding is kennelijk voor de laagopgeleide moeders wel belangrijk voor de kans dat zijzelf later als moeder participeren op de arbeidsmarkt, maar voor hoogopgeleide moeders niet.

Wat betreft de invloed van de overige sociaal-culturele variabelen verschillen de moeders onderling niet van elkaar. De beschrijvende gegevens in dit onderzoek lieten zien dat laagopgeleide moeders traditionelere opvattingen hebben, minder op betaald werk gericht zijn en sterker hechten aan het zelf zorgen voor gezin dan de hogeropgeleide moeders. De verwachting dat de beslissing om betaald te werken voor laagopgeleide vrouwen meer een principiële is dan voor hogeropgeleide vrouwen, zou overtuigend zijn bevestigd als het merendeel van de sociaal-culturele factoren ook daadwerkelijk een significant sterkere invloed had gehad op de participatiebeslissing van laagopgeleide moeders. De verschillen, en de op het oog sterkere effecten voor laagopgeleide moeders, zijn echter niet zeker en groot genoeg om significant te zijn. De financieel-economische variabelen laten evenmin een eenduidig beeld zien. Zo heeft de hoogte van het netto-

uurloon wel een effect op de participatiebeslissing van laagopgeleide moeders, maar hebben kinderopvangkosten dat niet. Bij hoogopgeleide moeders is het juist andersom. Een vergelijkbaar beeld bestaat er voor de verklaring van het onderlinge verschil in arbeidsparticipatie tussen laagopgeleide vrouwen: laagopgeleide vrouwen met moderne opvattingen over de man/vrouw-taakverdeling werken vaker buitenshuis dan laagopgeleide vrouwen met traditionele opvattingen. De andere sociaal-culturele variabelen hadden echter geen invloed op de arbeidsparticipatie binnen de groep laagopgeleide vrouwen. In tegenstelling tot de analyse van laagopgeleide moeders, vinden we binnen de groep laagopgeleide vrouwen geen effect van de hoogte van het netto-uurloon op de participatiebeslissing. Binnen de groep laagopgeleide vrouwen gaat een hoger (potentieel) netto-uurloon dus niet per definitie samen met een grotere kans op arbeidsparticipatie. Kleine effecten vonden we voor het inkomen van de partner en van de hoogte van het niet-arbeidsinkomen.

Wat betreft de arbeidsduur is het antwoord op de vraag in hoeverre de (relatief) lage arbeidsduur van werkende laagopgeleide vrouwen toe te schrijven is aan financieel-economische dan wel aan sociaal-culturele factoren: in het geheel niet. De conclusie is dat een rijkere analyse waarin we deze factoren combineren, niet bijdraagt aan een betere verklaring van de bescheiden wekelijkse arbeidsduur van werkende laagopgeleide vrouwen. Noch het verschil in arbeidsduur tussen werkende laag- en hogeropgeleide vrouwen, noch het arbeidsduurverschil tussen laagopgeleide vrouwen onderling laat zich goed verklaren door financieel-economische of sociaal-culturele factoren. Ten eerste vinden we (in tegenstelling tot de verwachting) niet dat er bij laagopgeleide moeders een sterkere invloed op de arbeidsduur uitgaat van financieel-economische variabelen dan bij hogeropgeleide moeders. Ook binnen de groep laagopgeleide vrouwen gaat de verwachting niet op dat er meer uren gewerkt worden naarmate het financieel aantrekkelijker is en per uur meer oplevert. Alleen de sociaal-culturele variabele 'opleidingsniveau van de eigen moeder' heeft een effect op de arbeidsduur van werkende laagopgeleide vrouwen. Ten tweede valt het op dat de verklaarde variantie in de arbeidsduurmodellen lager is dan in de modellen ter verklaring van de arbeidsparticipatie. Dat is overigens in overeenstemming met ander onderzoek waaruit blijkt dat de arbeidsduur van vrouwen minder goed te verklaren is dan de arbeidsparticipatie (zie hoofdstuk 2). Voor zover er wel significante effecten worden gevonden bij de arbeidsduur, gaat het vooral om gezinskenmerken (de aan- of afwezigheid van kinderen, hun aantal en leeftijd). Bij de vergelijking tussen laag- en hogeropgeleide moeders vinden we daarnaast enkele effecten – voor zover significant – van de sociaal-culturele variabelen, maar deze effecten gelden ongeacht het opleidingsniveau van de moeder. De belangrijkste conclusie is dat de gemiddeld lage(re) wekelijkse arbeidsduur van laagopgeleide vrouwen niet verklaarbaar is in termen van financieel-economische en sociaal-culturele factoren, noch ten opzichte van hogeropgeleide vrouwen, noch onderling tussen laagopgeleide vrouwen die veel of weinig uren werken.

Wat betekenen deze conclusies nu voor het begrip van de arbeidsdeelname van vrouwen in het algemeen, en die van laagopgeleide vrouwen in het bijzonder? De resultaten

in dit proefschrift laten zien dat zowel financieel-economische als sociaal-culturele factoren een belangrijke rol spelen in de arbeidsbeslissingen van vrouwen: beslissingen over betaald werk zijn voor vrouwen geen *single issue*, gebaseerd op hoeveel zij kunnen verdienen of op hun inkomenssituatie los van hun eigen verdien capaciteit. Het is ook niet uitsluitend een kwestie van hun opvattingen over betaald werk, hun ideeën over de eigen rol in het gezin en over de taakverdeling tussen vrouwen en mannen. Zowel financieel-economische als sociaal-culturele factoren zijn (mede) van invloed op het arbeidsaanbod van vrouwen, al is de invloed evidentier bij de arbeidsparticipatie dan bij de wekelijkse arbeidsduur.

De conclusie is echter ook dat laag- en hogeropgeleide moeders grotendeels dezelfde afwegingen blijken te maken om (een bepaald aantal uren) betaald te werken. Gegeven het gemiddeld lagere uurloon en ander inkomen van laagopgeleide moeders en hun traditionelere opvattingen, is de verhouding tussen het gewicht van factoren niet anders voor laagopgeleide moeders dan voor hoogopgeleide. Ook bij laagopgeleide vrouwen onderling blijkt er geen overtuigend sterkere invloed uit te gaan van financieel-economische of sociaal-culturele factoren op de arbeidsdeelname. Zowel financieel-economische als sociaal-culturele factoren zijn dus van invloed op het arbeidsaanbod van vrouwen. De bijdrage van deze factoren voor de verklaring van het lage arbeidsaanbod van laagopgeleide vrouwen (vergeleken met dat van hogeropgeleide vrouwen) en bij het verklaren van de ongelijke arbeidsdeelname binnen de groep laagopgeleide vrouwen, blijkt echter relatief beperkt.

Deze bevinding geeft aanleiding om de wijze waarop financieel-economische en sociaal-culturele factoren in dit proefschrift zijn gecombineerd, nader tegen het licht te houden. Daarnaast is het de vraag of en met welke beperkingen we in dit onderzoek te maken hebben gehad, en hoe dat mogelijk van invloed is op de resultaten. Het roept tevens de vraag op hoe toekomstig onderzoek eruit zou moeten zien om dergelijke beperkingen te kunnen tegengaan. Tot slot gaan we in op de inzichten die dit onderzoek oplevert voor het beleid gericht op het verhogen van de arbeidsdeelname van vrouwen, en die van laagopgeleide vrouwen in het bijzonder.

7.3.2 Reflectie op de theorie: financieel-economische en sociaal-culturele factoren naast elkaar bekeken

In dit proefschrift is gebruik gemaakt van verschillende theorieën, om zo tot een rijkere analyse te komen ter verklaring van de diversiteit in de arbeidsdeelname van vrouwen naar opleidingsniveau. Het uitgangspunt was dat de arbeidsbeslissingen van vrouwen in werkelijkheid complexer zijn dan de betrekkelijk eenzijdige verklaringen die de afzonderlijke theorieën en invalshoeken veronderstellen. Dat blijkt een terecht uitgangspunt te zijn geweest. De analyse in dit onderzoek is verrijkt ten opzichte van onderzoek met een monodisciplinaire aanpak, waarin slechts één invalshoek (de financieel-economische of de sociaal-culturele) aandacht krijgt. De verklaring van de arbeidsdeelname van vrouwen is verbeterd. Echter, het verschil in arbeidsdeelname tussen laag- en hogeropgeleide vrouwen en tussen laagopgeleide vrouwen onderling,

blijkt moeilijk te begrijpen. De relatief geringe arbeidsdeelname van laagopgeleide vrouwen blijkt niet zonder meer te herleiden tot duidelijke verschillen in financieel-economische en sociaal-culturele factoren. Het is niet zo dat traditionelere opvattingen of op huis en gezin gerichte voorkeuren veel zwaarder wegen in de participatiebeslissing van laagopgeleide vrouwen dan in die van hogeropgeleide vrouwen, noch dat hun relatief lage verdien capaciteit duidelijk sterker van invloed is op de arbeidsduur. Dat is een onverwacht resultaat. Het uitgangspunt was immers dat de rijkere analyse (de combinatie van financieel-economische en sociaal-culturele factoren) ook tot een betere verklaring van het lage arbeidsaanbod van laagopgeleide vrouwen zou leiden, zowel ten opzichte van hogeropgeleide vrouwen als binnen de groep laagopgeleide vrouwen. Dat blijkt nauwelijks tot niet het geval. Dit geeft te denken. Waarom levert de combinatie van theoretische inzichten niet het resultaat op waarop was gehoopt?

Door de combinatie van financieel-economische en sociaal-culturele factoren is de arbeidsdeelname van laagopgeleide vrouwen in dit onderzoek vanuit verschillende invalshoeken benaderd. Met name bij de formulering van de onderzoeksvragen en op het niveau van de empirische uitvoering (hypothesevorming en operationalisering) zijn inzichten uit verschillende theorieën betrokken. De aanpak was daarmee vooral multidisciplinair; theoretische (interdisciplinaire) integratie kreeg minder aandacht. In hoofdstuk 3 is beargumenteerd dat we – gegeven de huidige wetenschappelijke kennis over financieel-economische en sociaal-culturele factoren en hoe deze factoren zich onderling tot elkaar verhouden – er in dit onderzoek van uitgegaan zijn dat beide factoren onafhankelijk invloed kunnen hebben op het arbeidsaanbod. Dit in tegenstelling tot de economische theorie en de sociologische theorieën die daarbij aanhaken (zoals de rationele-keuzetheorie), waarin wordt gewezen op de mogelijke endogeniteit van preferenties. Daarmee wordt bedoeld dat voorkeuren en opvattingen mogelijk onderhevig zijn aan de financieel-economische omstandigheden waarin vrouwen zich bevinden. In sociologische theorieën waarin de nadruk ligt op sociale normen, opvattingen en persoonlijke voorkeuren, veronderstelt men eerder dat de relatie andersom loopt: op basis van hun voorkeuren en opvattingen, nemen vrouwen beslissingen over hun arbeidsdeelname, en ook over de mate waarin zij bereid zijn daarin te investeren via opleiding. Deze oriëntatie op de opleidings- en arbeidsmarkt bepaalt mede hun positie op die arbeidsmarkt en het inkomen dat ze daar kunnen verdienen: iemand met veel ambitie zal waarschijnlijk meer investeren en daardoor meer en sneller in verdien capaciteit groeien dan iemand die zijn of haar prioriteiten elders heeft liggen. Dit mechanisme wordt aangeduid met de term ‘zelfselectie’.

Mogelijk vinden we geen betere verklaring voor het geringe arbeidsaanbod van laagopgeleide vrouwen, doordat financieel-economische en sociaal-culturele factoren niet zo onafhankelijk van elkaar opereren als in dit onderzoek is verondersteld. Onder invloed van bovengenoemde mechanismen van endogene preferenties en zelfselectie kunnen de factoren elkaar onderling beïnvloeden en gaat het mogelijk juist om elkaar over de tijd versterkende of afremmende factoren. Omdat dergelijke processen zich bij uitstek door de tijd voltrekken, biedt onderzoek dat zich richt op het verklaren van de verschillen op één moment in de tijd mogelijk geen duidelijk beeld (meer) van de

aanvankelijke oorsprong van de verschillen (vgl. Kalmijn 2002). De resultaten in dit onderzoek lijken de stelling te ondersteunen dat het, in plaats van om onafhankelijke factoren, waarschijnlijk gaat om een door de tijd gevormd pakket van mogelijkheden, opvattingen en voorkeuren (vgl. Crompton 2006). Illustratief in dit kader is bijvoorbeeld dat vrouwen zelf niet onder woorden kunnen brengen waarom ze het aantal uren werken dat ze doen (Portegijs et al. 2008). De redenen die vrouwen opgeven om in deeltijd te werken, verschillen niet naar de omvang van hun arbeidsduur, zo blijkt uit het onderzoek van Portegijs et al. (2008): de zorg voor kinderen, het huishouden, tijd voor hobby's en andere vrijetijdsactiviteiten zijn voor het overgrote deel van de vrouwen redenen om in deeltijd te werken. Waarom de een met dezelfde achterliggende redenen een baan van twee dagen heeft en de ander een baan van drie of vier dagen per week, blijft ongewis. Echter, zelfs al zijn financieel-economische en sociaal-culturele factoren mogelijk niet zo duidelijk van elkaar te onderscheiden als in dit onderzoek is aangenomen, dan nog blijft het de vraag waarom we geen verschil vinden tussen het specifieke cluster van factoren voor laag- en hoogopgeleide moeders, of zelfs binnen de groep laagopgeleide vrouwen. Hierbij speelt mogelijk (ook) de operationalisering van de financieel-economische en sociaal-culturele factoren een rol.

7.3.3 Beperkingen van het onderzoek en toekomstig onderzoek

Dit onderzoek laat zien dat het specifieke arbeidsaanbod van laagopgeleide vrouwen zich niet aan de hand van één bepaalde theorie of zelfs een combinatie van theorieën laat verklaren. Ten eerste zou toekomstig onderzoek dat erop gericht is zowel empirisch als theoretisch het arbeidsaanbod van laagopgeleide vrouwen beter te verklaren, longitudinaal van opzet moeten zijn. De nadruk zou meer moeten liggen op het proces of 'het pad' waarlangs het arbeidsaanbod van vrouwen tot stand komt. Op verschillende momenten in de tijd zouden naast de oriëntatie op opleiding, op de arbeidsmarkt en op het gezinsleven, ook gegevens over de sociale omgeving, de inkomenshoogte en het inkomen van de eventuele partner moeten worden gemeten. Op die manier is het mogelijk meer grip te krijgen op mechanismen van endogene preferentievorming enerzijds en zelfselectie anderzijds. De momenten in de levensloop waarop het belangrijk is gegevens te verzamelen, zijn bijvoorbeeld de adolescentie (op het moment dat men nog niet actief is op de arbeidsmarkt en nog keuzes moet maken over een vervolgopleiding), nadat men het onderwijs verlaten heeft, maar er (nog) geen kinderen zijn, in de levensfase met jonge kinderen, en daarna, als de kinderen ouder of uit huis zijn.

Ten tweede moet er meer aandacht komen voor goede metingen van financieel-economische en sociaal-culturele gegevens in databestanden. Het is vooralsnog een probleem om databestanden te vinden waarin zowel inkomensgegevens als sociale-omgevingskenmerken, opvattingen en voorkeuren voor het eigen leven, goed gemeten zijn. Voor zover er databestanden zijn die voorzien in gegevens over beide factoren, is er bij inkomensgegevens in het algemeen sprake van een behoorlijk aantal ontbrekende waarnemingen. Om aan de benodigde inkomensgegevens van alle respondenten te komen, worden dergelijke gegevens bijgeschat. Het gebruiken van inkomensgegevens uit registraties is betrouwbaarder, maar financieel-administratieve bestanden zoals die

van de Belastingdienst bevatten geen sociaal-culturele kenmerken. Het koppelen van inkomensgegevens afkomstig uit registraties en surveydata over normen, opvattingen en voorkeuren (zoals in het Sociaal Statistisch Bestand van het CBS) biedt in dat opzicht interessante mogelijkheden voor de toekomst.

Voor sociaal-culturele variabelen geldt dat in empirisch onderzoek de operationalisering van concepten als genderrolopvattingen en sociale normen zeer divers is. Ook zijn er nog weinig gegevens over de preferenties van vrouwen die nadrukkelijk meten wat zijzelf willen voor het eigen leven. In dit onderzoek moesten we voor de analyses binnen de groep laagopgeleide vrouwen genoeg nemen met enkele proxy's (plaatsvervangende variabelen). Het is niet uit te sluiten dat dergelijke beperkingen in de operationalisering er (mede) debet aan zijn dat we weinig significante verschillen vonden binnen de groep laagopgeleide vrouwen. Voor toekomstig onderzoek is het van belang dat de financieel-economische en sociaal-culturele factoren nauwkeuriger kunnen worden geoperationaaliseerd.

Ten derde zijn er met betrekking tot de generaliseerbaarheid van de resultaten enkele kanttekeningen te plaatsen. De analyses gericht op het achterhalen van de verschillen in het arbeidsaanbod van laag- en hogeropgeleide vrouwen hadden, door de beperkte beschikbaarheid van gegevens, uitsluitend betrekking op moeders met jonge kinderen (tot 13 jaar) en een partner. Alleenstaande vrouwen met en zonder jonge kinderen, oudere vrouwen, vrouwen die (al dan niet bewust) geen kinderen hebben, maakten geen deel uit van de onderzoeksgroep. Het gaat dus om een groep vrouwen die betrekkelijk homogeen is naar levensfase en huishoudsituatie. In een dergelijke groep is de variatie waarschijnlijk betrekkelijk gering en de kans op het aantreffen van verschillen kleiner. Mogelijk maakt de toespitsing op moeders mede dat we weinig bewijs vinden voor de rol van financieel-economische en sociaal-culturele factoren bij het verklaren van de verschillen in de arbeidsdeelname tussen laag- en hogeropgeleide vrouwen. Verbreding van de onderzoeksgroep naar een representatieve groep vrouwen die een dwarsdoorsnede vormt van de potentiële beroepsbevolking in Nederland, zou een steviger fundament kunnen bieden voor uitspraken over de rol van financieel-economische en sociaal-culturele factoren ter verklaring van het specifieke arbeidsmarktgedrag van laagopgeleide vrouwen.

Tot slot is het mogelijk dat een of meer niet-gemeten variabelen van invloed zijn op de arbeidsdeelname van vrouwen. Zo zijn de opvattingen van de partner en de manier waarop binnen het huishouden onderhandelingen over de verdeling van betaald werk plaatsvinden, niet meegenomen in dit onderzoek. Echter, voor zover deze niet-geobserveerde kenmerken van invloed zijn op de arbeidsbeslissingen van vrouwen, is het de vraag in hoeverre zij overtuigend zouden bijdragen aan het verklaren van de verschillen in arbeidsdeelname tussen laag- en hogeropgeleide vrouwen en tussen laagopgeleide vrouwen onderling. Partners lijken immers vaak sterk op elkaar, zowel qua opleidingsniveau als qua opvattingen (vgl. Keuzenkamp en Hooghiemstra 2000; Jansen 2002). Er is op zichzelf dus weinig reden om aan te nemen dat de invloed van de opvattingen van de partner of van de onderhandelingspositie binnen het huishouden, bij laagopgeleide vrouwen heel anders is dan bij hogeropgeleide vrouwen. Het zou echter de moeite waard zijn om dit nader te onderzoeken. Dat geldt ook voor de rol van de werkgever; in

dit proefschrift was de aandacht gericht op de aanbodzijde, niet op de werkgevers- of vraagzijde. Uit ander recent onderzoek blijkt echter dat werkgevers, net als de meeste vrouwen, tevreden zijn met de huidige situatie, waarin vrouwen veelal in (kleine) deeltijdbanen werken (Keuzenkamp 2009). Onduidelijk is nog of werkgevers hoogopgeleide vrouwen sneller tegemoetkomen als zij meer uren willen werken of meer stimuleren om hun arbeidsduur uit te breiden. Er is dan ook meer onderzoek wenselijk naar de rol van de werkgever in relatie tot de arbeidsdeelname van laagopgeleide vrouwen.

7.3.4 Beleid

De overheid zet al jarenlang fors in op het verhogen van de arbeidsdeelname van vrouwen. Vooral in de jaren negentig van de vorige eeuw steeg de arbeidsdeelname van vrouwen gestaag. De verschillen in arbeidsdeelname tussen laag- en hoogopgeleide vrouwen zijn echter nauwelijks kleiner geworden. De bevindingen in dit onderzoek wijzen erop dat deze kloof ook niet makkelijk te dichten is. Hetzelfde geldt voor het veranderen van de ratio tussen actieve en inactieve vrouwen binnen de groep laagopgeleide vrouwen.

Er is momenteel een aantal wegen waarlangs de overheid inzet op de verhoging van de arbeidsdeelname van vrouwen (TK 2007/2008). Een daarvan betreft het financieel aantrekkelijker of lonender maken voor vrouwen om (meer uren) te werken (o.a. Taner en Hendrix 2007). Uit dit onderzoek blijkt echter dat de rol van financiële prikkels bij het stimuleren van de arbeidsdeelname van vrouwen niet moet worden overschat. Financiële prikkels maken het in theorie wellicht voor (laagopgeleide) vrouwen aantrekkelijker om (meer uren) te gaan participeren op de arbeidsmarkt, maar in de praktijk blijken de gedragseffecten van dergelijke financiële prikkels vaak beperkt (vgl. Van Erp et al. 2009). Vrouwen betraden in Nederland de arbeidsmarkt veel later dan in andere westerse landen. Zij kwamen in het begin van de jaren negentig dan ook van een laag niveau van arbeidsdeelname. De tijd van de betrekkelijk eenvoudige *quick wins*, waarbij forse stimuleringen op het terrein van kinderopvang en de individualisering van het belastingstelsel een grote toename van de arbeidsdeelname van vrouwen faciliteerden, lijkt inmiddels echter voorbij (Plantenga 2008).

Een andere weg om de arbeidsdeelname van vrouwen te stimuleren loopt via sociaal-culturele factoren. Deze blijken van invloed te zijn op de arbeidsbeslissingen van vrouwen, ongeacht hun opleidingsniveau. De vraag is dus ook of er mogelijkheden zijn om via voorkeuren, opvattingen en normen het arbeidsaanbod van vrouwen, laagopgeleide vrouwen in het bijzonder, te beïnvloeden. Sociaal-culturele factoren laten zich echter moeilijk door financiële beleidsmaatregelen beïnvloeden. Tegelijkertijd blijken de opvattingen en voorkeuren van vrouwen over betaald werk niet statisch of onveranderlijk te zijn, getuige de grote verschuivingen in de publieke opinie over het buitenshuis werken van vrouwen en moeders die gebruikmaken van kinderopvang gedurende de laatste decennia. Van een voltooid cultuuromslag lijkt echter nog geen sprake te zijn. Uitbreiding van de kinderopvang heeft waarschijnlijk bijgedragen aan de bredere acceptatie van het gebruik van kinderopvang op tijden dat de ouder(s) werken. Hetzelfde staat mogelijk te gebeuren rond de uitbreiding van het aantal brede scholen en het gebruik

van buitenschoolse opvang. Hierdoor kan het voor ouders gemakkelijker worden om arbeidstijden en de schooltijden op elkaar af te stemmen, zoals de Commissie arbeidsparticipatie (2008) voorstelt. De Taskforce DeeltijdPlus kan verder een rol vervullen in het ter discussie stellen van de geldende normen en opvattingen van vrouwen en mannen over de vanzelfsprekendheid waarmee vrouwen in kleine deeltijdbanen werken. Wellicht zou een initiatief zoals dat van de Taskforce DeeltijdPlus zich eens nadrukkelijk (ook) op laagopgeleide vrouwen zonder betaald werk moeten richten. Immers, zoals dit onderzoek aantoont, zijn de normen, opvattingen en voorkeuren van belang als het gaat om de beslissingen die laagopgeleide vrouwen maken over betaald werk.

Tot slot: veel vrouwen, onder wie ook laagopgeleide vrouwen, kunnen het zich kennelijk in financieel opzicht (nog) permitteren om niet of in kleine deeltijdbanen te werken. Op macro-economisch niveau mag de noodzaak om de arbeidsdeelname van vrouwen verder te verhogen dan duidelijk voelbaar zijn, op microniveau is uitsluitend een appel op die economische noodzaak vermoedelijk niet voldoende. Zolang voor veel vrouwen de financiële noodzaak om (veel uren) betaald te werken ontbreekt, zullen zij er voornamelijk toe verleid moeten worden om te gaan werken en om meer uren te werken. Waar liggen de mogelijkheden om vrouwen te verleiden om (meer uren) te gaan werken? Deeltijdwerk is in Nederland, zowel in cultureel als in institutioneel opzicht, volledig ingeburgerd. Er wordt van vrouwen niet verwacht dat ze voltijds werken. Tevens zijn schooltijden en openingstijden niet ingericht op het leven van voltijds werkende vrouwen en mannen. Kinderopvang is in Nederland nog altijd primair een arbeidsmarkt-instrument; het is een voorziening die ten dienste staat van de arbeidsdeelname van ouders, geen voorziening waar kind(eren) heengaan ten behoeve van hun eigen ontwikkeling. Juist de opvattingen over wat goede zorg is voor de kinderen blijken echter belangrijk in de keuzes die ouders maken over werk en kinderopvang. Zowel in cultureel als in institutioneel opzicht valt er dus nog veel te verbeteren om vrouwen daadwerkelijk ertoe te verleiden (meer uren) betaald te gaan werken, of ze nu laagopgeleid zijn of niet.

Noot

- 1 Deze uitspraak deed H. Folmer in zijn oratie genaamd “Waarom economen vaak miskleunen” (2007) waarmee hij het hoogleraarschap economische geografie aan de Rijksuniversiteit Groningen aanvaarde.

Summary

Literatuur

Publicaties van het
Sociaal en Cultureel Planbureau

Summary

Worth the work

The labour supply of low-educated women from an economic and sociological perspective

Women's employment shows a strong correlation with their education level: the lower that education level, the lower their labour participation and the fewer hours they work per week. In 2007, half the women in the Netherlands with a qualification no higher than junior general secondary/pre-vocational secondary education (MAVO/VMBO) were in employment, compared with 85% of those with a higher education background (higher professional or university). The latter group worked an average of 30 hours per week, while women with a lower education level worked an average of 23 hours per week. In other words, lower educated working women work an average of one day per week less than their more highly educated counterparts. These differences apply generally, including in the different phases of women's lives. For example, earlier research has shown that lower educated mothers with young children work outside the home less often and for fewer hours than their well-educated counterparts (Mol 2008). Not only are the differences between women with a low and high education level considerable, but there is also wide variation in labour market involvement *among* lower educated women. Whereas it can almost be taken for granted that women with a high education level will be in employment, this is definitely not the case for lower educated women, where the ratio of working/not working is precisely 50/50. Among lower educated women, Turkish Dutch and Moroccan Dutch women, in particular, are well-known for their low labour participation rate (around 30% in 2007). Perhaps less well known is that, among the working lower educated female population, native Dutch women work fewer hours per week on average than non-Western migrant women. Although the majority of working non-Western women with a low education level work part-time, the figures in chapter 1 show that lower educated native Dutch women work the fewest hours, being in paid employment for an average of 22 hours per week; fewer than 20% of them work full-time (35 hours or more per week). Working lower educated women of Moroccan and Turkish origin work slightly more than 24 hours per week on average. Low-educated women of Antillean and Surinamese origin work the most hours (averaging just over 28 hours per week); 40% of them work full-time, twice the figure among working lower educated native Dutch women.

The central question in this thesis is to what extent the above differences in women's labour market involvement can be explained. We sought an explanation in the influence of financial-economic and socio-cultural factors, focusing on topics such as: How much can a woman earn on the labour market? How much does childcare cost? How much does the woman's partner earn? How much importance do women attach to paid work? How do women see their role in the home? How do they feel about the division of tasks

with their partner? How accepted is it in their social setting for women to work outside the home? Do other women (with young children) in that same social setting also work outside the home?

A lot of research focuses on each of these factors separately. As a result, existing research does not make clear whether (and how) the influence of financial-economic and socio-cultural factors is different for lower educated women than for more highly educated women. The available research also frequently sheds too little light on differences in employment within the group of lower educated women. The central question in this thesis is to what extent the differences in employment between lower educated and higher-educated women on the one hand, and among lower educated women on the other, can be explained by financial-economic or socio-cultural factors. Before looking in more depth at the research questions, the hypotheses and the results, we will briefly consider the explanations presented in the scientific literature for the (unequal) employment of women.

Economists focus on economic factors, sociologists on sociological factors'

According to the microeconomic theory of labour supply, the individual labour supply depends primarily on incentives stemming from financial-economic factors and on the sensitivity of the labour supply to those incentives. Earning capacity on the labour market (net hourly wage rate) plays a central role here. Other financial-economic factors which influence women's employment decisions are partner's income, non-employment income (e.g. income from grants and benefits) and costs of things such as childcare. Empirical research generally expresses the sensitivity of the labour supply to financial incentives in the form of an elasticity, for example describing the effect of raising the net hourly wage rate or the costs of one hour of formal childcare on the labour participation rate or the number of hours worked. The theory posits that a higher net hourly wage rate will have a uniform effect on the labour participation rate, the positive substitution effect. Empirical research confirms the theoretical expectation that a higher earning capacity results in a higher labour participation rate. According to the labour supply theory, two contradictory effects influence working hours: the substitution effect and the income effect. This is confirmed by empirical research, which reveals that the net hourly wage rate has a weaker but still positive effect on actual hours worked (Blau & Kahn 2007; Evers et al. 2008). The level of the partner's income and of non-employment income are found not to have much influence on the female labour supply, though the effects that are found are generally negative, as predicted by the theory. Costs of childcare are treated in labour supply theory as a reduction in the net hourly wage rate. This means that there is less of the net hourly wage left over, which in turn has consequences for the choice by mothers with young children between working and leisure time/time spent looking after children. The elasticities found in empirical research for childcare costs in European countries in general, and the Netherlands in particular, are relatively small and not always significant. This means that changes in the prices of childcare will not lead to changes in the labour participation and number of hours worked by mothers (Blau & Currie 2004; for the Netherlands: Jongen & Van Vuuren 2004; Jongen 2010).

According to the theory of labour supply, differences in labour supply between women with a low and higher education level can be largely traced back to the fact that lower educated women have a lower hourly earning potential than higher-educated women. Lower educated women will thus receive less net pay for one hour of paid work, and this lower earning capacity can make it unattractive for them to perform (many hours of) paid work. The empirical literature contains few studies which break down responsiveness to financial incentives by education level. This is because education level, given its assumed relationship with earning capacity, has traditionally been used as a proxy for hourly wage rates. However, directly measured income variables are now often available for research, so that it is no longer necessary to use the proxy 'education'. Only a few researchers now express elasticities in terms of education level, for example because they wish to investigate whether lower educated women are more sensitive to financial incentives than higher-educated women, or because they suspect that education is relevant for more than just income level alone (Blau & Kahn 2007). Some studies suggest that lower educated women are more sensitive to financial incentives than higher-educated women (Anderson & Levine 1999; Van Soest & Das 2001; Jaumotte 2003), while others find the opposite (Blau & Kahn 2007).

All in all, labour supply theory offers an established framework for studying the (unequal) labour supply of women. The picture that emerges from empirical research of the sensitivity of the labour supply to financial incentives is however not always unambiguous. Labour supply theory is concerned primarily with the role of financial-economic factors in the employment decisions of women, and empirical research based on this theoretical perspective generally devotes little or no attention to the role played by socio-cultural factors.

A good deal of research is also carried out in the sociology discipline into women's labour market involvement. In contrast to the microeconomic approach, there is no one leading perspective or theory in the sociology discipline from which women's employment is studied as standard. There are a number of theories which share some similarities with the economic approach, such as the social exchange theory and the rational choice theory, in which income, occupational status and education level are key predictors of the individual labour market opportunities and success of women (Blood & Wolfe 1960; Van der Lippe 1993; Verbakel 2008). In contrast to the labour supply theory, it is not the sensitivity to financial incentives that is important, but rather the position occupied in society on the basis of access to economic resources such as education and income. Seen from this perspective, lower educated women start from a structurally unfavourable position and therefore have less success and fewer opportunities on the labour market (e.g. Risman et al. 1999; Walters 2005).

Other sociological theories place the emphasis on socio-cultural factors. The social context in which someone grows up has a socialising function, teaching them through approval and disapproval which norms, opinions and behaviour are appropriate. The resources to which women have access later in life, and the prevailing views of their social setting on participation by women in the labour market, are important factors in the choices they make. There are wide differences between the social classes as regards

socio-cultural factors (e.g. Biddle & Thomas 1966; Bourdieu 1989; Kraaykamp 2009). In particular, the social norms and opinions on working women and the male/female role division, for example, are cited from this perspective as an explanation for the unequal labour participation of women according to education level.

Empirical research has repeatedly shown a positive relationship between modern attitudes and female labour participation. Often (though not always), the empirical literature shows a relationship between modern views and the number of hours worked by working women (e.g. Booth & Amato 1994; Bolzendahl & Myers 2004; McRae 2003; Kan 2007; for the Netherlands: Keuzenkamp & Hooghiemstra 2000; Cloin 2008). Although less frequently studied, empirical research also reveals that being brought up by a working mother also has a positive effect on women's attitudes on employment in adulthood (Sanders 1997; Van Putten et al. 2008). Research has shown that lower educated women hold more traditional views than more highly educated women and also more often behave in accordance with those views, in the sense that they more often do not work or work in small part-time jobs, and more often give up work when they have children (Myers & Booth 2002; Debacker 2008; Van Wel & Knijn 2006; Crompton 2006).

According to preference theory (Hakim 2000, 2002), it is the individual preferences of women that are the main determinants of women's heterogeneous employment patterns, rather than social norms and general views on emancipation. These individual preferences relate to what women envisage for themselves in the area of work and family. According to preference theory, those preferences are fixed from a young age. Given their preference for looking after the household and children themselves, a proportion of women will not work outside the home, or will do so for only a few hours. Preference theory posits that lower educated women are overrepresented among women wishing to devote their lives mainly to their family (i.e. home-centred). According to the theory, this is chiefly because women who have no interest in a career on the labour market will also invest less in education and in that career (Vella 1994; Hakim 2000; Waite 2002; Debacker 2008).

A number of longitudinal studies confirm that women already have a clear picture at a young age of their future in terms of work and family (Hakim 2002; Marks & Houston 2002). This suggests that preferences (even though these are often measured using generally formulated attitudes) are important predictors for the labour involvement of women. Other sociologists (and also economists) argue that looking only at women's views and preferences is too narrow an approach, because those views and preferences are also shaped by the normative and financial circumstances in which women have to make choices (e.g. Crompton & Lyonette 2005; Kan 2007). Moreover, women are not always able to realise their preferences due to constraints. Seen from this perspective, the employment decisions of women are the result of a complex interplay of different factors (Crompton & Lyonette 2005). For example, lower educated women hold more traditional views and are also in a weaker financial/economic position, making it difficult to ascertain what the main determinant is for their relatively low labour participation (Walters 2005; Crompton 2006; Van Wel & Knijn 2006).

Combination of financial-economic and socio-cultural factors

The economic and sociological theories make clear that education can be an indicator for both the financial-economic factors that affect a person's life and for the norms, views and preferences they hold, in other words for socio-cultural factors. Scientists are increasingly recognising the importance of both factors in obtaining a clear picture of the (unequal) labour supply of women. In practice, however, combining financial-economic and socio-cultural factors is by no means commonplace in research on women's employment. A good deal of research can be placed in the context of a given theory or scientific approach, and can offer only a partial explanation for the low labour market involvement of lower educated women. Other approaches make use of a dominant model to which supplementary insights are added. For example, the labour supply or rational choice model is supplemented with social norms or women's views (e.g. Woittiez 1990; Vendrik 1993; Van der Lippe 1993; Meijer et al. 1998; Fernandez & Sevilla-Sanz 2006; Grodner & Kniesner 2007). Another way in which financial-economic and socio-cultural factors are combined involves looking simultaneously at their influence, without emphasising one or the other perspective in advance. In this approach, researchers incorporate income data, information on occupational status and information on the views of women, as well as the characteristics of the family in which the women grew up (e.g. Risman et al. 1999; Crompton & Lyonette 2005; Stahli et al. 2009). These studies show that both financial-economic and socio-cultural factors influence the labour participation of women.

Combining the two factors, as these studies do, is however not without its problems. The main difficulty lies in the question of which factor comes first and underlies women's employment decisions, and which factor is mainly the result of those decisions. In the economic and sociological theories in which financial circumstances are emphasised, the starting point is that preferences and views depend partly on the financial circumstances of the women studied (endogenous preferences). Thus the circumstances in which lower educated women live, determine what opportunities they see for themselves, and it may be that their views and preferences are at least partially tailored to those opportunities. In the sociological theories where the emphasis is on the influence of norms, views and preferences on women's employment, the assumption is that the relationship operates in the reverse direction, namely that women make certain choices about paid work based on their norms, views and preferences. A low earning capacity may then be the result rather than the cause of the fact that women are not strongly oriented towards the education and labour markets. Women who have little or no interest in a career on the labour market will then invest relatively little in following education or in their careers (Vella 1994; Hakim 2000; Waite 2002; Debacker 2004, 2008). The literature calls this process self-selection.

The purpose of this study is not to explore further the possible relationships between financial-economic and socio-cultural factors outlined above; that would require a longitudinal study design. Moreover, researchers who study this relationship find that it is a reciprocal one (e.g. Jansen & Kalmijn 2000; Kan 2007; Berrington et al. 2008).

It is thus not a question of one or the other; it is much more reasonable to assume that financial-economic and socio-cultural factors are complementary. Given this situation, it was decided in this thesis to incorporate both financial-economic and socio-cultural factors in the explanation: what is the influence of financial-economic and socio-cultural factors on women's employment decisions? To what extent are differences in labour participation and working hours between lower and more highly educated women and within the group of lower educated women attributable to financial-economic or socio-cultural factors? These are the central questions addressed in this study, the aim of which is to arrive at a better understanding of the low labour supply of lower educated women by means of a richer analysis, in which both financial-economic and socio-cultural factors occupy a prime position.

The combination of factors in this study

The next step is to formulate expectations about the importance of financial-economic and socio-cultural factors in explaining the differences in women's employment according to education level. Is there reason to assume that socio-cultural factors are very important in the decisions of lower educated women about paid work? Or is it more reasonable to assume that financial-economic factors weigh more heavily in those decisions? What pointers do the various theories offer for the formulation of expectations about the relative importance of financial-economic and socio-cultural factors in the employment decisions of women with different education levels? And what pointers do they offer for explaining the unequal labour market involvement among lower educated women?

Preference theory posits that home-oriented women are less receptive to financial incentives than adaptive women with less pronounced preferences for a particular lifestyle (Hakim 2000). Women who are strongly focused on the home and family are expected to be less inclined to participate in the labour market, because according to preference theory women with strong preferences are not greatly influenced by financial-economic factors. The underlying idea is that women with strong priorities will not readily change their minds and will therefore not easily be tempted to change their behaviour. Similarly, preference theory posits that women with a strong focus on forging a career will not easily be diverted from their ambition; they work anyway, and often in full-time jobs. Career-oriented women do however form only a small proportion of all working women, and when it comes to their labour participation decisions, the main distinction is that between a group of women who are focused on home and family on the one hand, and a large group of adaptive women and a small group of career-oriented women on the other.

Another clue to the importance of financial-economic and socio-cultural factors in women's employment decisions lies in the assertion that the stronger social norms are, or the larger the group which supports those norms, the more limited is the influence of other factors (such as financial incentives) on behaviour. The reason for this is the stronger social pressure associated with such norms (Lindenberg 1991; Van der Lippe & Siegers 1994; Lindbeck 1997). This means that women in a traditional environment will

be less inclined to work outside the home, and will also be less encouraged to do so by financial-economic factors, than women in an environment dominated by more modern norms and views.

We expect lower educated women to have more traditional views and norms with regard to female employment than higher educated women. We also expect lower educated women to be found more often than highly educated women among the group whose preferences are focused mainly on home and family. In the light of these expectations, the hypothesis is that the difference in labour participation between women with a low and high education level can be ascribed mainly to socio-cultural factors:

Hypothesis 1

The difference in labour participation between lower and higher educated women is attributable mainly to the greater importance of socio-cultural factors in the labour participation decision of lower educated women compared with higher educated women, not to the greater importance of financial-economic factors.

Largely the same reasoning can be applied in seeking to explain the difference in labour participation within the group of lower educated women. This time, however, we are not comparing the importance of the two factors in the employment decisions of lower and higher educated women, but the importance those factors *within* the group of lower educated women. The expectation is that the differences in labour participation (who does and does not work) among lower educated women can be ascribed mainly to socio-cultural factors:

Hypothesis 3

The difference in labour participation within the group of lower educated women is attributable mainly to the greater importance of socio-cultural factors compared with financial-economic factors.

These expectations about labour participation are followed by expectations regarding the influence of financial-economic and socio-cultural factors on the weekly hours worked and the differences in this regard between working women. We expect that, once women have made the decision to work in principle, financial-economic factors will have a relatively strong influence, since financial incentives are likely to have more influence on the employment of women with less pronounced preferences and less strict views and norms. Although the preferences, views and norms of working lower educated women are likely to be more traditional than those of higher educated women, we expect that it is mainly financial-economic factors which mean that working lower educated women work fewer hours than higher educated women. This results in the following hypothesis:

Hypothesis 2

The difference in weekly working hours between lower and higher educated working women is attributable mainly to the greater importance of financial-economic factors in the working hours decision of lower educated women compared with higher educated women, not to the greater importance of socio-cultural factors.

With regard to the differences in weekly working hours among lower educated women, the following hypothesis can be formulated:

Hypothesis 4

The difference in weekly working hours within the group of lower educated women is attributable mainly to the greater importance of financial-economic factors compared with socio-cultural factors.

Results

Why do lower educated women work outside the home less often than higher educated women?

Research question 1: To what extent can the difference in labour participation between lower and higher educated women be attributed to differences in the weight of financial-economic or socio-cultural factors in the decision to participate of women with different education levels?

Do lower educated women work outside the home less than higher educated women because of their more traditional norms and views and their specific preferences? If that were the case, this would confirm hypothesis 1. Or is it mainly their lower earning capacity, combined with their partner's income or income from benefits? Given the limitations in the available data, the analyses relate only to mothers with a partner and a youngest child no older than 12 years. This is thus a group of women that is relatively homogenous in terms of phase of life and household situation. On the one hand this delimitation is relevant, because mothers are precisely the group that is confronted with choices and with weighing up options in relation to combining work and care tasks. On the other hand, this narrow focus may have consequences for the generalisability of the results (we shall return to this in the Conclusion).

The first analysis demonstrates both financial-economic and socio-cultural factors influence the decision to participate of mothers. However, this does not take into account differences in education level. If we do draw this distinction, we find that only a few effects are different for lower and higher educated mothers; in most cases, there is no significant difference, which means that the influence of the two groups of factors on the decision to participate is equally strong. There is actually no difference at all in the extent to which financial-economic and socio-cultural factors influence the decision to participate of mothers with a lower and intermediate education level, at least not for the factors included in this study. There are also few differences between mothers with a low and intermediate education level on the one hand and mothers with a higher edu-

cation level on the other. For the socio-cultural variables, only one difference is found to be significant: if a lower educated mother herself had a working mother when she was growing up, this increases the probability that she will also be a working mother. This socialisation effect is not found for mothers with a higher education level; participating in the labour market is probably so natural for them that they do not need a role model for this. For the financial-economic variables, the (potential) net hourly wage influences the employment decisions of lower educated mothers in the expected direction: the likelihood that a lower educated mother will work increases with the net amount she can earn per hour from the labour market. By contrast, the net hourly wage has no influence on the employment decisions of higher educated mothers, but the costs of childcare exerts a fairly strong influence. Although non-employment income (e.g. allowances and benefits) has a very modest effect on the decision to participate, the effect found is stronger in the model for higher educated mothers than the model for lower educated mothers. When the two are set against each other, the effect of net hourly wage is smaller for lower educated mothers than the effect of childcare costs for higher educated mothers. On balance, therefore, it is not the case that financial-economic factors weigh more heavily for lower educated women; at most, other financial-economic factors have an influence.

Returning to the first research question, the answer is that the difference in labour participation between mothers according to education level can be attributed to only a minor degree to differences in the weight of socio-cultural factors in their decisions to participate on the labour market. In fact there is just one such difference, namely the example of working mothers. And although the influence of financial-economic factors appears to be somewhat stronger for higher educated mothers, it is actually for lower educated mothers that an important variable (net hourly pay) exerts a (minor) influence on their labour participation. The differences are thus not very convincing and provide an insufficient basis for drawing firm conclusions. On the other hand, the hypothesis cannot be rejected, because one difference is indeed found. For the time being, therefore, we regard hypothesis 1 as tentatively confirmed.

Why do lower educated women work fewer hours outside the home than higher educated women?

Research question 2: To what extent can the difference in weekly working hours between lower and higher educated working women be attributed to differences in the weight of financial-economic factors or socio-cultural factors in the decision on working hours of working women with different education levels?

To answer this research question, we use the same database as for the question on the difference in labour participation between mothers with different education levels. This research question is however concerned only with working mothers, and the analyses were based on an assumption that these working mothers had already taken the decision to participate in the labour market. The hypothesis tested posits that the difference in weekly working hours between lower and higher educated working mothers is attributable mainly to the greater importance of financial-economic factors in the working hours

decisions of lower educated women compared with higher educated women, and is not due to a greater importance of socio-cultural factors (hypothesis 2).

This hypothesis is quickly refuted: it is found that, after controlling for differences in background and family characteristics, lower and higher educated mothers do not differ significantly from each other as regards the influence of financial-economic factors (and in fact of socio-cultural factors) on their weekly working hours. There is thus no difference between working mothers with different education levels in the extent to which financial-economic and socio-cultural factors influence their working hours decision. The analysis thus rules out the supposition that the number of hours that lower educated mothers choose to work is more sensitive to financial-economic factors than for higher educated mothers. Hypothesis 2 is thus rejected: the difference in working hours decision between working mothers with a low, intermediate and high education level cannot be clearly attributed either to financial-economic or to socio-cultural factors.

However, this is not the whole story on working hours: in fact, financial-economic factors have virtually no influence on the working hours of working mothers, regardless of their education level. The financial-economic explanation for (differences in) working hours thus does not appear to be very robust. The only financial-economic variable that has an effect on working hours is partner's income, and even that effect is very modest: the higher the partner's income, the fewer hours mothers work per week. By contrast, several socio-cultural variables are found to influence working hours. For example, the degree to which a mother believes that she (or her partner) should always be at home for the child(ren), and how important paid work is for her, are found to be important for the number of hours she will work. Ultimately, however, socio-cultural factors also do not contribute greatly to the explanation of working hours: the explained variance in the models does not increase much. The number of children is for example more important in determining the number of hours that a mother works: mothers with more children work fewer hours than mothers with one or two children.

The conclusion for the second research question is that neither financial-economic nor socio-cultural factors contribute to explaining the difference in working hours between lower and higher educated mothers. Regardless of the educational differences, in other words for the total group of mothers, financial-economic and socio-cultural factors have less influence on working hours than on labour participation. To the extent that these factors have any influence on the length of the working week, it is mainly socio-cultural factors which do so. To repeat, however, this applies regardless of the mother's education level.

In order to obtain a clearer picture of the difference in working hours between lower and higher educated mothers, a supplementary analysis was performed in which the influence of women's working hours preferences were investigated. The underlying idea was that lower educated women may be working fewer hours than they would like, which could contribute to the explanation of their lower average weekly working hours compared with higher educated mothers. It is indeed found that lower educated women would like to work more hours more often than higher educated women, though this desire

is a modest one (on average they would like to work two hours more per week). These differences in working hours preferences do not however explain the differences found in working hours: even when the desire to work more hours is included in the analysis, there is no significant difference between the models for the different educational groups.

Why do some lower educated women work outside the home while others do not?

Research question 3: To what extent can the difference in labour participation among lower educated women be attributed to differences in the weight of financial-economic or socio-cultural factors in the decision to participate of lower educated women?

Is there evidence to support the expectation that socio-cultural factors, in particular, will have a strong influence on the decision to participate on the labour market of lower educated women, and a greater influence than financial-economic factors (hypothesis 3)? To answer this question, data were used on a group of lower educated women in the Netherlands, with and without children, with and without partner, young and old (although the average age of the women was fairly high, at 48 years), native Dutch and of migrant background.

It was found that traditional views reduce the likelihood that lower educated women will work, while this likelihood increases as their views are more egalitarian. Although this finding is in line with the expectation, there are also some findings which pose an obstacle to straightforward confirmation of the hypothesis, namely that the other socio-cultural variables are found to have no effect on working hours. It should be noted here that, in the absence of directly measured socio-cultural variables, these findings are based on proxy variables; in the analysis, the education level of both parents and the personal importance of religious faith according to the women themselves were used as indicators for socio-cultural factors. It may be that these variables are not as suitable as proxy variables for socio-cultural factors as was assumed.

An important question in confirming or refuting the hypothesis concerns the relationship between the influence of socio-cultural variables and the influence of financial-economic variables in the employment decisions of lower educated women. The (potential) net hourly wage of lower educated women is found to have no effect on the likelihood of their labour participation, while the income of their partner and non-employment income (including benefits) do have an effect. These effects are however small and are weaker than the effect of the women's views. The conclusion is that we can tentatively confirm the hypothesis, but with the caveat that the views of lower educated women are the only socio-cultural variable that appears to be important for their labour market participation decision.

The analyses allowed for the fact that women of non-Western origin make up a fairly high proportion of the lower educated women in the Netherlands. The likelihood of labour participation is smallest for lower educated Mediterranean women (of Turkish and Moroccan origin), even after controlling for health status and Dutch language

proficiency. The influence of financial-economic and socio-cultural factors on the decision to participate of lower educated women was further investigated by analysing the difference between native Dutch and non-Western lower educated women based on these aspects. It is striking that views on the division of roles have a bigger influence on the chance of labour participation among indigenous lower educated women than among their counterparts of Turkish, Moroccan, Surinamese and Antillean origin. Possible explanations for this are that lower educated native Dutch women may have greater freedom of choice in relation to paid work, because different labour market patterns are accepted (not working, working part-time or working full-time). For lower educated women of Mediterranean origin it is probably more the norm that they do not have a paid job, whereas for Caribbean women (of Surinamese and Antillean origin) the tradition is to work full-time. The potential net hourly pay appears to have a greater influence on the decision to participate in the labour market of lower educated non-Western women than their native Dutch counterparts; however, after testing this difference is found not to be significant and could therefore be due to chance.

Why do some lower educated women work in small part-time jobs and others in larger jobs?

Research question 4: To what extent can the difference in weekly working hours among lower educated working women be attributed to differences in the weight of financial-economic or socio-cultural factors in their decision on working hours?

The analysis performed to answer this last research question shows that, in a mutual comparison, financial-economic factors have no significant influence on the weekly working hours of lower educated working women. The woman's own (potential) net hourly wage, the level of her partner's income (where present) and income from any benefits and allowances (non-employment income) are all found to have no influence on the working hours of lower educated working women. The hypothesis that the difference in the working hours within the group of lower educated women can be explained mainly by financial-economic factors (hypothesis 4) is therefore rejected. Only one socio-cultural variable is found to affect working hours, namely the mother's education level. This variable was included as an indicator (proxy) for the views (and possibly also the labour participation) of women during their own childhood, in other words as a socialisation characteristic. The higher the education level of their own mother (although it might be more accurate here to say 'less low-educated', since the mothers of lower educated women often also had a lower education level themselves), the more hours on average lower educated women work. Lower educated women who are themselves qualified to senior general secondary (Mavo) level work more hours on average than women without such a qualification. Lower educated women of Caribbean and Mediterranean origin moreover work more hours on average than their native Dutch counterparts.

Conclusion

The results presented in this thesis show that both financial-economic and socio-cultural factors play an important role in the employment decisions of women: decisions about paid work are not a single issue for women, based on how much they can earn or on their income situation leaving aside their own earning capacity. It is also not exclusively a question of their views on paid work, their ideas about their own role in the family and about the division of roles between women and men. Both financial-economic and socio-cultural factors have (some) influence on the female labour supply, though this influence is more pronounced for labour participation than for weekly working hours. However, the conclusion is that mothers with a lower and higher education level make largely the same judgments about paid work and the number of hours they work. Given the lower average hourly pay and other income of lower educated women and their more traditional views, the relative importance of both factors is the same for lower educated and high-educated mothers. Also, among low-educated women there appears to be no convincing stronger influence from financial-economic or socio-cultural factors on their employment decisions.

This thesis draws on several theories to facilitate a richer analysis to explain the diversity in labour participation of women based on education level. The point of departure was that this richer analysis (a combination of financial-economic and socio-cultural factors) would lead to a better explanation of the low labour supply of lower educated women, both compared with higher educated women and compared with other lower educated women. This is found to be not – or hardly – the case.

It may be that we have not found a better explanation for the low labour market involvement of lower educated women because financial-economic and socio-cultural factors do not operate as independently of each other as was assumed in this study. It is not usual to incorporate both financial-economic and socio-cultural factors simultaneously in research on women's employment, among other things because of the partially contradictory expectations about the direction of their influence on the labour supply. Theories which stress the influence of financial-economic factors refer to the possible endogeneity of preferences, positing that preferences and views may be influenced by the financial-economic circumstances in which women live. In sociological theories which emphasise the importance of socio-cultural factors, by contrast, the assumption is that the relationship operates in the opposite direction: women take decisions about their employment, and about how willing they are to invest in it through education, based on their preferences and views. Their orientation towards the education and labour market helps determine their position on that labour market and the income they can earn from it: someone with lots of ambition is likely to invest more and therefore see their earning capacity grow more and faster than someone with different priorities. This mechanism is described using the term 'self-selection'. These mechanisms of endogenous preferences and self-selection may cause the factors to influence each other, possibly reinforcing or inhibiting each other over time. Since

such processes by definition take place over a certain timeline, research aimed at explaining the differences at a single point in time may not (or no longer) be able to offer a clear picture of the initial source of the differences.

Future research

Future research aimed at providing a better empirical and theoretical explanation for the labour supply of lower educated women should first and foremost be longitudinal in design, with more emphasis being placed on the process or 'pathway' whereby women's labour supply is established. This would enable a better grip to be gained of endogenous preference formation and self-selection mechanisms. The points in a woman's life course at which it is important to carry out a measurement include adolescence (not yet active on the labour market and still having to make choices about further education); after she has left education but does not (yet) have children; in the phase of life with young children; and later, once the children are older or have left the parental home. Second, it is important for future research that the financial-economic and socio-cultural factors are operationalised more precisely. It is currently difficult to find databases which contain accurate data on both financial-economic and socio-cultural factors. Financial/administrative databases such as those held by the tax authorities contain no socio-cultural information, while surveys in which people are asked about norms, views and preferences contain less accurate income data. Linking income data from database records (as in the Social Statistics Database compiled by Statistics Netherlands (cbs)) could offer interesting possibilities for the future in this regard. Third, broadening the research population to make it representative of women who are a cross-section of the potential labour force in the Netherlands could provide a more solid basis for statements about the role of financial-economic and socio-cultural factors in explaining the specific labour market behaviour of lower educated women compared with higher educated women. The limited data availability meant that the analyses aimed at eliciting the differences in the labour supply of lower and higher educated women relate only to mothers with young children (aged up to 13 years) and a partner.

Policy

Many women in the Netherlands, including those with a lower education level, can evidently (still) afford not to work, or to work in small part-time jobs. While the need to raise women's involvement in the labour market (both in participation and in hours per week) may be clearly evident at macroeconomic level, at micro-level simply appealing to that economic necessity is unlikely to be sufficient. In theory, financial incentives may well make it more attractive for (lower educated) women to participate (more hours) in the labour market, but in practice the behavioural effects of such financial incentives are often limited (cf. Van Erp et al. 2009). Another way of stimulating the labour participation of women is to engage socio-cultural factors, but these are more difficult to influence than financial policy measures. Where then are the possibilities for tempting women to go out to work or to increase their working hours? Part-time work is fully embedded in

Dutch society, both culturally and institutionally. Women are not expected to work full-time. School and shop opening hours are moreover not geared to the lives of full-time working women and men. Childcare in the Netherlands is still primarily a labour market instrument; it is a provision intended to foster the labour participation of parents, and is not a facility where child(ren) go for their own development and well-being. However, precisely the views on what constitutes good care for children are found to be an important factor in the choices that parents make about work and childcare. In both a cultural and institutional sense, therefore, there is still lots of room for improvement if women are to be tempted to perform paid work or increase their working hours, whether or not they have a lower education level.

Note

- 1 This statement was made by H. Folmer in his inaugural lecture, 'Waarom economen vaak misleunen' ('Why economists often get it wrong') (2007) which he delivered when accepting the chair in Economic Geography at Groningen University.

Literatuur

- Anderson, P.M. en B.P. Levine (1999). *Child care and mothers' employment decisions*. Cambridge: National Bureau of Economic Research (working paper no. 7058).
- Andr n, T. (2003). The choice of paid childcare, welfare, and labor supply of single mothers. In: *Labour Economics*, jg. 10, nr. 2, p. 133-147.
- Agtmaal-Wobma, E. van, en H. Nicolaas (2009). Demografie. In: M. Gijsberts en J. Dagevos (red.), *Jaarrapport integratie 2009* (p. 39-67). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Baaijens, C. (2006). *Arbeidstijden: tussen wens en werkelijkheid* (proefschrift). Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Baum, C.L. (2002). A dynamic analysis of the effect of child care costs on the work decisions of low-income mothers with infants. In: *Demography*, jg. 39, nr. 1, p. 139-164.
- Beck, U. (1992). *Risk society. Towards a new modernity*. London: Sage.
- Becker, G.S. (1964). *Human capital*. New York: Columbia University.
- Becker, G.S. (1965). A theory of the allocation of time. In: *Economic Journal*, jg. 75, nr. 299, p. 493-517.
- Becker, G.S. (1981). *A treatise on the family*. Cambridge (Mass.): Harvard University Press.
- Beckers, I. en J. van der Valk (2005). Ouders op de arbeidsmarkt. In: *Sociaal-economische trends*, 2^e kwartaal 2005, p.18-22.
- Beckers, I., B. Hermans en W. Portegijs (2009). Betaalde arbeid. In: A. Merens en B. Hermans (red.), *Emancipatiemonitor 2008* (p. 77-114). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau / Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Berkhout, P. en D. de Graaf (2005). Geef deeltijders meer keus. In: *Economisch Statistische Berichten*, jg. 90, nr. 4467, p. 330-331.
- Berrington, A., Y. Hu, P. Smith en P. Sturgis (2008). A graphical chain model for reciprocal relationships between women's gender role attitudes and labour force participation. In: *Journal of the Royal Statistical Society, Series A (Statistics in Society)*, jg. 171, nr. 1, p. 89-108.
- Bevelander, P. en S. Groeneveld (2006). Patterns of transition. Female native Dutch and ethnic minority employment patterns in the Dutch labour market, 1991 and 2002. In: *Journal of Ethnic and Migration Studies*, jg. 32, nr. 5, p. 785-807.
- Bevelander, P. en S. Groeneveld (2007). *How many hours do you have to work to be integrated? Full time and part time employment of native and ethnic minority women in the Netherlands* (IZA discussion paper no. 2684). Bonn: Germany.
- Biddle, B.J. en E.J. Thomas (red.). (1966). *Role theory: concepts and research*. New York: John Wiley & Sons, Inc.
- Bielenski, H., G. Bosch en A. Wagner (2002). *Working time preferences in sixteen European countries*. Dublin: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions.
- Blau, D. en J. Currie (2004). *Preschool, daycare, and afterschool care. Who's minding the kids?* Cambridge: National Bureau of Economic Research (working paper no. 10670).
- Blau, F. en L. Kahn (2007). Changes in the labor supply behavior of married women: 1980-2000. In: *Journal of Labor Economics*, jg. 25, nr. 3, p. 393-438.
- Blood, R.O. en D.M. Wolfe (1960). *Husbands & wives: the dynamics of married living*. Illinois: Free Press of Glencoe.
- Blundell, R. en T. MaCurdy (1999). Labor supply. A review of alternative approaches. In: A. Ashenfelter en D. Card (red.), *Handbook of labor economics*. Amsterdam: Elsevier.

- Bolzendahl, C. en D.J. Myers (2004). Feminist attitudes and support for gender equality. Opinion change in women and men, 1974–1998. In: *Social Forces*, jg. 83, nr. 2, p. 759-790.
- Booth, A. en P.R. Amato (1994). Parental gender role nontraditionalism and offspring outcomes. In: *Journal of Marriage and the Family*, jg. 56, nr. 4, p. 865–877.
- Bosch, N., A. Deelen en R. Euwals (2008). Jonge generaties vrouwen kiezen voor deeltijd. In: *Economisch Statistische Berichten*, jg. 93, nr. 4529, p. 122-123.
- Bourdieu P. (1989). *Opstellen over smaak, habitus en het veldbegrip. Gekozen en ingeleid door Dick Pels*. Amsterdam: Van Gennep.
- Bourdieu, P. en J.C. Passeron (1977). *Reproduction in education, society and culture*. London: Sage Publications.
- Bowen, G.W. en T.A. Finegan (1966). Educational attainment and labor force participation. In: *The American Economic Review*, jg. 56, nr. 1-2, p. 567-582.
- Brambor, T., W.R. Clark en M. Golder (2006). Understanding interaction models. Improving empirical analyses. In: *Political Analysis*, jg. 14, nr. 1, p. 63-82.
- Brouns, M, en A. Schokker (1990). *Arbeidsvraagstukken en sekse. Stimuleringsgroep emancipatie- onderzoek (STEO). Trendrapport 2*. Den Haag: STEO.
- Cahuc, P. en A. Zylberberg (2004). *Labor economics*. Cambridge (Mass.): The MIT Press.
- Cameron, A.C. en P.K. Trivedi (2009). *Microeconometrics using Stata*. Texas: Stata Press.
- Cantillon, B., J. Ghysels, A. Thirion, N. Mussche en R. van Dam (2001). Scholing maakt het verschil. Emancipatie in twee snelheden in 13 OESO-landen. In: *Bevolking en gezin*, jg. 30, nr. 1, p. 31- 52.
- CBS (2006). Opleidingsniveaus van de SOI 2006. Geraadpleegd op 2 mei 2008 via <http://www.cbs.nl/nl-nl/menu/methoden/classificaties/overzicht/soi/2006/default.htm>.
- CBS (2008). *De Nederlandse samenleving 2008*. Den Haag / Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- CBS (2009). *Statistisch jaarboek 2009*. Den Haag / Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Choné, P., D. le Blanc en I.Robert-Bobée (2003). *Female labor supply and child care in France*. Munich: CESifo (CESifo working paper no. 1059).
- Clogg, C., E. Petkova en A. Haritou (1995). Statistical methods for comparing regression coefficients between models. In: *The American Journal of Sociology*, jg. 100, nr. 5, p. 1261-1293.
- Cloin, M. (2008). Drijfveren voor deeltijdwerk. Wat vrouwen willen en wensen. In: W. Portegijs en Keuzenkamp (red.), *Verdeelde tijd. Waarom vrouwen in deeltijd werken* (p. 63-83). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Coleman, J.S., en T.J. Fararo (red.) (1992). *Rational choice theory. Advocacy and critique*. Newbury Park: Sage Publications.
- Commissie arbeidsparticipatie (2008). *Naar een toekomst die werkt. Advies Commissie arbeidsparticipatie. Rapport aan de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, 16 juni 2008*.
- Cooper, H. (2002). Investigating socio-economic explanations for gender and ethnic inequalities in health. In: *Social Science and Medicine*, jg. 54, nr. 5, p. 693-706.
- Cörvers, F. en M. Vendrik (2005). Conjunctuur en sociale normen. Determinanten van arbeidsparticipatie. In: *Kwartaalschrift Economie*, jg. 2, nr. 2, p. 142-163.
- CPB (2009). *Centraal economisch plan (CEP) 2009*. Den Haag: Centraal Planbureau.
- Crompton, R. (2006). *Employment and the family. The reconfiguration of work and family life in contemporary societies*. Cambridge: University Press.
- Crompton, R. en C. Lyonette (2005). The new gender essentialism – domestic and family ‘choices’ and their relation to attitudes. In: *British Journal of Sociology*, jg. 56, nr. 4, p. 601-620.
- Crompton, R. en C. Lyonette (2007). Reply to Hakim. In: *British Journal of Sociology*, jg. 58, nr. 1, p. 133-134.

- Dagevos, J., M. Gijsberts, J. Kappelhof en M. Vervoort (2007). *Survey integratie minderheden 2006. Verantwoording van de opzet en de uitvoering van een survey onder Turken, Marokkanen, Surinamers, Antillianen en een autochtone vergelijkingsgroep*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Davis, J.B. (2005). Het individu binnen de economie. In: *Economisch Statistische Berichten*, jg. 90, nr. 4471, p. 418-421.
- Debacker, M. (2004). Zorg als nieuw sociaal risico. De achterstand van laaggeschoolde vrouwen op de arbeidsmarkt van naderbij bekeken. In: *Over Werk, Tijdschrift van het Steunpunt WAV*, jg. 14, nr. 3, p. 140-144.
- Debacker, M. (2008). Care strategies among high- and low-skilled mothers: a world of difference? In: *Work, Employment and Society*, jg. 22, nr. 3, p. 527-545.
- Dekker, P. en S. Ederveen (red.) (2005). *Europese tijden. De publieke opinie over Europa & arbeidstijden, vergeleken en verklaard*. Den Haag: Sdu.
- Dingeldey, I. (2001). European tax systems and their impact on female employment. In: *Journal of Social Policy*, jg. 30, nr. 4, p. 653-672.
- Eagly, A.H. (1987). *Sex differences in social behavior. A social role interpretation*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Ehrenberg, R.G. en R.S. Smith (2003). *Modern labor economics. Theory and public policy*. Boston: Addison-Wesley.
- Erp, F. van, R. Euwals, E. Jongen en D. van Vuuren (2009). Naar een toekomst met een hogere arbeidsparticipatie? In: *Tijdschrift voor Politieke Economie (TPE-digitaal)*, jg. 3, nr. 2, p. 6-20.
- Esping-Andersen, G. (1999). *Social foundations of postindustrial economies*. New York: Oxford University Press.
- Evers, M., R. de Mooij en D. van Vuuren (2008). The wage elasticity of labour supply. A synthesis of empirical estimates. In: *De Economist*, jg. 156, nr. 1, p. 25-43.
- Evertsson, M., P. England, I. Mooi-Reci, J. Hermsen, J. de Bruijn en D. Cotter (2009). Is gender inequality greater at lower or higher educational levels? Common patterns in the Netherlands, Sweden, and the United States. In: *Social Politics. International Studies in Gender, State & Society*, jg. 16, nr. 2, p. 210-241.
- Fernández, R. (2007). Alfred Marshall Lecture women, work, and culture. In: *Journal of the European Economic Association*, jg. 5, nr. 2-3, p. 305-332.
- Fernandez, C. en A. Sevilla-Sanz (2006). *Social norms and household time allocation*. Barcelona: IESE Business School (IESE research paper no. D/648).
- Folmer, H. (2007). *Waarom economen zo vaak miskleunen (oratie)*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
- Fortin, N. (2005). Gender role attitudes and the labour-market outcomes of women across OECD countries. In: *Oxford Review of Economic Policy*, jg. 21, nr. 3, p. 416-438.
- Giddens, A. (1991). *Modernity and self-identity. Self and society in the late modern age*. Cambridge: Polity Press.
- Ginn, J., S. Arber, J. Brannen, A. Dale, S. Dex, P. Elias, P. Moss, J. Pahl, C. Roberts en J. Rubery (1996). Feminist fallacies. A reply to Hakim on women's employment. In: *British Journal of Sociology*, jg. 47, nr. 1, p. 167-174.
- Graaf, N.D. de, en P.M. de Graaf (1996). De invloed van socialisatie op leefstijlen. Tellen restricties uit het verleden ook mee? In: H.B.G. Ganzeboom en S. Lindenberg (red.), *Verklarende sociologie. Opstellen voor Reinhard Wippler* (p. 329-341). Amsterdam: Thesis Publishers.
- Graafland, J.J. (2000). Childcare subsidies, labour supply and public finance. An AGE approach. In: *Economic Modelling*, jg. 17, nr. 2, p. 209-246.
- Grift, Y.K. (1998). *Female labour supply. The influence of taxes and social premiums* (proefschrift). Utrecht: Utrecht University.

- Grodner, A. en T.J. Kniesner (2007). *Social interactions in labor supply. Econometric estimates and their tax policy implications*. Bonn: IZA (IZA discussion paper no. 3034).
- Gronau, R. (1977). Leisure, home production, and work. The theory of the allocation of time revisited. In: *Journal of Political Economy*, jg. 85, nr. 6, p. 1099-1123.
- Guiso, L., P. Sapienza en L. Zingales (2006). Does culture affect economic outcomes? In: *Journal of Economic Perspectives*, jg. 20, nr. 2, p. 23-48.
- Hakim, C. (1998). Developing a sociology for the twenty-first century. Preference theory. In: *British Journal of Sociology*, jg. 49, nr.1, p. 137-143.
- Hakim, C. (2000). *Work-lifestyle choices in the 21st century*. Oxford: Oxford University Press.
- Hakim, C. (2002). Lifestyle preferences as determinants of women's differentiated labor market careers. In: *Work and Occupations*, jg. 29, nr. 4, p. 428-459.
- Hakim, C. (2003). A new approach to explaining fertility patterns. Preference theory. In: *Population and Development Review*, jg. 29, nr. 3, p. 349-74.
- Hakim, C. (2007). Dancing with the devil? Essentialism and other feminist heresies. In: *British Journal of Sociology*, jg. 58, nr.1, p. 123-132.
- Harmsen, C. en J. Garssen (2005). Sterke toename alleenstaande moeders onder allochtonen. In: *Bevolkingstrends*, jg. 53, nr. 4, p. 34-38.
- Harris, R.J. en J.M. Firestone (1998). Changes in predictors of gender role ideologies among women. A multivariate analysis. In: *Sex Roles*, jg. 38, nr. 3-4, p. 239-252.
- Hartgers, M.I. en W. Portegijs (2009). Onderwijs. In: A. Merens en B. Hermans (red.), *Emancipatiemonitor 2008* (p. 46-76). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau / Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Heckman, J. (1979). Sample selection bias as a specification error. In: *Econometrica*, jg. 47, nr. 1, p. 153-161.
- Heuvel, T. van den (1997). *Over carrières gesproken. Werkgeschiedenissen van hoger opgeleide vrouwen* (proefschrift). Tilburg: Tilburg University Press.
- Hochschild, A.R. (1989). *The second shift. Working parents and the revolution at home*. New York: Viking Penguin Inc.
- Hoetker, G. (2004). *Confounded coefficients. Extending recent advances in the accurate comparison of logit and probit coefficients across groups*. Champaign: University of Illinois, College of Business (working paper no. 03-0100).
- Hooghiemstra, B.T.J. en J.G.F. Merens (1999). *Variatie in participatie. Achtergronden van arbeidsdeelname van allochtone en autochtone vrouwen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Horne, C. (2003). The internal enforcement of norms. In: *European Sociological Review*, jg. 19, nr. 4, p. 335-343.
- Inglehart, R. (1990). *Culture shift in advanced industrial societies*. Princeton: Princeton University Press.
- Jansen, M. (2002). *Wardenoriëntaties en partnerrelaties. Een panelstudie naar wederzijdse invloeden* (proefschrift). Amsterdam: Thela Thesis.
- Jansen, M. en M. Kalmijn (2000). Emancipatiewaarden en de levensloop van jongvolwassen vrouwen. Een panelanalyse van wederzijdse invloeden. In: *Sociologische Gids*, jg. 47, nr. 4, p. 283-314.
- Janssen, M., M. Stavenuiter en G. Bijwaard (2001). *Ik ga niet betalen om te werken*. Breukelen: Nyfer.
- Jaumotte, F. (2003). *Female labour force participation. Past trends and main determinants in OECD countries*. Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD Economics Department working paper no. 376).
- Jongen, E. (2008). Kinderopvang: waarheen, waarvoor? In: *Tijdschrift voor Politieke Economie (TPE- digitaal)*, jg. 2, nr. 4, p. 27-48.

- Jongen, E. (2010). *Child care subsidies revisited*. Den Haag: Centraal Planbureau (CPB-document 200).
- Jongen, E. en D. van Vuuren (2004). Kinderopvang, verlofregelingen en arbeidsparticipatie. In: *Tijdschrift voor Politieke Economie*, jg. 25, nr. 4, p. 83-118.
- Kalmijn, M. (2002). Sociologische analyses van levensloopeffecten. Een overzicht van economische, sociale en culturele gevolgen. In: *Bevolking en Gezin*, jg. 31, nr. 3 p. 3-46.
- Kan, M. (2007). Work orientation and wives' employment careers. An evaluation of Hakim's preference theory. In: *Work and Occupations*, jg. 34, nr. 4, p. 430-462.
- Kapteyn, A. en I. Woittiez (1998). Social interactions and habit formation in a model of female labour supply. In: *Journal of Public Economics*, jg. 70, nr. 2, p.185-205.
- Keuzenkamp, S. (1995). *Emancipatiebeleid en de levensloop van vrouwen. Een toekomstanalyse* (proefschrift). Babylon/De Geus.
- Keuzenkamp, S. (2007). *Wat heeft mevrouw Benayad aan emancipatie-onderzoek?* (oratie). Amsterdam: Vrije Universiteit.
- Keuzenkamp, S. (red.) (2009). *Deeltijd (g)een probleem. Mogelijkheden om de arbeidsduur van vrouwen met kleine deeltijdbanen te vergroten*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Keuzenkamp, S. en E. Hooghiemstra (red.) (2000). *De kunst van het combineren. Taakverdeling onder partners*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Keuzenkamp, S. en A. Merens (red.) (2006). *Sociale atlas van vrouwen uit etnische minderheden*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Keuzenkamp, S. en A. Merens (2007). De positie van allochtone vrouwen en meisjes. In: J. Dagevos en M. ijsberts (red.), *Jaarrapport integratie 2007* (p. 249-281). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Keuzenkamp, S. en E. Steenvoorden (2008). Arbeidsdeelname en arbeidsduur internationaal vergeleken. In: W. Portegijs en S. Keuzenkamp (red.), *Nederland deeltijdland. Vrouwen en deeltijdwerk* (p. 46-64). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Koelst, S. (2005). *Standvastige verschillen. Een analyse van theoretische benaderingen over de verdeling van het huishoudelijk werk tussen vrouwen en mannen op basis van tijdsbudgetonderzoek* (proefschrift). Brussel: Vrije Universiteit Brussel, Vakgroep Sociologie, Onderzoeksgroep TOR.
- Kok, L.M., J.P. Hop en H. Pott-Buter (2007). *Kosten en baten van participatiebeleid*. Amsterdam: SEO Economisch Onderzoek (SEO-rapport 960).
- Koopmans, I. en J. Schippers (2006). De combinatie van betaalde arbeid en zorg in Europa. Instituties, regelingen en verzorgingsstaten. In: *Beleid & Maatschappij*, jg. 33, nr. 1, p.16-32.
- Kooreman, P. en A. Kapteyn (1986). Estimation of rationed and unrationed household labour supply functions using flexible functional forms. In: *The Economic Journal*, jg. 96, nr. 382, p. 398- 412.
- Kraaykamp, G. (2009). *Culturele socialisatie: een zegen en een vloek. Verbreding en verdieping in het sociologisch onderzoek naar langetermijneffecten van culturele opvoeding* (oratie). Nijmegen: Radboud Universiteit.
- Lichbach, M.I. (2003). *Is rational choice theory all of social science?* Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Lindbeck, A. (1997). Incentives and social norms in household behavior. In: *American Economic Review*, jg. 87, nr. 2, p. 370-377.
- Lindenberg, S. (1991). Social approval, fertility and female labour market. In: J.J. Siegers, J. de Jong-Gierveld en E. van Imhoff (red.), *Female labour market behaviour and fertility. A rational choice approach* (p. 32-58). Berlin: Springer-Verlag.

- Lindenberg, S. (1996). Continuities in the theory of social production functions. In: H.B.G. Ganzeboom en S. Lindenberg (red.), *Verklarende sociologie. Opstellen voor Reinhard Wippler* (p. 169- 184). Amsterdam: Thesis Publishers.
- Lindenberg, S. en B. Frey (1993). Alternatives, frames, and relative prices. A broader view of rational choice theory. In: *Acta Sociologica*, jg. 36, nr. 3, p. 191-205.
- Lippe, T. van der (1993). *Arbeidsverdeling tussen mannen en vrouwen. Een interdisciplinaire studie naar betaald en huishoudelijk werk binnen huishoudens*. Amsterdam: Thesis Publisher.
- Lippe, T. van der (2004). *Andere tijden voor werk en privé* (oratie). Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Lippe, T. van der, en L. van Dijk. (2002). Comparative research on women's employment. In: *Annual Review of Sociology*, jg. 28, nr. 1, p. 221-41.
- Lippe, T. van der en J.J. Siegers. (1994). Division of household and paid labor between partners. Effects of relative wage rates and social norms. In: *KYKLOS*, jg. 47, nr. 1, p. 109-136.
- Lippe, T. van der, K. Tijdens en E. de Ruijter (2004). Outsourcing of domestic tasks and timesaving effects. In: *Journal of Family Issues*, jg. 25, nr.2, p. 216-240.
- Long, J.S. en J. Freese (2006). *Regression models for categorical dependent variables using Stata, 2nd edition*. Texas: Stata Press.
- Lück, D. en D. Hofäcker (2003). *Rejection and acceptance of the male breadwinner model. Which preferences do women have under which circumstances?* Copenhagen: ESPA net (Globalife working paper no. 60 / paper for the annual conference of ESPA net, 13-15 november 2003).
- Maassen van den Brink, H. (1994). *Female labor supply, child care and marital conflict. An empirical analysis* (proefschrift). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- McRae, S. (2003). Constraints and choices in mothers' employment careers. A consideration of Hakim's preference theory. In: *British Journal of Sociology*, jg. 54, nr. 4, p. 317-338.
- Mandel, H. en M. Semyonov (2006). A welfare state paradox. State interventions and women's employment opportunities in 22 countries. In: *American Journal of Sociology*, jg. 111, nr. 6, p. 1919-1949.
- Mandemakers, J.J. en P.A. Dykstra (2007). Vertekening en onnauwkeurigheid in de rapportage van intergenerationale steun en contact door ouder en kind. In: *Mens en Maatschappij*, jg. 82, nr. 1, p. 72-96.
- Marks, G. en D.M. Houston (2002). Attitudes towards work and motherhood held by working and non-working mothers. In: *Work, Employment and Society*, jg. 16, nr. 3, p. 523-536.
- Meijer, L., P. Dykstra, J. Siegers en J. De Jong-Gierveld (1998). The rewards of childlessness, parenthood, homemaking and employment for women of childbearing age. In: J. Schippers, J. Siegers en J. de Jong-Gierveld (red.), *Child care and female labor supply in the Netherlands* (p. 39-56). Amsterdam: Thela Thesis.
- Merens, A. (2009). De positie van vrouwen en meisjes. In: M. Gijsberts en J. Dagevos (red.), *Jaarrapport integratie 2009* (p. 317- 341). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Mincer, J. (1962). On-the-job training. Costs, returns and some implications. In: *Journal of Political Economy*, jg. 70, nr. 5 (deel 2), p. S50-S79.
- Mincer, J. (1974). *Schooling, experience and earnings*. New York: Columbia University Press.
- Mol, M. (2008). Levensfasen van kinderen en het arbeidspatroon van ouders. In: *Sociaaleconomische trends*, 1^e kwartaal 2008, nr. 1, p. 11-16.
- Mulder, C., L. Smit en S. Musterd (2008). Woon-werkafstanden in de levensloop. In: *Mens en Maatschappij*, jg. 83, nr. 4, p. 343-359.
- Myers S.M. en A. Booth (2002). Forerunners of change in nontraditional gender ideology. In: *Social Psychology Quarterly*, jg. 65, nr. 1, p. 18-37.

- Nekkers G., C. van Trier en E. Vogels (2008). Versterking van de arbeidsmarktpositie voor laagopgeleiden. In: *Tijdschrift voor Politieke Economie* (TPE-digitaal), jg. 2, nr. 1, p. 1-22.
- Nelissen, J. en K. de Vos (2006). *Werkt scholing? Het effect van opleiding en postinitiële scholing op de arbeidsparticipatie en de loonvoet*. Tilburg: Organisatie voor Strategisch Arbeidsmarktonderzoek (OSA-publicatie A291).
- OECD (2002). *Education at a Glance. OECD Indicators*. Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development.
- OECD (2008). *Education at a glance 2008. OECD Indicators*. Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development.
- Ooms, I., I. Groot, E. Eggink, L. Janssens en J. van Seters (2003). *Landelijk ramingsmodel kinderopvang*. Den Haag / Amsterdam: Sociaal en Cultureel Planbureau / SEO Economisch Onderzoek.
- Ooms, I., E. Eggink en E. van Gameren (2007). *Moeders, werk en kinderopvang in model*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Oppenheim Mason, K., J.L. Czajka en S. Arber (1976). Change in U.S. women's sex-role attitudes, 1964-1974. In: *American Sociological Review*, jg. 41, nr. 4, p. 573-596.
- Parsons, T. en R. Bales (1956). *Family, socialization and interaction process*. London: Routledge.
- Pettit, B. en J. Hook (2005). The structure of women's employment in comparative perspective. In: *Social Forces*, jg. 84, nr. 2, p. 779-801.
- Pindyck, R.S. en D.E. Rubinfeld (2005). *Microeconomics, (6th ed.)*, New Jersey: Prentice-Hall.
- Plantenga, J. (2002). Combining work and care in the polder model. An assessment of the Dutch part-time strategy. In: *Critical Social Policy*, jg. 22, nr. 1, p. 53-71.
- Plantenga, J. (2006). Arbeidsmarktparticipatie en de kosten en baten van kinderopvang. In: *Economisch Statistische Berichten*, jg. 91, nr. 4492, p. 402-404.
- Plantenga, J. (2008). De arbeidsmarktparticipatie van vrouwen. In: *Economisch Statistische Berichten*, jg. 93, nr. 4533, p. 42-46.
- Portegijs, W. en S. Keuzenkamp (red.) (2008). *Nederland deeltijdland. Vrouwen en deeltijdwerk*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Portegijs, W., M. Cloin, I. Ooms en E. Eggink (2006). *Hoe het werkt met kinderen. Moeders over kinderopvang en werk*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Portegijs, W., M. Cloin, S. Keuzenkamp, A. Merens en E. Steenvoorden (2008). *Verdeelde tijd. Waarom vrouwen in deeltijd werken*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Pott-Buter, H. en K. Tijdens (2002). *Emancipatie-effectrapportage belastingen en premies. Een verkenning naar nieuwe mogelijkheden vanuit het belastingstelsel 2001*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam / A1AS.
- Putten, A.E. van, P.A. Dykstra en J.J. Schippers (2008). Just like mom? The intergenerational reproduction of paid labor. In: *European Sociological Review*, jg. 24, nr. 4, p. 435-449.
- Risman, B.J., M. Atkinson en S. Blackwelder (1999). Understanding the juggling act. Gendered preferences and social structural constraints. In: *Sociological Forum*, jg. 14, nr. 2, p. 319-344.
- Sanders, K. (1997). Mothers and daughters in the Netherlands. The influence of the mother's social background on daughters' labour market participation after they have children. In: *The European Journal of Women's Studies*, jg. 4, nr. 2, p. 165-181.
- Schettkat, R. en L. Yocarini (2001). *Education driving the rise in Dutch female employment. Explanations for the increase in part-time work and female employment in the Netherlands, contrasted with Germany*. Bonn: Institute for the Study of Labor (IZA discussion paper no. 407).

- Schippers, J. (2001). *Arbeidsmarkt- en emancipatiebeleid: de vraag naar diversiteit* (oratie). Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Sen, A. (1985). Well-being, agency and freedom. The Dewey Lectures 1984. In: *The Journal of Philosophy*, jg. 82, nr. 4, p. 169-224.
- Siegers, J.J. (1985). *Arbeidsaanbod en kindertal. Een micro-economische analyse* (proefschrift). Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
- Siegers J.J. (1991). *Interdisciplinaire economie* (oratie). Groningen: Wolters-Noordhoff Extent.
- Siegers, J.J. (1998). Theorievorming over de kinderopvang als economisch goed. In: *U-blad*, nr. 30, 8 oktober 1998.
- Soest, A. van, en M. Das (2001). Family labor supply and proposed tax reforms in the Netherlands. In: *De Economist*, jg. 149, nr. 2, p. 191-218.
- Stahli, M.E., J. Le Goff, R. Levy en E. Widmer (2009). Wishes or constraints? Mothers' labour force participation and its motivation in Switzerland. In: *European Sociological Review*, jg. 25, nr. 3, p. 333-348.
- Steenvoorden. E. (2008). *Hoe werkt opleiding? Een internationaal vergelijkend onderzoek naar opleidingsverschillen in de arbeidsparticipatie van vrouwen* (scriptie). Amsterdam: Vrije Universiteit.
- Steiber, N. en B. Haas (2009). Ideals or compromises? The attitude-behaviour relationship in mothers' employment. In: *Socio-Economic Review*, jg. 7, nr. 4, p. 639-668.
- Taner, B. en P. Hendrix (2007). *De armoedeval. Een nieuwe kijk op een oud probleem*. Den Haag: ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.
- TDP, Taskforce DeeltijdPlus (2008). *'Eén plus één is drie', Werkplan van de Taskforce DeeltijdPlus*. Den Haag: ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.
- Tijdens, K. (2006). *Een wereld van verschil. Arbeidsparticipatie van vrouwen 1945-2005* (oratie). Rotterdam: Erasmus Universiteit.
- TK (2005/2006). *Meerjarenbeleidsplan emancipatie 2006-2010. Emancipatie: vanzelfsprekend, maar het gaat niet vanzelf!* Tweede Kamer, vergaderjaar 2005/2006, 30420, nr. 2.
- TK (2007/2008). *Meer kansen voor vrouwen. Emancipatiebeleid 2008-2011*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2007/2008, 30420, nr. 50.
- Turkenburg, M. (1995). *Een baan & een kind. Aspiraties en strategieën van laag opgeleide vrouwen* (proefschrift). Tilburg: Tilburg University Press.
- Uunk, W., M. Kalmijn en R. Muffels (2005). The impact of young children on women's labour supply. A reassessment of institutional effects in Europe. In: *Acta Sociologica*, jg. 48, nr. 1, p. 41-62.
- Vella, F. (1994). Gender roles and human capital investment. The relationship between traditional attitudes and female labour market performance. In: *Economica*, jg. 61, nr. 242, p. 191-211.
- Vendrik, M. (1993). *Collective habits and social norms in labour supply. From micromotives to macrobehaviour* (proefschrift). Maastricht: Universitaire Pers.
- Verbakel, E. (2008). *The partner as resource or restriction? Labour market careers of husbands and wives and the consequences for inequality between couples* (proefschrift). Nijmegen: ics - dissertation.
- Versantvoort, M. (2000). *Analysing labour supply in a life style perspective* (proefschrift). Rotterdam: Tinbergen Institute.
- Viitanen, T.K. (2005). Cost of childcare and female employment in the UK. In: *Labour: review of labour economics and industrial relations*, jg. 19, special issue (S1) december 2005, p. 149- 170.

- Vlasblom, J.D. (1998). *Differences in labour supply and income of women in the Netherlands and the Federal Republic of Germany. A comparative analysis of the effect of taxes and social premiums* (proefschrift). Utrecht: Utrecht University.
- Vlasblom, J.D. en J.J. Schippers (2006). Changing dynamics in female employment around childbirth. Evidence from Germany, the Netherlands, and the UK. In: *Work, Employment and Society*, jg. 20, nr. 3, p. 329-347.
- Waite, L. (2002). Work-lifestyle choices in the 21st century: preference theory. The invisible heart: economics and family values. In: *Population and Development Review*, jg. 28, nr. 4, p. 800-804.
- Walters, S. (2005). Making the best of a bad job? Female part-timers' orientations and attitudes to work. In: *Gender, Work and Organization*, jg. 12, nr. 3, p. 193-216.
- Weesie, J. (1999). Seemingly unrelated estimation and the cluster adjusted sandwich estimator. In: *Stata Technical Bulletin (STB)*, jg. 9, nr. 52, p. 34-47.
- Wel, F. van, en T. Knijn (2006). Transitional phase or new balance? Working and caring by mothers with young children in the Netherlands. In: *Journal of Family Issues*, jg. 27, nr. 5, p. 633-651.
- Werfhorst, H.G. van de, en G. Kraaykamp (2000). Culturele, economische, communicatieve en technische hulpbronnen van onderwijsrichtingen: de WK-indeling. In: *Mens en Maatschappij*, jg. 75, nr. 1, p. 62-74.
- Wetzels, C. (2005). Supply and price of childcare and female labour force participation in the Netherlands. In: *Labour: Review of Labour Economics and Industrial Relations*, jg. 19, special issue (S1), p. 171-209.
- Willemsen, T.M. (1996). Sekse als cognitieve categorie. Een sociaal-psychologische benadering van sekse. In: J. Heesink (red.), *Psychologie en sekse* (p. 67-87). Houten: Bohn Stafleu van Loghum (2e gewijzigde druk).
- Wippler, R. (1983). De plaats van roltheoretische ideeën in de sociologie. In: A.Ph. Visser, E. van der Vliert, E.J.H. ter Heine en J.A.M. Winnubst (red.), *Rollen. Persoonlijke en sociale invloeden op het gedrag* (p. 61-82). Amsterdam: Boom Meppel.
- Woittiez, I.B. (1990). *Modelling and empirical evaluation of labour supply behaviour* (proefschrift). Tilburg: Katholieke Universiteit Brabant.
- Wrohlich, K. (2004). *Child care costs and mothers' labor supply. An empirical analysis for Germany*. Berlin: German Institute for Economic Research (discussion paper no. 412).
- Wunderink-van Veen, S. (1997). New home economics. Children and the labour market participation of women. In: G. Dijkstra en J. Plantenga (red.), *Gender and economics. A European perspective*. London / New York: Routledge.
- Yerkes, M.A. (2006). *What women want. Individual preferences, heterogeneous patterns? Women's labour market participation patterns in comparative welfare state perspective* (proefschrift). Amsterdam: University of Amsterdam.

Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau

Werkprogramma

Het Sociaal en Cultureel Planbureau stelt twee keer per jaar zijn Werkprogramma vast. De tekst van het lopende programma is te vinden op de website van het scp: www.scp.nl.

scp-publicaties

Onderstaande lijst bevat een selectie van publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Deze publicaties zijn verkrijgbaar bij de boekhandel, of via de website van het scp. Een complete lijst is te vinden op deze website: www.scp.nl.

Sociale en Culturele Rapporten

Investeren in vermogen. Sociaal en Cultureel Rapport 2006. ISBN 90-377-0285-6
Betrekkelijke betrokkenheid. Studies in sociale cohesie. Sociaal en Cultureel Rapport 2008.
ISBN 978-90-377-0368-9

scp-publicaties 2009

- 2009/1 *Nooit meer dezelfde. Gevolgen van misdrijven voor slachtoffers (2009).* Willemijn Lamet en Karin Wittebrood. ISBN 978-90-377-0402-0
- 2009/2 *Emancipatiemonitor 2008 (2009).* Ans Merens en Brigitte Hermans (red.). ISBN 978-90-377-0406-8
- 2009/3 *Goede burens kun je niet kopen. Over de woonconcentratie en woonpositie van niet-westerse allochtonen in Nederland (2009).* Jeanet Kullberg, Miranda Vervoort en Jaco Dagevos. ISBN 978-90-377-0401-3
- 2009/4 *De jeugd een zorg. Ramings- en verdeelmodel jeugdzorg 2009 (2009).* John Stevens, Evert Pommer, Hetty van Kempen, Elke Zeijl, Isolde Woittiez, Klarita Sadiraj, Rob Gilsing, Saskia Keuzenkamp. ISBN 978-90-377-0355-9
- 2009/5 *Mantelzorg. Een overzicht van de steun van en aan mantelzorgers in 2007 (2009).* Alice de Boer, Marjolein Broese van Groenou en Joost Timmermans (red.). ISBN 978-90-377-0408-2
- 2009/6 *At a glance. Summaries of 16 scp research projects in 2008.* ISBN 978-90-377-0413-6
- 2009/7 *Vrijwilligerswerk in meervoud. Civil society en vrijwilligerswerk 5 (2009).* Paul Dekker en Joep de Hart. ISBN 978-90-377-0348-1
- 2009/8 *Cultuurbewonderaars en cultuurbeoefenaars. Trends in cultuurparticipatie en media-gebruik (2009).* Andries van den Broek, Jos de Haan en Frank Huysmans. ISBN 978-90-377-0400-6
- 2009/9 *Making up the Gap. Migrant Education in the Netherlands (2009).* Lex Herweijer. ISBN 978-90-377-0433-4
- 2009/10 *Gelukkig voor de klas?. Leraren voortgezet onderwijs over hun werk.* Ria Vogels. ISBN 978-90-377-0340-5
- 2009/11 *Rules of Relief. Institutions of social security, and their impact (2009).* J.C. Vrooman. ISBN 978-90-377-0218-7
- 2009/12 *Overlast en verloedering ontsleuteld (2009).* Lonneke van Noije en Karin Wittebrood. ISBN 978-90-377-0436-5

- 2009/13 *Crisis in aantocht? Verdiepingsstudie Continu Onderzoek Burgerperspectieven 2008* (2009). Paul Dekker, Tom van der Meer, Peggy Schyns en Eefje Steenvoorden. ISBN 978-90-377-0404-4
- 2009/14 *De sociale staat van Nederland 2009* (2009). Rob Bijl, Jeroen Boelhouwer, Evert Pommer, Peggy Schyns (red.). ISBN 978-90-377-0434-1
- 2009/15 *Deeltijd (g)een probleem. Mogelijkheden om de arbeidsduur van vrouwen met een kleine deeltijd baan te vergroten* (2009). Saskia Keuzenkamp (red.), Carlien Hillebrink, Wil Portegijs, Babette Pouwels. ISBN 978-90-377-0448-8
- 2009/16 *De toekomst van de mantelzorg* (2009). Klarita Sadiraj, Joost Timmermans, Michiel Ras, Alice de Boer. ISBN 978-90-377-0435-8
- 2009/17 *Vergrijzing, verpleging en verzorging. Ramingen, profielen en scenario's 2005-2030* (2009). Isolde Woittiez, Evelien Eggink, Jedid-Jah Jonker, Klarita Sadiraj. ISBN 978-90-377-0422-8
- 2009/18 *Jaarrapport integratie 2009* (2009). Mérove Gijsberts, Jaco Dagevos (red.). ISBN 978-90-377-0446-4
- 2009/19 *Werkloos in crisistijd. Baanverliezers, inkomensveranderingen en sociale gevolgen; een verkenning* (2009). Cok Vrooman (red.). ISBN 978-90-377-451-8
- 2009/20 *Maten voor gemeenten. Een analyse van de prestaties van de lokale overheid* (2009). B. Kuhry en J.J.J. Jonker. ISBN 978-90-377-0452-5

SCP-publicaties 2010

- 2010/1 *Liever mark dan Mohammed? Onderzoek naar arbeidsmarktdiscriminatie van niet-westerse migranten via praktijktests* (2010). Iris Andriessen, Eline Nievers, Laila Faulk, Jaco Dagevos. ISBN 978-90-377-0421-1
- 2010/2 *Op weg met de Wmo. Evaluatie van de Wet maatschappelijke ondersteuning 2007-2009* (2010). Mirjam de Klerk, Rob Gilsing en Joost Timmermans (red.), Gijs van Houten, Anna Maria Marangos, Mathijs Tuijnman, Martha Dijkgraaf, Jennifer van den Broeke, Judith van der Veer, Jelmer Shalk, Jurjen Iedema, Alice de Boer. ISBN 978-90-377-0463-1
- 2010/4 *Steeds meer verstandelijk gehandicapten? Ontwikkelingen in vraag en gebruik van zorg voor verstandelijk gehandicapten 1998-2008* (2010). Michiel Ras, Isolde Woittiez, Hetty van Kempen, Klarita Sadiraj. ISBN 978-90-377-0468-6
- 2010/5 *Een baanloos bestaan. De betekenis van werk voor werklozen, arbeidsongeschikten en werkenden* (2010). Patricia van Echtelt. ISBN 978-90-377-0350-4
- 2010/6 *The social state of the Netherlands 2009* (2010). Rob Bijl, Jeroen Boelhouwer, Evert Pommer, Peggy Schyns (red.). ISBN 978-90-377-0466-2
- 2010/7 *The minimum agreed upon. Consensual budget standards for the Netherlands* (2010). Stella Hoff, Arjan Soede, Cok Vrooman, Corinne van Gaalen, Albert Luten, Sanne Lamers. ISBN 978-90-377-0472-3
- 2010/8 *Sociale uitsluiting bij kinderen: omvang en achtergronden* (2010). Annette Roest, Anne marie Lokhorst, Cok Vrooman. ISBN 978-90-377-0493-8
- 2010/9 *Bepert aan het werk. Rapportage ziekteverzuim, arbeidsongeschiktheid en arbeidsparticipatie* (2010). Gerda Jehoel-Gijsbers (red.). ISBN 978-90-377-0489-1
- 2010/10 *Minder werk voor laagopgeleiden? Ontwikkelingen in baanbezit en baankwaliteit 1992-2008* (2010). Edith Josten. ISBN 978-90-377-0474-7
- 2010/11 *At home in the Netherlands* (2010). Mérove Gijsberts, Jaco Dagevos. ISBN 978 90 377 0487 7

- 2010/12 *FAQ's over kunstbeoefening in de vrije tijd* (2010). Andries van den Broek. ISBN 978 90 377 0455 6
- 2010/13 *Mogelijkheden tot kunstbeoefening in de vrije tijd* (2010). Andries van den Broek (red.). ISBN 978 90 377 0456 3
- 2010/14 *Toekomstverkenning kunstbeoefening* (2010). Andries van den Broek. ISBN 978 90 377 0491 4
- 2010/15 *Steeds gewoner, nooit gewoon. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland* (2010). Saskia Keuzenkamp et al. ISBN 978 90 377 0501 0
- 2010/16 *Publieke dienstverlening in perspectief. SCP-memorandum voor de kabinetsformatie 2010* (2010). Evert Pommer en Evelien Eggink (red.). ISBN 978 90 377 0513 3
- 2010/17 *Wellbeing in the Netherlands. The scp life situation index since 1974* (2010). Jeroen Boelhouwer. ISBN 978 90 377 0345 0
- 2010/18 *Minderheden in de mixed-mode? Een inventarisatie van voor- en nadelen van het inzetten van verschillende dataverzamelmethode onder niet-westerse migranten* (2010). R. Feskens, J. Kappelhof, J. Dagevos, I. Stoop. ISBN 978 90 377 0517 1
- 2010/20 *Discriminatiemonitor niet-westerse migranten op de arbeidsmarkt 2010* (2010). Eline Nievers en Iris Andriessen (red.). ISBN 978 90 377 0438 9
- 2010/21 *Iemand moet het doen. Ervaringen van verzorgers van partners* (2010). Judith van Male, Marion Duimel en Alice de Boer. ISBN 978 90 377 0518 8
- 2010/22 *Uit de armoede werken. Omvang en oorzaken van uitstroom uit armoede* (2010). Stella Hoff. ISBN 978 90 377 0519 5
- 2010/23 *Het werken waard. Het arbeidsaanbod van laagopgeleide vrouwen vanuit een economisch en sociologisch perspectief* (2010). Mariëlle Cloin. ISBN 978 90 377 0514 0
- 2010/24 *Zorgen voor zorg. Ramingen van de vraag naar personeel in verpleging en verzorging tot 2030* (2010). Evelien Eggink, Debbie Oudijk en Isolde Woittiez. ISBN 978 90 377 0512 6
- 2010/25 *Inhoud op aanvraag. De digitalisering van mediagebruik* (2010). Frank Huysmans en Jos de Haan. ISBN 978 90 377 0521 8

SCP-essays

- 1 *Voorbeelden en nabeelden* (2005). Joep de Hart. ISBN 90-377-0248-1
- 2 *De stem des volks* (2006). Arjan van Dixhoorn. ISBN 90-377-0265-1
- 3 *De tekentafel neemt de wijk* (2006). Jeanet Kullberg. ISBN 90-377-0261-9
- 4 *Leven zonder drukte* (2006). Tjirk van der Ziel met een naschrift van Anja Steenbekkers en Carola Simon. ISBN 90-377-0262-7
- 5 *Otto Neurath en de maakbaarheid van de betere samenleving* (2007). Ferdinand Mertens. ISBN 978-90-5260-260-8

Overige publicaties

- Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2009. Deel 1* (2009). Eefje Steenvoorden, Peggy Schyns en Tom van der Meer. ISBN 978-90-377-0417-4
- Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2009. Deel 2* (2009). Tom van der Meer, Paul Dekker en Eefje Steenvoorden. ISBN 978-90-377-0418-1
- Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2009. Deel 3* (2009). Eefje Steenvoorden, Tom van der Meer en Paul Dekker. ISBN 978-90-377-0447-1
- Wmo Evaluatie. Eerste tussenrapportage. De invoering van de Wmo: gemeentelijk beleid in 2007* (2008). Gijs van Houten, Mathijs Tuynman en Rob Gilsing. ISBN 978-90-377-0390-0

- Wmo Evaluatie. Tweede tussenrapportage. Ondersteuning en participatie van mensen met een lichamelijke beperking* (2009). Anna Maria Marangos, Mieke Cardol en Mirjam de Klerk.
ISBN 978-90-377-0399-3
- m/v. scp-nieuwjaarsuitgave 2009* (2009). ISBN 978-90-377-0411-2
- Definitief advies over het Wmo-budget huishoudelijke hulp voor 2009* (2009). Evert Pommer, Ab van der Torre, Evelien Eggink. ISBN 978-90-377-0415-0
- TBO/eu en TBO/nl. Een vergelijking van twee methoden van tijdbestedingsonderzoek* (2009). Carlijn Kamphuis, Remko van den Dool, Andries van den Broek, Ineke Stoop, Patty Adelaar, Jos de Haan. ISBN 978-90-377-0423-5
- Kunnen alle kinderen meedoen? Onderzoek naar de maatschappelijke participatie van arme kinderen* (2009). Gerda Jehoel-Gijsbers. ISBN 978-90-377-0416-7
- Werken en weldoen. Kiezen voor betaalde en onbetaalde arbeid* (2009). Ingrid Ooms, Jedid-Jah Jonker, Ab van der Torre. ISBN 978-90-377-0403-7
- Genoeg om van te leven. Focusgroepen in discussie over de minimale kosten van levensonderhoud* (2009). Stella Hoff, Arjan Soede, Cok Vrooman, Corinne van Gaalen, Albert Luten, Sanne Lamers. ISBN 978-90-377-407-5
- Profielen van vragers naar AWBZ-GGZ* (2009). Cretien van Campen. ISBN 978-90-377-0444-0
- Sociale uitsluiting: een meetinstrument* (2009). Gerda Jehoel-Gijsbers (SCP), Wendy Smits (CBS), Jeroen Boelhouwer (SCP) en Harry Bierings (CBS). ISBN 978-90-377-0427-3
- Sociale samenhang in de wijk. nsv actualiteitencollege 2008* (2009). Maurice Gesthuizen en Vic Veldheer (red.). ISBN 978-90-377-0445-7
- Meten wat leeft? Achtergrondstudie bij het Continu Onderzoek Burgerperspectieven* (2009). Paul Dekker (red.). ISBN 978-90-377-0419-8
- VeVeRa-III. Ramingen verpleging en verzorging 2005-2030 modelbeschrijving* (2009). Evelien Eggink, Jedid-Jah Jonker, Klarita Sadiraj, Isolde Woittiez. ISBN 978-90-377-0356-6
- Sporten gemeten. Methodologische aspecten van het onderzoek naar sportdeelname* (2009). Koen Breedveld, Annet Tiessen-Raaphorst. ISBN 978-90-377-0358-0
- Hoe het ons verging... Traditionele nieuwjaarsuitgave van het SCP* (2010). Paul Schnabel (red.). ISBN 978-90-377-0465-5
- Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2009. Deel 4* (2010). Paul Dekker, Tom van der Meer en Irene de Goede. ISBN 978-90-377-0464-8
- Wmo Evaluatie. Vierde tussenrapportage. Ondersteuning en participatie van mensen met een lichamelijke beperking; twee jaar na de invoering van de Wmo* (2010). A. Marangos, M. Cardol, M. Dijkgraaf, M. de Klerk. ISBN 978-90-377-0470-9
- Op weg met de Wmo. Journalistieke samenvatting door Karolien Bais. Mirjam de Klerk, Rob Gilsing en Joost Timmermans. Samenvatting door Karolien Bais* (2010). ISBN 978-90-377-0469-3
- NL Kids online. Risico's en kansen van internetgebruik onder jongeren* (2010). Jos de Haan. ISBN 978-90-377-0430-3
- Kortdurende thuiszorg in de AWBZ. Een verkenning van omvang, profiel en afbakening* (2010). Maaike den Draak. ISBN 978-90-377-0471-6
- De publieke opinie over kernenergie* (2010). Paul Dekker, Irene de Goede, Joop van der Pligt. ISBN 978-90-377-0488-4
- Op maat gemaakt? Een evaluatie van enkele responsverbeterende maatregelen onder Nederlanders van niet-westerse afkomst* (2010). J. Kappelhof. ISBN 978-90-377-0495-2
- Oudere tehuisbewoners. Landelijk overzicht van de leefsituatie van ouderen in instellingen 2008/2009* (2010). Maaike den Draak. ISBN 978-90-377-0499-0
- Kopers in de knel? Een scenariostudie naar de gevolgen van de crisis voor huiseigenaren met een hypotheek* (2010). Michiel Ras, Ingrid Ooms, Evelien Eggink. ISBN 978-90-377-0498-3

Gewoon anders. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland (2010). Saskia Keuzenkamp.

ISBN 978 90 377 0502 7

De aard, de daad en het Woord. Een halve eeuw opinie- en besluitvorming over homoseksualiteit in protestants Nederland, 1959-2009 (2010). David Bos. ISBN 978 90 377 0506 5

Werkloosheid in goede banen. Bijdragen aan de scp-studiemiddag 2010 (2010). Patricia van Echtelt (red.). ISBN 978 90 377 0516 4